

Гордана Кораћ*

ЗЕМУН И ЗЕМУНЦИ У ПРВОМ СРПСКОМ УСТАНКУ

АПСТРАКТ:

На основу богате објављене и необјављене грађе и литературе, аутор указује на важну улогу коју је Земун одиграо у свим догађајима током Првог српског устанка. Преко њега се одвијало снабдевање устаника, пре свега оружјем и храном, као и помагање борбе православних хришћана у Београдском пашалуку у различитим видовима. Од посебног значаја било је прихватање избеглог народа и пружање уточишта на почетку, као и по слому Устанка. Намера аутора је и да укаже на значај Земуна као главног обавештајног пункта, одакле су се вести о устанку шириле јавним или тајним каналима.

КЉУЧНЕ РЕЧИ:

Први српски устанак, Карађорђе, вожд, Земун, Војни комунитет, Порта, Славонска генерална команда, Магистрат, Београдски пашалук, Контумац, порта Пејић, Милош Урошевић, трговина, кријумчарење, шпијунирање.

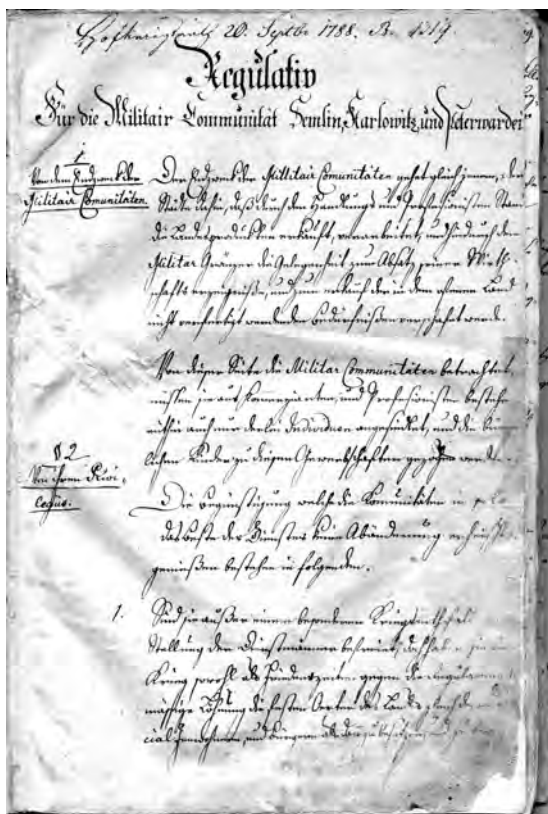
УОЧИ УСТАНКА

Положај на граници два царства, у непосредном суседству Београда, и економски успон који достиже врхунац почетком XIX stoleћа били су одлучујући за улогу коју су Земун и његови житељи одиграли током Првог српског устанка. Од значаја за догађаје у немирном Београдском пашалуку био је верски и национални састав Земунаца. Према попису из 1802. године, њихов број је износио 7089, од чега је православних (углавном Срба) било 5642, а римокатолика (Немаца) 1266. Осим већинског српског становништва, по економској моћи су се ис-

тицали и припадници грчко-цинцарске заједнице.

Као слободан Војни комунитет (*frei Militärcommunität*), од 1749. године Земун је представљао неку врсту грађанске оазе у војничком окружењу. У освит XIX века постаје најважнија трговачка емпорија у овом делу Границе, без обзира на то што је број оних који су се бавили занатством далеко надмашивао број припадника трговачког staleжа. Трговина је и овде знатније напредовала после два дуготрајна рата: Седмогодишњег (1756–1763) и руско-турског рата (1768–1774). Положај на путном правцу који је рекама (Савом и Купом) и копном, пре-

* Гордана Кораћ, историчар, Музеј града Београда

Слика 1. Регулатив за слободне војне комунитете Земун, Карловци и Петроварадин, 1787 (ИАБ)
Fig. 1 Regulations for the free military communities of Zemun (Semlin), Karlowitz (Karlovci) and Petrovaradin (Peterwerdein), 1787 (HAB)

ко Сиска, Карловца до Фијуме, спајао Угарску са Италијом, такође је допринео његовом израстању у кључно привредно средиште. Како се пут од Сиска до Карловаца – *Каролина* (у част цара Карла VI), направљен 1726–1732, показао несигурним због природних препрека, 1775–1779. изграђен је други – *Јозефина* (по цару Јозефу II), од Карловаца, преко Капеле до Сења. Ради даљег побољшања речног саобраћаја, хидруличар Бекер

је 1784. године ангажован да Саву (од Јасеновца до Митровице) очисти и уреди за редовну пловидбу. Дуж обале, од Лоње¹ до ушћа Саве у Дунав и даље до Сланкамена, направљена је „копитница“ (*Treppelweg*) за вучу лађа узводно. Бродовима веће носивости (4000–5000 центи/200–250 тона) роба је транспортована од Земуна до Сиска, где је претоваривана у мање бродове и одвожена у Трст. Средишњи положај и на трговачком току који је спајао аустријску и турску престоницу, као и веза са црноморском обалом преко доњег Дунава такође су допринели да Земун крајем XVIII и почетком XIX века постане најбогатије и најлепше место у Војној граници.

Царински приходи су 1780. године износили 100.000 форинти, што је у то време била огромна сума и за ерар, а овдашњи трговци се јављају као инвеститори међународних пројеката. Тако „Христифор Скивро, Рајнхолд и комп.“ 1783. године улажу новац у подухват барона Тауферера, чији је циљ био успостављање пловног пута од Беча до Цариграда. Три године потом, „Алекса Ратковић и брат“ и Филип Јовановић су од Дворског ратног савета тражили пасоше да својих шест лађа, натоварених житом и „другим земаљским производима“, спусте до Галца и Сулине. Славонско-сремској команди су 1803. године достављена и упутства надвојводе Карла о издавању *поморских* дозвола власницима речних бродова ради безбедније

1 Село западно од границе Градишке регименте.

Слика 2. Јохан Попел, *Вукачи лађа* (МГБ)

Fig. 2 Johann Poppel, *Boat towing* (BCM)

трговине на Средоземном и Црном мору, а као најпогодније место за то одређен је Земун.

Нарочито је била развијена размена са суседним Београдом и скоро све веће компаније имале су београдске филијале и комисионе. Роба из Турске (Србије) свакодневно је довозена и продавана у Земуну или су је пак шпедитери пре-

возили даље на запад. Сकेла између два места непрекидно је радила, а коликог је интензитета био промет који се тим путем одвијао најбоље сведочи податак да је 1788. године закуп скеле износио 15.000 форинти, више него сви расходи земунског Магистрата. У време поплава послови су уговорани и завршавани код Београдске капије² или на

2 Због пограничног положаја, Земун је био веома добро утврђен: на дунавској обали, од Гардоша преко Пантелићеве улице до Београдске капије, биле су укопане палисаде (ограда од коља, пружа – *palissade*, франс. од *palus*. лат.=колац), а одатле се до Бежанијске капије пружао зид висок 3 метра, који је обухватао Контумац (данашњи Градски парк). Испред палисада и зида био је широк шанац. У град се улазило и из њега се излазило кроз тзв. капије (*Thor*): Дунавска капија (*Donau Thor*) се налазила на крају данашње Караматине улице; мало више ње, на крају Николајевске улице, код „Шарана“, била је тзв. Нова капија (*Neu Thor*), а иза ње био је каменом подзидан чардак; поред царинарнице била је Соларска капија (*Salzamt Thor*); Београдска капија (*Belgrader Thor*) налазила се у близини Контумца, на почетку Главне улице, и била је већа од

свих; велика ледина на десној страни испред капије служила је за егзерцир војске. Капија се састојала из три дела: у средини су била велика двокрилна врата за пролаз кола, а са стране двоја мањих за пешаке. Иза зида биле су редуте (*redoute*, пољско земљано утврђење), при чему је она на десној страни (из правца града) била већа и имала је седам топова из којих се пуцало у свечаним приликама, док је друга имала два топа. Стражарницу код ове капије, која се налазила нешто ниже од поштанске зграде и била мало увучена, опслуживало је дванаест момака на челу са официром, док је топ који је ту био постављен опслуживао топџија с фитиљем у руци. Постојале су још: Лађарачка капија (*Schifamts Thor*), Бежанијска и Добановачка капија на почетку истоимених улица.

Слика 3. Земунски контумац, XVIII век,
туш, боја (МГБ)

Fig. 3 Zemun quarantine, 18th century,
ink, paint (BCM)

контумацкој парлаторији,³ а зими, кад је било леда, трговци с обе стране границе састајали су се на ушћу Саве, под будним оком царинских и контумацких чиновника. Склапање трговачких аранжмана обављано је и у растелу⁴ све до 1794. године, када је због заразе укинута. Ради оживљавања трговачке размене са Београдом, која је због забране промета у Контумцу (11. новембра 1807. године) била у колапсу, Дворски ратни савет је 1808. године уважио молбу земунских трговаца и дозволио „дневно трговање

близу парлаторије, осим недеље и празничних дана“.⁵

Земунским „господарима“ је нарочито велику добит доносила трговина свињама,⁶ јефтино набављаним у Србији (Турској), које су они товили и даље препродавали. Истакнути припадници овдашњег трговачког staleжа: Анастас Карамата, Анастас (Наша) Хаџи-Бајић, Драгутин Милутиновић, Обрад Урошевић и његов син Милош, имали су у Бежанији оборе и кошеве са кукурузима, а Тодор Мариновић Вук је у пет обора у близини Шопроња држао и по 1560 свиња. Деценијама пре избијања Првог српског устанка они су одржавали пословне везе са трговцима из Србије, нпр. са Радичем Петровићем и Милојем Петровићем, од кога је Анастас Карамата годинама набављао свиње за своје оборе.⁷ Због предострожности, сва стока из Србије преузимања је код Јакова, а затим је, под надзором контумацког надгледника, терана преко Саве. Када би се установило да нема заразе, добро *ужирене* свиње превожене су на пијацу у Вели-

3 Парлаторија – отворени, изложени део Контумца, где су у присуству латова (*látō*, мађ. – цариник, надзорник) обављани разговори и (дневни) послови са трговцима и путницима из Београда (Турске) који нису издржавали карантин; у контумацкој парлаторији такође су се одвијала хитна саслушања и дипломатски послови.

4 Растели (*Rästel*, нем. – решетка од жице) су (1767) били уређени ради лакшег обављања трговине житеља Границе и граничара са турским поданицима, и то робом која није била пријемчива за „миазму“ (со, кукуруз, јечам, пшеница, просо, пасуљ, сирово гвожђе, говеда, свиње). Према спољној (турској) страни био је подигнут двоструки плот висине 5 стопа, ослоњен на кордонску ограду, са међупростором од 1 хвата уз

који је стајала стражарска кућица. Со, жито и друга зрнаста храна намењена „оностраним“ купцима сипана је у олуке који су се завршавали на београдској страни. Новац којим је та роба плаћана убациван је у суд са сирћетом, а потом је вађен решеткастом кашиком и предаван „овостраном“ продавцу.

5 ИАБ, ЗМ, 1808, П-436.

6 „... сва трговина а нарочито трговина са свињама, коју су преимућно само Срби са аустријским трговцима водили, чинила је привлачити Србе к Аустрији.“ (Арсенијевић Баталака Л., *Историја Првог српског устанка*, Део први, Београд 1898, 147).

7 Који су ушли и у Вуков *Речник*: „нема га ни у Караматином обору“.

ку Кањижу, а оно што се тамо не би продало – даље у Шопроњ.⁸

Крајем XVIII века овде је често боравио и Петар Ичко⁹ јер је међу Земунцима имао доста компањона, а нарочито је сарађивао са Хаџи-Томом Папатоном, који му је био земљак („обадва су били Цинцари“)¹⁰ и пријатељ. На Св. Три јерарха 1804. године донео је вести о сечи кнезова.¹¹ Истом приликом је посаветовао свог пријатеља и компањона да почне с набавком нових, ратних артикала, те је Хаџи-Тома, враћајући се после тога у град, „сврнуо код гвожђара Јакова Лемана и прекупио све олово што у гвожђарници затече.“

АУСТРИЈСКА ОБАВЕШТАЈНА СЛУЖБА И ШПИЈУНИРАЊЕ СРБИЈЕ

Трговачке и пословне везе царевих и султанових поданика често су коришћене

и у друге сврхе – за шпијунажу и утицање на прилике у суседној држави, а нарочито у ратним временима и лични контакти могли су да буду од вишеструког значаја.

Током рата са Наполеоном, пред *бечки кабинет* се као једно од најважнијих политичких питања наметнуло „српско питање“.¹² Не одустајући од тога да у Србији поново истакне заставу, Аустрија је рачунала на своје српске поданике из редова економски моћног грађанства, граничара и официра.

По погибији Мустафа-паше (1801),¹³ Славонска генерална команда прописала је нове мере за регулисање саобраћаја између Земуна, Београда, Панчева и Црвенке, стављајући га под надзор земунског „плацмајора“.¹⁴

У местима дуж границе већ је постојао развијен и организован систем шпијунирања који је, по потреби, постајао

8 Илић Ж Т., *Из прошлости Земуна и Војне границе*, Београд 1955, XVI-XXVIII.

9 Петар Ичко (? Катраница – 1808, Београд), трговац, *базрђен-баша*, творац првог дипломатског акта устаничке Србије, тзв. Ичковог мира (3. август 1806, Цариград); био је и први председник београдског магистрата.

10 Сопрон И., *Последња грофица Бранковић*, Земун 1889, 79. Митрополит Стратимировић, који га је лично познавао, сматрао је да је Бугарин (Тошковић Ј., *Односи између Босне и Србије 1805-6 и Бојна Мишару*, Суботица 1927, 17).

11 „Истом се заваљала година 1804. управо на света три Јерарха био је трговац Хаџи-Тома Папатома на служби у св.-николајевској цркви ... На црквеним вратима чекаше на њ колибаш од котроманца с гласом, да је дошао у контроманц Петар Ичкоглу из Београда и да га за цело очекива у парлаторији ... Да неје дошао без неке важне (вести), дознаде истом у парлаторији. Рече му да од сада не шаље више робу за Турску преко Београда. У земљи су настали немири,

па због њих не сме роба да се шаље преко. Турске силеције дахије закључише прве и најугледније главе да поубијају, не би ли лакше рају покорили; већ су прве жртве smakнуте, нема више међу живима кнеза Алексе и Илије Бирчанина.“ (Сопрон И., *op. cit.*, 76).

12 „Zu den bedeutsamsten politischen Fragen, die den Gesichtskreis der österreichischen Politik im Zeitalter der Franzosenkriege beherrschten, zählt die serbische, der Aufstand im Süden der Donau unter der Führung Kara Georgs Petrović, ...“ (Crones Ritter F., *Josef Freiherr von Simbschen und die Stellung Österreichs zur Serbischen Frage (1807-1810)*, Wien 1890, 1).

13 Хаџи Мустафа-паша, београдски паша од 14. II 1791. до октобра 1801. Децембра 1801. године убио га је Кучук-Алија.

14 Плац-мајор (Platzmajor), официр придодат команданту или гувернеру већих градова или тврђава, са задатком да регулише гарнизонску и стражарску службу, да издаје лозинке, одзиве и заповести, а каткад и да се побрине за смештај гарнизона и пролазних трупа. (Илић Т., *Из прошлости Земуна и војне границе*, Београд 1955, XI).

Слика 4. Убиство Хаџи Мустафа-паше 1801, Сликарник великог Ђорђа Петровића Карађорђа (МГБ)
Fig. 4 Assassination of Hajji Mustapha Pasha in 1801

оперативнији.¹⁵ Отуда су, када је избио Устанак, пограничне службе биле још више централизоване, а генералне команде (у Босни, Влашкој и Славонији) директно подређене Дворском ратном савету. Аустрија је с пажњом пратила акције устаника и очекивала исход битака, попут оне на Мишару, током које су аустријски официри са осматрачнице на супротној,

сремској страни посматрали бој. Сутрадан (2. августа) је оберст Лојтнер,¹⁶ са пратњом, честитао Карађорђу на победи, а Коста Јовановић¹⁷ га у извештају назива „велики Карађорђе“.¹⁸

Држање владајућих кругова у Монархији у односу на српску „националну буну од светскоисторијског значаја“ (*weltgeschichtlichen Volkserhebung*)

15 „... an der Gränze vor Servien längs der Save und der Donau von Racsa bis Semlin in einer Streke von 88,825 Klafter Sanitäts und Mauth Cordon nur ein besteht, auf welchen 63 Csardaquen und 25 Wacht Hüten zusammen 88 Posten mit 534 Mann von Peterwardeiner Regiment besetzt sind, ... dieser Sanitäts und Mauth Cordon wohl geeignet ist, durch die auf jeden Cordons Posten stehende 4,5 bis 6 Mann Sanitäts und Mauth Prevarictionen zu Wasaser zu verhindern ...“ (Ивић А., *Списи Бечких архива о Првом српском устанку*, Књига VII-VIII, година 1810, Свеска 1, Београд 1966, 316).

16 Лојтнер Игњат фон (? - 20. мај 1829), артиљеријски генерал, од 1799. године био је потпуковник, а од 1807. године пуковник Петроварадинске регименте.

17 Коста Јовановић, капетан (Hauptmann), познаник и добар пријатељ Карађорђа (Sie waren gute Freunde und sich es noch) и Луке Лазаревића, са којима је служио у *фрајкору*, али је млад пензионисан после тешког рањавања у главу. Био је аустријски извештач из Кленка.

18 Тошковић Б. Ј., *op. cit.*, 146.

Слика 5. Карађорђе, Сликарик великог Ђорђа
Петровића Карађорђа (МГБ)
Fig. 5 Karageorge

мењало се у зависности од тренутних државних приоритета, што показује и

начин на који су се попуњавале кључне службе.

Јуна 1807. године, на место главнокомандујућег у Петроварадину пребачен је фелдмаршал-лојтнант Јозеф фон Симбшен,¹⁹ пошто је годину дана провео у „провинцији“ Хрватској. Иако је владао српским језиком и од младости био пријатељ српске нације,²⁰ у општењу са устаницима ослањао се на посреднике и поверљиве људе, пре свега на свог старијег сина Јозефа,²¹ па га је одредио и за пратиоца Ивана Савића Југовића који је, у својству „депутата народња“, марта 1810. године ишао у Беч.²²

У Земуну су му по службеној дужности на услузи били: војни командант Перш,²³ градоначелник Хаџић,²⁴ синдикус Колић, управник поште Кратеј (Kratey),²⁵ „као руски а онда турски шпијун“ (*als russischer dann als türkischer Spion*), као и полицијски комесар Фетер (Vetter). По тврђењу самог Симбшена, осим већ чувеног Милоша Урошевића, у поверљиве особе (*Persönlichkeit*) убрајали су се и: „лакоми“ Димитрије Марковић, алијас

19 Јозеф Антон фон Симбшен (1746, Бистрица, Ердељ – 1820, Беч), барон, фелдмаршаллајтнант, па фелдцајгмајстер. Био је председник Апелационог суда и командант Славонско–сремске генералне команде у Петроварадину (1807–1810). Због неопрезног преговарања о предаји Београда, 1811. је „стављен под суд“ и 1812. деградиран, али је касније рехабилитован.

20 „Simbschen sei, wie er vernommen, der illyrischen Sprache mächtig und von Jugend auf ein Freund der Serben Nation“, Cronen F. R., *op. cit.* 39.

21 Барон Симбшен Јозеф (1783–1824), мајор, касније обрштар.

22 Из писма које му је Карађорђе упутио види се да је то била Симбшенова идеја: „Я чувствителнѣше на

свему благодарствуем Вашей Екселенції и слѣдуем упутствоваю Вашему: мог вѣрног човека Ивана–Савич Юговича, секретара Совѣта народнѣг шалѣм као депутата до самог Его ц. к. Величества са писмом преданости и полномоціем.“ (Ивић А., *op. cit.*, свеска 1, 1966, 89).

23 Перш Фердинанд (1746, Ђур, Мађарска – 1821, Митровица), од 19. августа 1806. до новембра 1810. командант земунске војне команде.

24 Кристифор Хаџић, пензионисани коњички капетан (*Rittmeister*), од 1807. градоначелник све док га није заменио (*Rittmeister*) Göhlis (1809–1813).

25 Кратеј (Kratey) Јован Непомук, од децембра 1806. управник земунске поште.

Слика 6. Збор у Орашцу, 2. фебруар 1804, Сликарник великог Ђорђа Петровића Карађорђа (МГБ)
Fig. 6 Insurgent gathering at Orašac, 2 February 1804

Ратковић,²⁶ и његов „вредни компањон“ Анастас Дијаманди, затим трговац и „малер“ (Maler) Димитрије Братоглић,²⁷ пивар Константин Хадија²⁸ и марвени трговац Георгије Катана. Главноманадујући у Петроварадину имао је увид и у

рад „овдашњих“ тајних кореспондената, али не и утицај с обзиром да су њихови извештаји упућивани лицима на највишим положајима.²⁹

Симбшенов крах у служби проузрокован је неопрезним преговарањем са

26 Димитрије Марковић-Ратковић, (око 1765, Бара – 1848, Земун), трговац, члан компаније која је 1804-1807. лиферовала храну, оружје и муницију устаницима.

27 Димитрије Братоглић (1764, Земун – 1831, Земун), трговац и сликар, 1804. године био је спољни већник Магистрата. Женио се три пута (последњи пут 1817. Аном Зако); поводом његове смрти у Протоколу умрлих Св. Богородичине цркве у Земуну записано је: „Димитриј Братоглич, земунски малер, 19. децембра

(67 година), од слабости“.

28 Константин Хадија (рођен око 1757. године у Мелнику), трговац и пивар, оженио се Франциском, удовицом земунског пивара Крајцензена; њихов син Константин Хадија (1808, Земун – 1888, Мерано), такође пивар, био је секретар кнеза Милоша и зет Јеврема Обреновића.

29 Ивић А., *Први српски устанак, Акта и писма на српском језику, Списи V*, Књ. I, Суботица 1939, 290.

Стеваном Јефтићем³⁰ у Земуну 1810. године, за које није прибавио дозволу Бечког кабинета (... *von der Politik des Wiener Cabinets himmelweit verschidenen Voraussetzung die Besprechung Simbschen's mit Jeftić kein gedeihliches Ergebniss haben konnte*).³¹ Метернихове³² замерке односиле су се на то што је, шаљући *Пропозиције* устаничкој страни преко Милоша, пропустио шансу да искористи „више пута поновљену жељу“ Срба да се ставе под заштиту аустријског скиптра.³³ По грофовом мишљењу, једна од последица тога било је вождово одбијање да септембра 1810. године прихвати постављање аустријског конзула у Београду.³⁴ Међутим, то није био једини разлог његове смене са положаја главнокомандујућег Славонско-сремске границе, будући да му је на терет стављено и то што је без упутства Државне канцеларије допуш-

Слика 7. Јозеф фон Симбшен (Илић Т., *Грађа из Земунских архива за историју Првог српског устанка*, 1966)

Fig. 7 Josef von Simbschen

30 Стеван Јефтић, Карађорђево секретар и управник имања, изасланик за Влашку; умро је у Београду 1814.

31 Из главног града Данске је 24. октобра 1810. стигао царски указ о његовом смењивању, односно о постављању на то место фелдцогмајстера Хилера (Krones F., *op. cit.* 99, 100).

32 Клеменс Лотар Метерних-Винебург (1773–1859), гроф, а од 1813. кнез; у периоду 1809–1848. аустријски државни канцелар.

33 „Dieser Kommandirende wurde auf seine Anfrage hierüber von Seiner Hoheit mit den nöthigen Weisungen versehen, benahm sich aber bey deren Vertrauten nahmens dass er durch seinen Vertrauten Nahmens Milosh Uroschowitz (?), dem Czerni Georgie schriftlich Propositionen machen liess, durch welche der hiesige Hoff offenbar gegen den russischen ... kompromittirt war.“ По Метерниховом мишљењу, „лукави“ вожд се само претварао да га чуди то што је Симбшен, уместо да му лично пише, послао Милоша Урошевића у

кога он (Карађорђе) нема потпуно поверење („Der schlaue Anführer stellt sich, als ob er dem Milosc nicht ganz traue und besonder darüber seine Verwunderung zu erkennen, dass in so wichtigen Angelegenheit der Kommandirende ihm nicht selbe geschreiben habe ...“ (Ивић А., *op. cit.*, свеска 2, 1966, 621, 622).

34 Александар Јаков Паулић (26. фебруар, 1769 – 10. јул 1845), потпуковник, касније конзул. Поводом његовог именовања, Карађорђе је из Враћевшнице, 18. септембра 1810. писао Симбшену: „Насилие супостатовьпреморав мене, самообрани и сохрениению отечества попечение имати и к дълу войне не принадлежащая на лучше време отложити. ... Но к тому ище се присуствие и согласие всъх поглавара, а ови се садъ у овако отечеству опасномъ времену с границе на скупщину позвати не могућ. И ми не знаемо едномъ цесаро-крављвскомъ конзулу пристойну чест отдати, могло би дакле лакше Его Императорско Величанство увредити, пакъ више изгубити“ (*ibid.*, 335, 336).

тао кријумчарење оружја и муниције хришћанској страни.³⁵

У време о којем је овде реч, војна обавештајна служба дошла је под непосредну управу Дворског ратног савета. Као у главном шпијунском центру за српске ствари у Пашалуку, у Земуну је основана посебна организација тога типа. На њеном челу био је војни командант чије је именовање, с обзиром на значај, долазило с највише инстанце. После смрти пуковника Томерлина,³⁶ на упражњено место команданта земунске војне команде лично је надвојвода Карло³⁷ 1806. године поставио пуковника Перша, који је ту провео време најтежих искушења за бечки двор. Када су крајем 1806. године, ради потпуног опкољавања Београда, устаници прешли на Вели-

ко ратно острво, аустријске власти су упутиле протестну ноту, а на лице места, у друштву виших официра, изашао је обрштар Перш и „изгрдио“ устанике и њиховог војда. Истога дана увече дошао је само у пратњи стражара и сасвим се другачије понео: „Он назва – Добар вече Србине! Чуваш топ? – Па онда пригрли и пољуби топ говорећ – Чувај слатки роде ...“.³⁸ Оптужбе које је тумач Рота против њега изнео надвојводи Карлу највећим делом су се односиле на тај инцидент, односно Першово држање према српској страни.³⁹ Када је 1810. године умро, заменио га је генерал-мајор Червинка.⁴⁰

Место земунског плац-мајора (*Platzmajor*) такође је било резервисано за особу од посебног поверења, попут Паула Јозефа фон Митесера,⁴¹ који

35 „Feldzeugmeister von Simbschen von Seite der Staatskanzlei keine Weisung erhalten hat, durch welche er sich für berechtigt hätte halten können, die öffentliche oder heimliche Ausfuhr von Pulver, Bley, oder andern Munitions Artikeln nach Serbien ...“, *Ibid.*, 455.

36 Георг Томерлин, пуковник, командант војне команде у Земуну од 28. II 1802. до смрти 1806. године.

37 Карло, надвојвода (*Karl, Carl, Erzherzog*), 1771–1847, фелдмаршал, председник Ратног савета, војни министар, генералисимус аустријске војске.

38 Сведочење Анте Протића (Илић Т., *Грађа II*, IX). Одговарајући на тај инцидент, Карађорђе је упутио писмо цару Францу I у којем је, између осталог, навео: „... понеже всегда или персоне или иманије наших непријатеља у средини су била, којим је от граничних команди против права неутралитета пријатељство било (ово се односило на статус Великог ратног острва које је од 1739. било подељено на аустријску и турску зону, Г. К.): и ако ми коју непријатељску лађу на води ухватимо, то што нам је право војне дозвољавало, тогда от граничних команди на нас вика и хула и свакојаке претње бивају; и не сраме сити се боју целу нашу нацију разбојницима називати!“ (Арсенијевић-Баталака Л., *op. cit.*, 240).

39 Ивић А., *Документи о устанку под Карађорђем Петровићем*, Загреб 1920, 130.

40 Франц Никол фон Червинка (1760–1824), царско-краљевски генерал фелдвахтмајстер, витез ордена цара Леополда и командант Земунa [*Franz Nicol von Czerwinka (geb. 1760–gest. am 29-ten May 1824) Kais. Kon. Herr General Feldwachtmeister des Kais. Oesterreichschen Leopold Ordens Ritter und Militar Commandant zu Semlin.*]

41 Паул Јозеф Митесер (око 1761. Земун – 1833, Беч); 1783. је постављен за аустријског уходу у Србији (Турској), а 1791. године за месног капетана у Земуну, да би 1799. био унапређен у мајора, а јула 1807. у потпуковника; 1798. био је придодат војној команди као обавештајац; 1807. пребачен је у Травник за аустријског конзула. (Т. Илић, *Грађа из Земунских архива за историју првог српског устанка, Књига I*, Београд, 1955., 581); Иво Андрић, који описује Митесера као „црномањастог човека, жута лица, уфитиљених црних бркова, укочена погледа, споре речи, одмереног држања“, наводи да је рођен у Осијеку, „где му је отац био официр“ (Андрић И., *Травничка хроника*, Београд 1958, 120–121).

је каријеру започео 1783. године,⁴² као аустријски шпијун у Србији. После осам година пребачен је у Земун, где је доживео два унапређења: 1799. у чин мајора, а пар месеци пре него што је новембра 1807. године именован за конзула у Травнику – у чин потпуковника. Као проверени обавештајцац, Митесер је 1798. године придодат Земунској војној команди. Био је подробно упућен у све што се догађало у Београдском пашалуку, па и у покушај пуча који су маја 1802. године присталице убијеног београдског паше организовале у Земуну. На челу завереника били су Мехмед-ага Коњалија и Тосун-бег, а придружио им се и Стеван Станошевић, са два друга. Пошто је подухват пропао, аустријске власти су Станошевића, као свог држављанина, ухапсиле и осудиле на пет година робије због емигрирања. Приликом истраге он се бранио тврдећи да је радио за Митесера као његов човек од поверења.⁴³ Планирање и припрема *земунског пуча* нису били тајна ни аустријском мајору-обавештајцу, нити србијанским трговцима и кнезовима, потоњим устаничким војводама. Наиме, две године потом, на састанку одржаном 10. маја у Земунској војној команди, представници Срба

Слика 8. Земунски протокол, Земун, 10. мај 1804.

(Архив САНУ)

Fig. 8 Protocol of Zemun, Zemun, 10 May 1804 (SASA Archives)

су од генерала Џенејна⁴⁴ затражили да Станошевића пусти на слободу. Исто тако, није била случајност ни то што је писмо, које је „посекло главу“ Алекси Ненадовићу,⁴⁵ Илији Бирчанину⁴⁶ и

⁴² На једном месту Митесер тврди да је 1785. године осам месеци боравио у Србији, час на турској час на српској страни, а да је за време док је био плац-мајор у више наврата био именован и за привременог команданта Земунa (Ивић А., *op. cit.*, 1939, 82).

⁴³ Пантелић Д., *Београдски пашалук пред Први српски устанак (1794-1804)*, Београд 1949, 315.

⁴⁴ Џенејн, Јохан Георг фон, барон, од 1790. и фелдмаршаллојтнант, командант Славонско-сремске

генералне команде.

⁴⁵ Алекса Ненадовић (? Бранковина – 1804, Ваљево), кнез тамнавски, био је у Михаљевићевом фрајкору, после 1792. одбио је да пређе у аустријску војску. Почетком 1804. године Фочић Махмед-ага, са двеста војника ухватио је и погубио кнеза Алексу на ваљевском мосту; његово тело родбина је пренела и сахранила у Бранковини (Милићевић М. Ђ., *Поменик*, Београд 1959, 230–231).

другим кнезовима, било адресовано на Митесера.⁴⁷ Својим потписом „травнички конзул“ оверио је и чувени *земунски меморандум*.⁴⁸

За разлику од Митесера, Франц Черноци (*Czarnocy*),⁴⁹ капетан Кобургове пешадијске регименте, који га је јануара 1808. године заменио, није провео много времена на том положају већ је као непоуздан смењен, а надвојвода Карло је на то место именоввао Бернарда Витиба фон Ђулаија. Разлог за то било је писмо⁵⁰ адресовано на Марка

Добрића, нађено приликом претреса стана Добрићевих синова.

За све време трајања српско-турског сукоба, аустријске власти су настојале да се благовремено и што подробније упознају са свим околностима под којима се одвијао, његовим карактером и током. Отуда се пред земунске војне команданте постављао врло деликатан задатак да прикупљају важне информације и да их прослеђују надређенима. За те послове они су на терену имали проверене људе, на основу чијих

46 Илија Бирчанин (1764, Суводање, Медведник – 1804, Ваљево), кнез у ваљевској Подгорини; погубљен је заједно са Алексом Ненадовићем на ваљевском мосту. Познате су (из народне песме) речи Фочић Мехмед-аге о њему као кнезу: „он Турчину не да у кнежину-/кад Турчина у кнежини нађе, /топузом му ребра испребија. /Када нама порезу донесе, под оружјем на диван изађе:/десну руку на јатаган метне, /а лијевог порезу додаје:/... /Он је паша а ја сам субаша.“ (*Ibid.*, 38, 39).

47 „Поздравље теби, господине мајору Митесеру, у Земуну од мене Кнеза Алексе и од Проте. Да знате да смо ми ове дахије међу собом позавађали и они ће се скоро између себе потући; зато молимо преправите џебане и официра, а војске доста имамо, да нам помогну да дахије одавде отерамо“ (Новаковић С., *Устанак на дахије*, Београд 1954, 63).

48 „Протокол, Данас 10. маја 1804. Састављен је и закључен овај протокол у Земуну, по молби неколико пута изјављеној од суседнога пријатеља београдског господина губернатора Хасан-ага паше и тамошњих дахија, Њег. Екселенцији у Краљевини Славонији и Војводини Срему постављеноме земаљском команданту господину Ђенералу, фелдмаршал-лајтнанту барону Џенејну, којој се с друге стране придружило покорно умољавање хришћанских Срба, који су 4. фебруара (23. јануара) 1804. против дахија на оружје устали ... Тога ради су дошли у Земун ниже именовани од српског народа изабрани вођи и старешине српских хришћана што су под оружјем и то: Црни Ђорђе Петровић из Тополе, Јанко Катић, ... Сима Марковић, ... Младен Миловановић, ... Протопоп Матија Стефановић ... Са стране Турака дошли су ... и присутни су били на састанку: Пређашњи мухасил (високи финансијски чиновник, Г. К) Сулејман-ага, садањи мухасил и царински управник Ибрахим-ага,

Ибрахим-беј, аја-беј (заступник) паше из Београда, ... Пошто су се овим наизменичним изјавама духови сасвим раздражили, ... Турци брзо поустајаше и замолише за допуштење да иду и изјавивши своју захвалност Њег. Екселенцији, удаљише се у Београд. Србијанци се такође почеше спремати за Београд. Тим се преговори завршише и овај се протокол закључи. Рађено у Земуну 10. маја 1804 ... Потписи: Пуковник Стојићевић, мајор Митесер, потпуковник Томерлин, директор Контумца Инерцил, ц. кр. оријентални тумач Флајшхакл“ (Новаковић С., *op. cit.*, 244, 245, 250, 251).

49 Франц Черноци, рођен 1769. у Птују, мајор.

50 14. октобар 1806. године, Беч: „Ljubezni brate moj, Odavno jeste što ja od tebe, brate moj, svakojake dobre glasove čujem. Drago mi rasumiti s(š)to moje stare braće servianski oficieri počeli jesu svoju zemlu s kervum (крвљу) otbraniti. Šau (жао) mi jeste što sam ja u ovakum događai da se s vama sastati ne mogu. Brate moj, molim tebe otpiši mene što mi radiš i kako se servianska armada ot našoga Georgie Petrović vlada. Ako ti mogu, brate, s vremenom s mojom kervum (крвљу) u pomoć biti ili s kakvum kot (род) načinom tebe ili Serblima u pomoć biti, a ti bude siguran da ću svagdar tvoj verni brat ostati. Radiću, brate moj, kamo li one stare vremene kada smu u Servie i u Franzusku koi (kao) braće živili. Ja bi želio da s tobom i s mojem dobrim Serviance ofocierima opet sastanim da bi samo moglo biti. Ti, brate, posnaš moje serce koi vaš narot(д) i sakon (закон) ljubi i danasne dana jošter se moje dece u serbskim sakonu (закон) se kersti. Pisati tebe ne mogu niit smem sto bi tebe rado usmenem kasao. .. Postravi mi tvoga komendanta Georgie Petrovića, ... i sve druge serbske oficieri. Ja bi želio prilika imati s vama se sastati ... Czarnocy, kapitan i general-adjutant“ (Ивић А., *op. cit.*, 858).

извештаја су састављали кореспонденц- протоколе (*Korrespondenz-Prothocol*). Ве- сти од изузетног значаја истовремено су упућиване на две адресе: Дворском ратном савету (*Hofkriegs Rat*)⁵¹ и Дворској државној комисији.

Понекад су специјалне обавештајне мисије обављали и људи са стране, као што је био случај Емерика Млинарића, чији је задатак био да извиди какво је стање у Србији, имајући посебно у виду везе уста- ника са прекосавским Србима и са Руси- ма. Средином јуна 1807. године стигао је у Земун, а затим је преко Београда отишао у Неготинску Крајину и, на крају, у Буку- решт. Одатле је цару послао допис у коме оптужује Земунце за „издајничку“ радњу, именујући личности (у Бечу, Пешти, Новом Саду, Карловцима) које „само чекају миг“ од Карађорђа како би се са својим поверени-

цима из Земуна и из других места дуж гра- нице придружили устаницима.⁵²

Шпијуни су регрутовани и међу приватним лицима најразличитијих занимања и имовног стања, па чак и из Карађорђевог⁵³ најближег окружења (се- кретари, министри, кумови). Царске власти су настојале да доушнике у потпуности за- штите, пре свега због сопствених интере- са и потреба. Дворски ратни савет је 1808. године издао налог генерал-командама да убудуће не подносе извештаје о плата- ма и наградама обавештајаца, као и да те трошкове не протоколишу како „непозва- ни“ не би дознали њихова имена. У том контексту треба посматрати бригу баро- на Симбшена за Ивана Савића Југовића,⁵⁴ када је овај, као аустријски шпијун, 1810. године био код устаника у великој опас- ности. О томе сведочи и извештај⁵⁵ који је

51 Дворски ратни савет у Бечу, основан 1556. године (1564. године је добио име). Када је 1749. године укинут Унутрашњи аустријски војни врховни директоријум у Грацу, Дворском ратном савету биле су подређене све генералне команде у Крајини.

52 Вукићевић М., Последњих пет година рада и живота Доситеја Обрадовића (од 31. јуна 1806. до краја марта 1811. године), у: *Споменица Доситеја Обрадовића*, Београд 1911, 100.

53 Карађорђе Петровић, Ђорђе (1752, Вишевац — 1817, Радовањски луг, смедеревска Јасеница). Постоје различита мишљења о години његовог рођења, тако да се у литератури користи више различитих датума, па и 1752, коју дају Милићевић (*op. cit.*, 140) и Јанићије Ђурић; по Бартоломеу Куниберту „Када погине кара- Ђорђе беше у шездесетој својој години“ (Куниберт Б., *Српски устанак и прва владавина Милоша Обреновића*, Београд 1901, 127), што указује на 1757. као годину рођења српског војсковође; Лазар Арсенијевић Баталака тврди да је у време највећих победа имао шездесет година, а слично произлази и из текста Милоша Црњанског „Карађорђе или Милош“ (1928.): „Као и старост, што га је занета шумом, мирисом Србије, ораница и поља, при повратку из Русије, у шездесет петој години, ослабила толико да је погнуо у сну главу, да полети

крвава у вечност“ (*Принцип*, бр. 2, 2004, Додатак — *Два века устанка*, 16, 17).

54 Иван Савић Југовић (23. октобар 1772, Сомбор — 7. новембар, Велики Бечкерек), професор и секретар Правитељствујућег совјета, после Доситејеве смрти постао је *попечитељ* просвете.

55 Земун, 30. новембра 1810: „И то Ниовой Екселенци покорно јављамъ, да ес ја са Југовићемъ или Савићемъ есамъ састао и онъ се покорно Ниовой Екселенци у милости препоруче и каже да више писати не сме, будући да на нъга синочје (од речи Синод) верло позоръ имаду него ми толико казао есте и кое и ја провидимъ, да докле годъ ови росиски козаци и официри буду се по Београду находили, да се донде са Сервианцом щогодъ окончати, а како Руса не би у Београду било или у Серви, що е цела истина, да би се они сви к нама предали, зашто сервиански поглавари ово мисле, да ако би они Аустри (и) подыпали, да хође нима Аустрия заповедати, а неће моћи оно чинити што хоћеду и говоре да ако подъ Русе подыпаднемо, Руси есу далеко и нима нећеду моћи заповедати, но хоћеду они чинити, како нисчавама воля есте. Него овде би најбољъ било, каквово насилие или затворъ да се учини, паке би се они исти сами поклати и посваћали ...“ (Ивић А., *op. cit.*, 1966, 638).

Слика 9. Руски цар Александар I и Наполеон, у Ерфурту 1808. (*Бородино 1812*, Москва 1987)
Fig. 9 Russian Emperor Alexander I and Napoleon, at Erfurt in 1808

Милош Урошевић из Земунa упутио барону Хилеру.⁵⁶

Из писма које је мајор Маретић послао грофу Радецком (18. августа 1810) сазнаје се да је било покушаја да се и прослављени шабачки командант Лука Лазаревић уврсти у аустријске „везе“.⁵⁷

Карактеристичан је случај Петра Никића из Никинаца у Срему, који је из аустријске војске пребегао у Русију

и ту напредовао до чина обрштара (*Oberst*). После боја на Варварину, у коме је предводио руске козачке чете, пришао је Србима, али је већ октобра 1810. године своје шпијунске услуге понудио царско-краљевској страни и поверљиве извештаје достављао у Земун. Новембра исте године наручио је „везени“⁵⁸ српски барјак и печат, изазвавши подозрење пограничних власти, али је гроф Белгарде

56 Барон Јохан фон Хилер (1757–1819), аустријски армијски генерал, командант Славонске генералне команде (1810–1813).

57 „Ich unterlege Euer Ehcellenz ganz gehorsamst ... mit der ferner unterthänigen Anzeige, dass ich bei Gelegenheit der Aufnahme und Beschreibung des Sawe Flusses von Alt Gradisca bis Semlin nachstehende Connezionen (Konnexionen, F. K.) längs der Grentze einleitete. ... Lucca Lazarevics, Commandant des Districts

Schabatz, mittels des Correspondenten H. J. in Klenak; wird man im Stande sein, wichtige Aufschüsse über die jenseitigen Festungen zu erhalten ...“ (Ивић А., *op. cit.*, 1966, 285).

58 Барјак је наручен у Сремским Карловцима, где је постојала уметничка радионица те врсте, од жене комунитетског лекара Егера, „веште у везењу“ (*Ibid.*, 497).

(Bellegarde), председник Дворског ратног савета, сматрао да то треба „у потпуности игнорисати“.⁵⁹

Шпијунски кадар је углавном долазио из редова трговачког staleжа, што се може видети и из Симбшеновог списка поверљивих људи. Најпознатији од свих несумњиво је био Милош Урошевић,⁶⁰ за кога су биле „резервисане“ две уходске шифре („А“ и „Б“) и који је, према наређењу Генералне команде, сваки пут по повратку из Србије пуштан после само једнодневног карантина.⁶¹ Уговарајући састанак са земунским војним командантом 16/28. августа 1809. године у Београду, Карађорђе је поставио услов да у његовој пратњи буде „брат“ Милош. Током тог сусрета било је говора о молби коју је српски вожд „управио“ на цара Франца I, тражећи да узме у заштиту српски народ. На крају је инсистирао да се Милош Урошевић не премести из Земунa, већ да ту остане како би се преписка и испорука робе између две стране и даље одвијале преко њега.⁶² У извештају о овом сусрету, пуковник Перш је навео да

Слика 10. Писмо Милоша Урошевића митрополиту Стратимировићу о освајању Београда, 1806. (Архив САНУ)
Fig. 10 Letter of Miloš Urošević to Metropolitan Stratimirović on the conquest of Belgrade, 1806 (SASA Archives)

59 „... in sofern man von Seiten des General Commando den Anschein nimmt, diese an Privatpersohnen der diesseitigen Militär Gränze gemachten Bestellungen ganz zu ignorieren“ (Ibid., 603).

60 Милош Урошевић, трговац (око 1775, Кавадар, Јагодинска нахија – после 1836); са оцем Обрадом прешао је у Сусек у Сремској жупанији, а потом у Земун, где се бавио марвеном трговином. Ту је 1805. године добио грађанство и исте године ушао је у компанију која је устаницима лиферовала оружје и остали ратни материјал и со, а од њих је углавном куповала стоку. Био је сувласник (са Лазаром Петровићем), а касније власник куће у Господској (бр. 14), данас породичне куће Марковић; не стоји тврдња да је Урошевић у време када је преговарао око ангажмана музичара био власник тог објекта (Шкаламера Ж., Кућа Милоша Урошевића, Зборник ИМС, Београд 1969, 89) пошто и

сам у упутству Садлу каже: „... тражите од г. Предела мог кућегазде (Hausherr) ...“ (Илић Т., op. cit., 1955), а исто произлази и из Пописа кућа и кућевласника Земунa 1806/7. године. Поред куће се налази заветни крст, који је 1863. године подигао његов син Лазар (до сада је погрешно писано и тумачено да му он није био син него синовац): „У славу Божију и у знак љубави во православнију и единокроднои браћи сръбскои особито пакъ за споменъ родитеља свои Милоша и Христине, пиодидже задужбину ову сынь земунскѣи Лазаръ Урошрвичъ са супругомъ свиом Анномъ.“

61 „Milos Uroschevics und Dragutin Milutinovics können jedesmal nach ihrer Rückkehr aus Servien nach 24 Stunden aus der Kontumaz entlassen werden“ (Илић Т., op. cit., 1955, 191).

62 Ritter von Crones F., op. cit., 112.

је „... са собом повео повереника Б“, што несумњиво указује на Урошевића.⁶³

Новчани износ од 20.000 форинти, који је по сопственом тврђењу утрошио за обавештајна путовања у Србију и за који је тражио праведно обештећење од „царске милости“, сведочи о степену његове ангажованости у том, не много цењеном послу.⁶⁴ Као званични представник, често је био „ослонац“ обема странама – и српској и аустријској. Маја 1808. године, уз Перша, обрштар-лојтнанта Станисављевића⁶⁵ и земунског градоначелника Хаџића,⁶⁶ заступао је Симбшена на састанку са Младеном Миловановићем⁶⁷ и Стефаном Јефтићем. Српској страни је том приликом предложено

да прихвати аустријско покровитељство и пусти аустријску војску у ослобођене српске градове, али је вожд то одбио.⁶⁸ Само месец дана пре тога, код чардака Мртва стража⁶⁹ Милош се сусрео с главнокомандујућим Славонско-сремске границе и можда је том приликом добио одређена упутства за предстојећи састанак.

Милош Урошевић не би био тако успешан у свом тајном послу да није био човек од поверења и на другој (српској) страни, за коју је такође обављао деликатне мисије. Таква је била она у јануару 1806. године, када је упућен „аустријском у всеросијском“ двору, да са протом Матејом Ненадовићем⁷⁰ и Божом

63 Илић Т., *Грађа из земуних архива за историју Првог српског устанка*, књига II, Београд 1961, 287.

64 Славонска генерална команда – Земунском комунистичком магистрату: „Према рескрипту Дворског ратног савета од 28. прошлог месеца, Б 1791, Милош Урошевић, земунски трговац поднео је Његовом величанству молбу с највећим указивањем достојног поштовања, којом тражи награду за заслуге које је стекао као обавештајца, у виду накнаде оних трошкова од 20.000 форинти, које је за време од 1804-1814. године издао из сопственог џепа на путовања ради уховења ...“ (ИАБ, ЗМ, 1822, П-768).

65 Арон Станисављевић, потпуковник (*Oberstleutnant*) и шајкашки заповедник

66 Христифор Хаџић (1779, Карловци – ?) коњички капетан и градоначелник Земуна (1807–1808).

67 Младен Миловановић, рођен у Ботуну, Крагујевачка нахија, марвени трговац. По избијању Устанка постаје војвода, председник Совјета (1807–1811), командант Београда (1807–1813) и *попечитељ војених послова* (1811). Од 1813. до 1821. био је у емиграцији, а затим се вратио у Србију, где је убијен 1823. године.

68 „Таково предложеније од опулномоћени ваши није могло да ме до краја не удиви, прво, што ни ми ни народ сав српски, који смо проливали кров своју за своје избављење, не можемо на то согласити се, а ако би се сложили ми, свако согласеније наше не може имати никаквога места без утврђења велики господара русијскога и францускога у којих рукама састоји се наше жребије.“ У Тополи, маја 18- го,

1808- го, Черни Георгиј Петровић, верховни српски комендант.“ (А. Ивић, *op. cit.*, 642–644).

69 Чардак *Мртва стража* (*Csardaque Mertva Straxa*) налази се на Дунавцу нешто северније од ушћа Саве; био је од дрвета и стајао је на дрвеним стубовима.

70 Прота Матеја Ненадовић (1777, Бранковина – 1854, Ваљево), син кнеза Алексе. Учење је започео у Бранковини, а наставио у Ашањи и у Купину у Срему. Запопио се 1793; учествовао је у Устанку и био је у депутацији која је 1804. боравила у Русији; изабран је за првог председника Совјета. Године 1813. прешао је у Срем, а одатле је упућен у Беч да владарима великих сила, окупљеним на мировном конгресу, образложи тежак положај српског народа и тражи од њих да се заузму за српско питање. Активирао се и у Другом српском устанку; 1838. био је у Комисији за израду закона, а 1839. изабран је за члана Државног савета.

71 Божа Грујовић (Тодор Филиповић), секретар Правитељствујућег совјета српског, рођен у Руми, умро у Новом Саду, 1807. По свршетку студија отишао је у Русију, где је предавао на харковском универзитету, одакле је 1804. прешао у Србију и променио име у Божа Грујовић („то му је име дао митрополит карловачки Стратимировић, кад је Божо из Петербурга нама у Србију, пошао да (га) не би почем Австријанци поискали као свог поданика“ (Ненадовић М., *Мемоари*, Београд, 2005, 123); написао је статут Правитељствујућег совјета српског.

Слика 11. Освајање Београда 1807, Сликарик великог Ђорђа Петровића Карађорђа (МГБ)
Fig. 11 Conquest of Belgrade 1807

Грујовићем,⁷¹ „всја нужнаја за благо нације наше совершити могућ у име свију Србијанаца и за све Србијанце ...“. Он је устаницима чинио и друге, додуше мање важне услуге, као када је 1805. године покушао да за устанички логор ангажује музичаре, на челу са капелником градске музике у Шопрону, Францом А. Садлом. Пошто се показало да музика коју су они изводили није била прикладна за српски логор, морао је да их обештети

(са 400 форинти).⁷² Урошевић је априла 1809. године Карађорђу испоручио Симбшенов поклон – шатор⁷³, а српски вожд, уз изразе захвалности, затражио је да му се преко истог посредника достави још шест мањих шатора. То је учињено јула месеца, додуше без посредовања „брата Милоша“,⁷⁴ који је наредне године (7. јуна) пренео у Србију барјак са српским грбом, за који је мајор Ернст Гедеон Маретић грофу Радецком напоменуо да је „веро-

72 ИАБ, 3М, 1805, J-1530.

73 Cronos Ritter F., *op. cit.*, 105.

74 „Част ми је најпокорније извести да су 6 гарнитура штапско-официрских шатора (Stabs-officierszelttern) с писмом адресованим на Карађорђа Петровића јуче,

после плаћене тридесетничарске таксе од 4 ф 25 ½ кр., које ми је опет накнадио Карађорђев секретар Стеван Јефтић, преко тумача Агамала предати поменутом секретару у Београду.“ (ИАБ, *Corr. Prot.* бр. 135).

ватно у питању угарски грб“ (soll heissen Balkens, diess ist wahrscheinlich Ungarns Wappe).⁷⁵

Било је пак ситуација када је на српској страни поверење у њега било пољуљано, а он је настојао да га поврати између осталог и зато што је било опште познато да у Србији није било милости за шпијуне.⁷⁶ „Та за име бога, господару Ђорђе, сетите се моје праве вере и мога свакојака страданија ... Како год сте ми писали ја сам онако свршио био; и кад пођем уза Саву да видим колико је сиротиње прешло и дођем насупрот Купинова и све провидим да је народа много прешло било, преко 60.000 душа или фамилија, а Турци све на оној страни стоје, тако да сам неверан био своме роду, од вас сам заповест имао, а и од славне Генерал-команде, да (их) претерам натраг ... Зашто данас на правди да пострадам поврх све моје оволике муке и мога страданија и које ја верно и право за нашу нацију јесам учинио и сасвим постра-

дао и просјак остао, него да и у Београд доћи не смем и за живот сигуран нисам ...“⁷⁷ Највероватније је ово правдање било у вези са инцидентом из маја 1808. године, када је Милош Урошевић, због 1000 дуката нађених код њега, добио батине од „русофила“ у Београду. У акту поводом тог случаја,⁷⁸ Перш наводи мишљење градоначелника Хаџића, по коме је спорни новац припадао другом Симбшеновом поверенику и износи став да су невоље којима је у Београду био изложен најпознатији аустријски шпијун настале као резултат Родофинкиновог сплеткарења (*Ränke*) с циљем да Карађорђа окрене против Аустрије.⁷⁹ Најпоузданији и најповерљивији аустријски шпијун (*vertrauteste und verlässlichste Kundschafter*) страховао је и од руске стране, судећи по писму које је 2. децембра 1810. године упутио барону Хилеру поводом предстојећег састанка са Карађорђем у Тополи.⁸⁰ Интересантно је и Доситејево⁸¹ мишљење о њему

75 „1. Den 7-ten dieses hat Milosch Urossovich, ein semliner Handelsmann, den Serwianern eine Fahne überschickt. Auf dieser Fahne war auf einer Seite der heilige Demetrius und Erzengel Gabriel auf der anderen aber ein doppelter schwarzer Adler, welcher auf einem jeden Kopf eine besondere Krone nach der Ungarischen Art; in der Mitte ein rothes Feld und auf dem Feld ein weisses Kreutz mit vier Zeichen in Form eines Dreines bezeichnet hatte.“ (Ивић А., *op. cit.*, 1966, 224–225).

76 „Који би се Србин уфатио и осведочио да тајно води разговор с Турци и пријатељство, тојест шпионлук, да Турцима доказује и род свој издаје, тај да се каштигује: да му се пребију обе ноге на два места и обе руке и тако жив да се дигне на коло и да се не скине док кост траје...“ 24. и 27. параграф, Карађорђевог законика.

77 Земун, 23. маја 1808 (Перовић Р., *Први српски устанак, акта и писма*, Београд 1978, 282).

78 Извештај је био у прилогу писма које је фелдмаршал фон Латерман (Криштоф) упутио Симбшену, обавештавајући га да је 17. маја 1808. Петар Ичко отрован у Београду.

79 Cronos F. R., *op. cit.*, 52.

80 „И на то ја Ниову Екселенцу препокорно молимъи јавлямъ да щогодь Ниова Екселенця од мене моя писма примаю, да би мое име сохранивали и да у канцелари не би сваки знао, будући да ја доста непријатеља имадемъ, пакъ ако би за мое име напољ изашло, тако не само да ја више никада у Сервию не би смео прећи него би јоште да каде би руски пријатели у Серви разумели, тако би они на нашу страну люде поставили и мене мојој кући убили.“ (Ивић А., *op. cit.*, 1966, 648).

81 Обрадовић Доситеј (1740, Чаково – 1811, Београд), филозоф, књижевник, попечитељ.

(Урошевићу): „Милош се заклињао и Богом и душом али по свој прилици он се игра и с Богом и са својом душом“.⁸² Лазар Арсенијевић Баталка га је окарактерисао као човека „извесног по чрезмерном неваљалству“, који је спреман „и са свете Богородице покров скинути и себи га присвојити“.⁸³

После свега, сматрао је да његове услуге Двору у материјалном погледу нису правично вредноване, па је 1822. године поднео молбу да га Његово величанство награди јер је „службом, у корист државе, а самим тим вршећи и конфидентску дужност (*Kundschaftsdienst*), запоставио сопствено газдинство и трговину и да је изгубио целу имовину.“⁸⁴ Али, без обзира на похвале о Урошевићевом „патриотизму“ изречене претходних година (Симбшен, Перш и Лајтнер), овај његов захтев није испуњен.

Крајем исте године је и трговац Абрахам Леви покушао да наплати *специјалне* услуге, будући да је толико осиромашао да није био у стању да издржава породицу. Зато се обратио Магистрату да на највише место проследи његов захтев „ради милостиве накнаде за службу коју сам је као повереник вршио пуних једанаест година за време устанка“.⁸⁵ Августа 1823. му је одговорено да је његов захтев „једном за увек

одбијен президијалним наређењем, јер нема баш никаквих разлога за препоруку његове молбе“.⁸⁶

Један од најважнијих обавештајних пунктова свакако је био земунски контумац будући да се контакт са Србијом и Београдом у потпуности одвијао преко њега. Јован Блау (*Johann Blau*),⁸⁷ који је од 1807. руководио овом установом, понекад је за тај посао врбовао људе без знања војних и полицијских чиновника, што је доводило до неспоразума, као у случају Теодора Поповића. Пошто је 1809. године ухапшен због прекорачења прописаног рока, он је на саслушању изјавио да је од „славног контумацког уреда“ примао *извесне* налоге да прикупља обавештења за аустријску династију.⁸⁸ Највећи број конфидентских извештаја Земунској команди послао је Антон Ћук (*Anton Csuk*), контумацки вратар, под шифром која је, осим личних иницијала, садржала и почетна слова његовог занимања: „C(ontumaz) P(ortier) A(nton) C(suk)“. Он је из Београда донео вест „... да се Србијанцима у Београду представља како цар Наполеон, који је у Бечу, има жарку жељу да се састане с Црним Ђорђем, јер да су обојица, и он и Црни Ђорђе, велики јунаци или хероји“.⁸⁹ Известан број поверљивих до-

82 Доситеј Обрадовић Јовану Ковачу у Земуну (*Домаћа писма Доситија Обрадовића*, Београд – Загреб 1899, 167).

83 Арсенијевић Баталка Л., *Историја српског устанка*, део први, Београд 1898., 432, 433.

84 ИАБ, ЗМ, 1822, П-768.

85 ИАБ, ЗМ, 1822, П-1784.

86 ИАБ, ЗМ, 1828, П-1316.

87 Маја 1807. године, Јохан Блау је „одређен за директора земунског контумца уз унапређење осталог особља“ (Илић Т., *op. cit.*, 1955, 325).

88 ИАБ, ЗМ, 1809, Ј-1966.

89 ИАБ, Corr. Prot., Br. 106.

кумената током 1810. године потписивао је и царински службеник „Асталош“, али је далеко више слао Карло Белошевић,⁹⁰ „Други“ писар у земунској царинарници (*der zweite Dreissigs–Amt Schreiber*) и дописник страних новина.

За прикупљање информација ове врсте ангажована је још једна група службених лица – оријентални тумачи, којих је између 1804. и 1813. било неколико: Франц Флајшхакел, дворски тумач Славонске генералне команде, Никола Рота (*Rotta*), „експонирани“ контумацки тумач, који је октобра 1807. године премештен из Земуна у *Kontumaz nach Schuppanek* при новоформираном конзулату у Травнику,⁹¹ а на његово место именован је Никола Деодато (*Deodatto*).⁹² У том својству помињу се још и барон Теста (*Baron von Testa*) и Александар Агамал.⁹³ Понекад су ангажовани и привремени тумачи

(*Interimal Dollmetsch*), као што је Јован Лацко (*Johann Laszko*), контумацки надгледник за памук (*Comtumaz-Baumwol-Aufseher*) августа 1807, који је (уз додатак од 40 крајцара дневно), замењивао оболелог тумача.⁹⁴

Осим тајним и службеним каналима, вести о „буни“ шириле су се из Земуна и на други начин – путем штампе. Немачки *Augsburgische Postzeitung*, који је први пронео глас о „сечи кнезова“, обавестио је 6. марта 1804. године читаоце да је у Србији букнуо устанак. Правремене информације за француску јавност доносио је *Moniteur Universal*, и то захваљујући својим земунским дописницима. Истовремено са немачким листом, он прослеђује вест о буни у Србији, која је „захватила целу област.“ Редакција ових новина бавила се и питањем оснивања Велике школе у Београду: „Још од ме-

90 Маја 1808. године Генерална граничарска дирекција наредила је Симбшену да Белошевића стави под надзор зато што је међу цариницима у Ердељу тајно врбовао лица да му достављају информације (Ивић А., *op. cit.*, 1939, 629).

91 Премештај је уследио због заоштравања односа са Младеном Миловановићем стога што је Рота из Београда отео и у Земун пребацио жену и сестру Дели-Ахмета. Земунски командант и плац-мајор имали су различите ставове и о отмици и о Ротиним моралним и професионалним квалитетима. Перш је његово деловање сматрао штетним, а замерао му је и непримерено понашање и недовољно познавање језика: „... dass er der illyrischen Sprache nicht ganz mächtig seye, selbst in denen griechischen, türkischen und italienien Sprache viele nur Unverständlichkeit verursachende Vermischungen machet ...“ (Ивић А., *op. cit.*, 1920, 130–137); и Митесер је био за премештај, али више због скандала личне природе, који је избио када је Роту напустила жена („eines ebenso sehr durch ihre Schönheit“) и „отишла да живи“ са градоначелником Хаџићем, него због поменутог случаја. (Ивић А., *op. cit.*, 1939, 201, 202).

92 Деодато, који је на место тумача распоређен 7. јуна 1807. године, због „карантинског чишћења“ (aber seine Kontumaz-Reinigung) није одмах ступио на дужност; за разлику од Роте, уживао је поверење земунског војног команданта јер је могао несметано да се креће по Београду, без опасности да ће изазвати сумњу код српских власти (Ивић А., *op. cit.*, 1920, 137).

93 Александар Агамал (понекад се наводи и као Августин), рођен у Пловдиву око 1761, отац троје деце.

94 Највероватније је у питању оријентални тумач Флајшхакел, који је јуна 1807. добио „одобрење да оде у Беч на одсуство од шест месеци“ (Илић Т., *op. cit.*, 1955, 321). Јануара 1808. године, Лацко је боравио у Влашкој на тајном задатку и Перш, шаљући Симбшену његов извештај у оригиналу (Anmerkungen in originali) јер га због поверљивости није дао на превод, хвали га као „јако доброг човека, додуше староверца“ (Laszko kan ein sehr guter Mensch sein, bleibt aber doch immer ein Altglauber) и напомиње да му је исплатио 120 гулдена „у суми“.

сеца новембра постоји у Београду завод намењен за васпитање омладине, и уређен је по немачком начину а под управом ученог Србина Доситеја Обрадовића. По заповести Сената српске школе и по осталим варошима и главнијим селима уредиће се по истом плану ...“.⁹⁵ У два наврата (1809. и 1810. године), француска штампа је писала⁹⁶ и о Хајдук Вељку Петровићу.⁹⁷

Новости из Пашалука појављивале су се и у другим листовима, углавном немачким: *Allgemeine Zeitung*, *Vereinigte Ofner und Pester Zeitung*. Посебно „агилан“ био је *Grätzer Zeitung*, у коме је још 1793. године објављен текст фермана „о кнезовима и обор кнезовима“, а извештавање није прекидано ни за време Устанка.⁹⁸

ПРЕЛАСЦИ СТАНОВНИКА ЗЕМУНА У БЕОГРАД И СРБИЈУ ТОКОМ УСТАНКА

Влада у Бечу трудил се да буде у току свега што се одиграло на њеној јужној граници, између осталог и стога што се плашила да „претерано“ одушевљење њених православних поданика може да пробуди наду у „васкрс државе српске.“ Војни и цивилни службеници су зато будно мотрили на Србе с обе стране границе, често настојећи да спрече њихово

Слика 12. Хајдук Вељко Петровић (Војводина у Првом српском устанку, 2004)
Fig. 12 Hayduk Veljko Petrović

повезивање. Под удар закона долазило се и због прекорачења „прописаног времена“ боравка или учешћа у недозвољеним пословима.

Приликом опсаде Београда у пролеће 1804. године, устаници су од својих земунских пријатеља добијали обавештења о кретању и предстојећим акцијама непријатеља: „... Једне лепе мајске ноћи зацрвенело се небо од пламена, земунски становници узбунеше се за мало јер

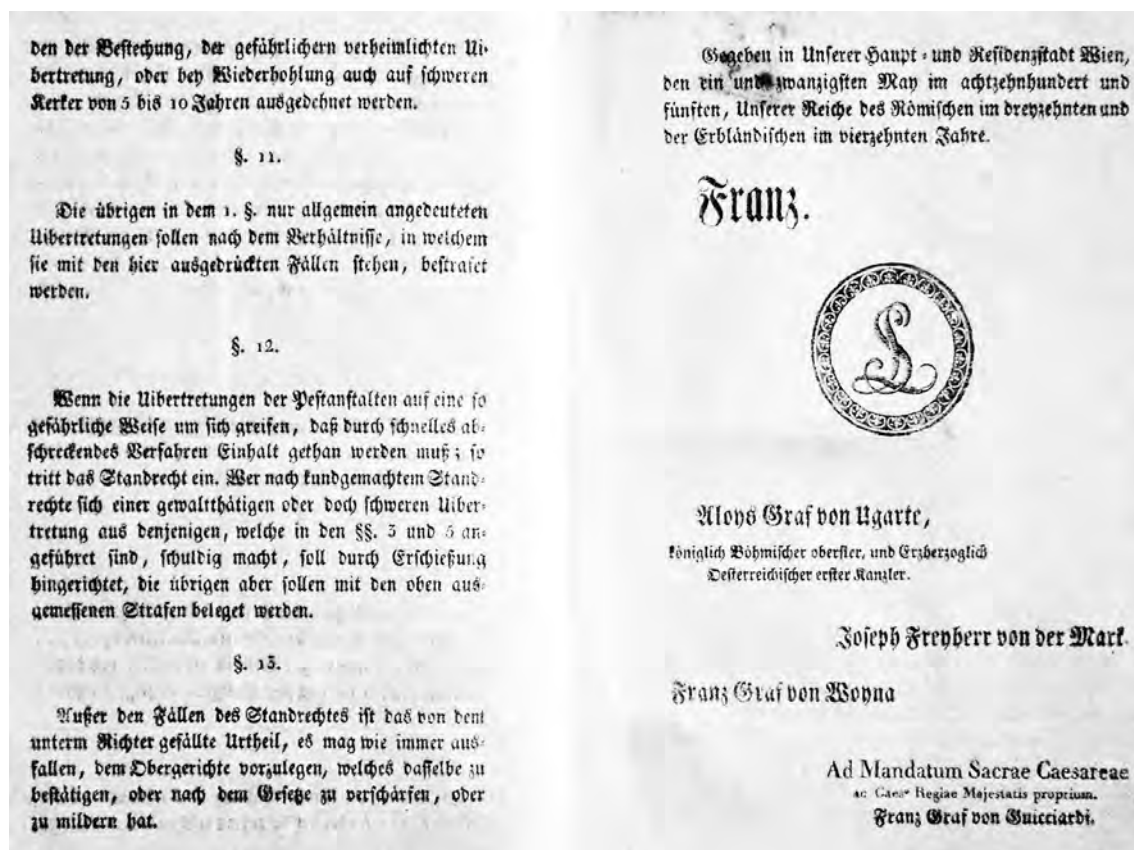
95 *Moniteur*, 1808, бр. 41 (Вукићевић М., *op. cit.*, 111).

96 Гавриловић С., *О Хајдук Вељку Петровићу према француским изворима*, Београд 1995, 208.

97 Хајдук Вељко Петровић (1780, Леновац – 1813, Делиград);

„сва је прилика да је неготински витез, пао лицем на св. Илију, 20. јула 1813“ (Милићевић М., *op. cit.*, 305).

98 Пантелић Д., *Београдски пашалук, 1791-1794*, Београд 1927, 290.

Слика 13. Пропис цара Франца I о преласку границе, 1805. (МГБ)
Fig. 13 Border crossing regulation issued by Emperor Francis I, 1805 (BCM)

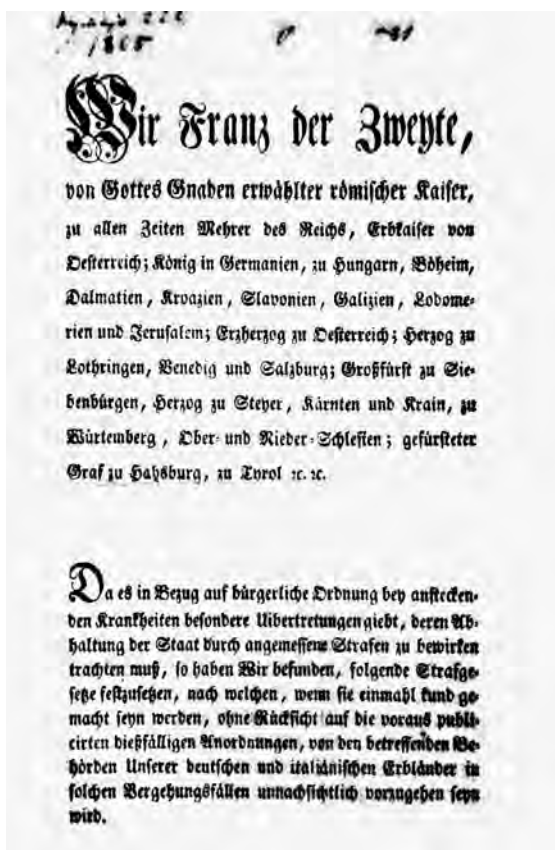
мишљаху, да је ватра негде преотела мах. Али то неје било; горео је пласт трске, који је с вечера на бежанијском пашњаку садевен био близу опкопа Лаудонова, а ноћу је запаљен, као што се доцније дознало, да се даде неки знак Србима, што се улогорише око Топчидера. Тако је после чешће бивало, та у век кад се знало да ће Турци нападати на Србе, или кад намераваху да учине што друго важно. Ко је ове знакове давао, неје се разабрало, али да су сваки пут погађали, то се на брзо обистинило...⁹⁹

99 Сопрон И., *op. cit.*, 89.

Слично је у *Мемоарима* тврдио и про-та Матеја Ненадовић: „...Ми смо имали плаћена пријатеља у Земуну и како разабере да ће Турци сутра на нас ударити, он дође према нама у равн, куд но има насип Лаудонове ћуприје (код Цареве ћуприје у Топчидеру) натрпа трске или сламе, запали велики пламен - видимо и већ познамо да ће Турци сутра изаћи на бој и бивамо спремни. А лако је дознати, јер земунски трговци и терцоман (тумач) сваки дан прелазе својим пословима у Београд, пак дознају“.¹⁰⁰ Иста сигнализација

100 Илић Т., *op. cit.*, 1961, VI.

Слика 13а. Пропис цара Франца I о преласку границе, 1805. (МГБ)

Fig. 13a Border crossing regulation issued by Emperor Francis I, 1805 (BCM)

коришћена је и касније: 24. августа 1809. године комунитетске власти обавестиле су Генералну команду да је у ноћи 22/23. (истог месеца) на периферији Земуна запаљена ватра, а ова је, претпостављајући о чему се ради, наредила „да се ови злочинци пронађу, да би се њиховом егземпларном казном дао застрашујући пример томе свету скупљеном с коца и конопца“.¹⁰¹

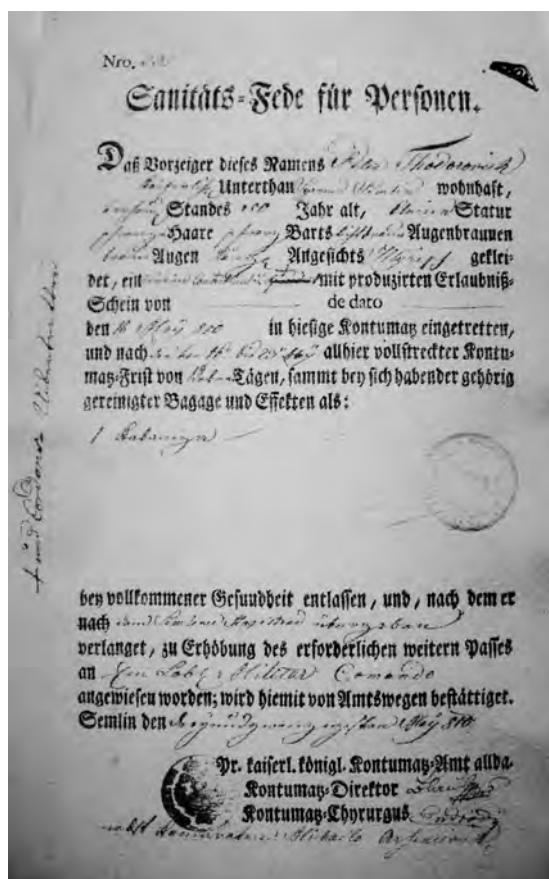
Становници комунитета су из различитих побуда покушавали да се домог-

ну Београда и Србије, што је најчешће било праћено приличним тешкоћама при добијању путних дозвола. Уколико би се то показало немогућим, прибегавало се илегалним преласцима, и то из неколико праваца. Многи житељи Комунитета одлично су познавали обале Дунава и Саве, као и терен око Аде Циганлије, тако да су се пребацивали у Србију преко Остружнице и Обреновца или Дунавом до Смедерева (као Доситеј, Мушички и др.). Када је почетком XIX века на Ратном острву посечен врбљак и, као на банатској страни (*червенки баште*), засађене баште које су Земунци обрађивали, није било непремостивих препрека за тајне операције.

Пребегавање царско-краљевских поданика задавало је бриге властима, нарочито ако је, као у време мобилизације, постајало масовно. После сјајних победа француског оружја код Аустерлица (1805), Јене и Ауерштата (1806) и Тилзитског мира (1807), који су Европу и Беч бацили на колена, устанак у Шпанији (1808) побудио је наду да је Бонапартина звезда на заласку. Зато је крајем јануара 1809. године наређен покрет аустријских трупа према Француској, а по избијању рата дошло је до масовне мобилизације, само у Крајини више од 100.000 војника.

У домобранске јединице (основане Патентом од 9. јуна 1808) узимани су сви одреда, тако да је од 4000 „мушких глава“, колико их је отприлике би-

101 ИАБ, ЗМ, 1809, П-1189.

Слика 14. Санитарно уверење на име П.

Тодоровића, Земун 1810. (ИАБ)

Fig. 14 Sanitary certificate issued to P. Todorović,
Zemun 1810 (HAB)

ло у Комунићету, у домобране отишао чак 1021 становник, од прворођеног сина до старца. Када је Генерална команда укорила Магистрат што је, противно закону, мобилисан и трећи од браће Банатовић, хранилац породице, оговорено је да, уколико би се строго придржавали принципа, једва да би се могле скупити две компаније, а камоли шест, колико је Комунићет био у обавези да да. Нерегуларност при мобилизацији изазивала

је незадовољство мушких становника Земуне. Неки од њих су говорили „да ће пристати да буду стрељани него пусти-ти да њихове породице и домаћинства пропадну“ и спашавали се бекством у Србију. Колико је ситуација била тешка показује изјава једног домобранца приликом истраге покренуте против њега и деветорице његових другова због кријумчарења соли: „Ми смо домобранци, цело лето смо провели на војној дужности, морамо да платимо не само своју законску контрибуцију него, као и остали, да приложимо и за домобранску ратну спремину, а све је скупо. Ми немамо никакву имовину и никакву зараду да себи набавимо храну и дрва. Више њих, који пливају у избиљу, добивају пасоше да извозе со и плодове житарица, ми не смемо ни на кога да рачунамо, и тако смо били принуђени, да предузмемо овај корак да бисмо себе и своје породице сачували од глади и хладноће ...“.¹⁰²

У упутству Сремској пограничној бригади, барон Симбшен је упозорио на повезаност овдашњих становника са „Србијанцима“, истичући да многи од оних који су им пришли шире „лажне и већином измишљене гласове о оостраним приликама, и покушавају да своје сународнике и једновернике побуне против овдашње земаљске власти“.¹⁰³ Слично је наведено и у регистру Земунске војне команде, за фебруар 1808. године: „Треба дуж кордона најревносније спречавати бежање цар-

¹⁰² ИАБ, 3М, 1810, Ј-199.¹⁰³ ИАБ, 1808, П-169.

ских поданика у Србију и увлачење распуштеног олоша с оне стране“.¹⁰⁴ У тим ситуацијама понекад је долазило до трагичних преокрета, нпр. маја 1808. године, када је стража Лађарачке компаније убила Миросава Гвоздића земунског крманоша и оца двоје деце, приликом покушаја бекства у Србију.¹⁰⁵ На захтев Земунске команде, јула 1808. године, да јој се, сходно „Картел-конвенцији“,¹⁰⁶ изруче дезертери, Правитељствујушчи совјет је одговорио да се они не налазе у Србији, а да Конвенција није обавезујућа за српску страну. Уколико се, међутим, буде инсистирало на њеном поштовању, Совјет ће се обратити за савет високом руском двору.¹⁰⁷

На 69. седници Магистрата, одржаној 7. октобра 1809. године, констатовано је да је број Земунаца који се налазе у Србији прилично велики, што показује да је већина тамо прешла без пасоша. Полицијском уреду је зато дат рок од осам дана да то извиди, након чега ће се преко Војне команде организовати потера за емигрантима и конфисковати њихова имовина.¹⁰⁸

Ређи су били случајеви пребегавања младића из угледних и богатих породица, попут Теодора Кирице, млађег сина трговца и градоначелника (1803–1807) Јована Кирице. Кад је млади трговачки помоћник

(*Handlungs-Comis*), уз помоћ тумача Агамала и лекара Ендредија, враћен кући, открио је да је његов циљ био да се придружи руској војсци у Влашкој: „... Моје је срце гинуло за службу русијску“. Отац је пак тај корак правдао чежњом за Београдом: „Ниједан мој син ни Александар ни Теодор – никада није био у Београду, а често су изражавали жељу да га бар једном виде“.¹⁰⁹

Пре преласка устаницима, Стефан Живковић¹¹⁰ и Јеремија Гагић су били земунски контрибуенти. Када је Живковићу 1806. године из Србије послат новац, Банатска гранична бригада се код земунских локалних власти интересовала да ли је у питању њихов контрибуент и добила потврдан одговор. Како је проблем даље актуелизован, у случај се умешао и барон Симбшен, захтевајући од Земунске војне команде подробен извештај. У њему је стајало да је Стефан Живковић са пасошем *високе земаљске власти* отишао у Београд ради својих трговачких послова, али да се није одрекао својих *овостраних поданичких права* и уредно је платио порез за 1808. годину. У међувремену је постао бимбаша и власник непокретности у Београду (три куће и неколико сувача).¹¹¹ Земунски магистрат му је дао рок од шест недеља да се врати, а у су-

104 Илић Т., *op. cit.*, 1955, 521.

105 ИАБ, ЗМ, 1808, J-761

106 *Kartels-Konvention*, уговор склопљен између Аустрије и Русије.

107 Ивић А., *op. cit.*, 1939, 813, 814.

108 Записник Магистратског већа (*Rathsprotokol*) за 1809. годину (Илић Т., *op. cit.*, 1961, 375).

109 ИАБ, ЗМ, 1812, J-1000

110 Стефан Живковић (?), Прњавор код манастира Роман – ?, Полтава), београдски (до 1800) и земунски трговац; учествовао је у Устанку и постао бимбаша; ишао је у Цариград као српски депутат.

111 Сувача или долап (*Rossmühle*) – воденица коју је покретала коњска снага (2 – 4 коња); са 2 коња се за 1 сат могло самлети до 100 kg жита.

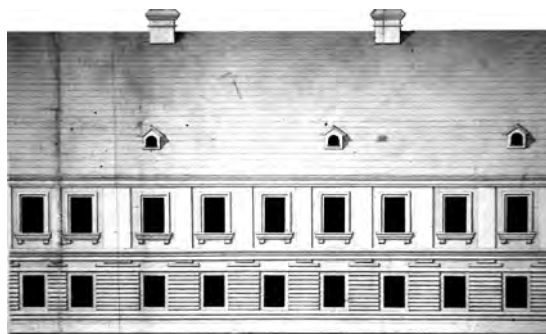
протном са њим ће се, сходно чл. 19. Патента о избеглиштву (1787), поступити као са емигрантом.

Јеремија Гагић је живео у Земуну од десете године и у кући свог зета Теодора Мариновића Вука изучио је за трговачког помоћника. У Србији се није бавио својим послом већ је постао писар, па секретар Совјета, а каријеру је завршио као руски конзул у Дубровнику, пошто је 1812. године прешао у руску службу.

ЦЕНЗУРА

Од коликог су значаја за прилике у Земуну били догађаји и вести из Београда показује и ситуација после српског пораза на Чегру, када је житеље Комунигетата захватила паника. Земунски војни командант руководио је мерама за спашавање (аустријске) робе и људи из Београда. У извештавању претпостављеном истичао је како је код „Рајтер-пикета“¹¹² приспело 10 лађа са сољу, женама, децом и „свим могућим стварима“ и, без обзира што је у Контумцу смештено робе и људи колико је било могуће, око 500–600 „душа“ остало је на лађама, под стражарским надзором. Свој кореспонденц-протокол завршава вестима добијеним од Братоглића (Димитрија), да је Петар Добрњац, који је претходног дана касно увече стигао у Београд, саопштио како је код Јагодине турским снагама пресечен пут „наовамо“.¹¹³

112 Рајтер-пикет (*Reiterpiket*) – стражарско место код Земунa.

Слика 15. Зграда земунског магистрата почетком XIX века, детаљ плана (МГБ)

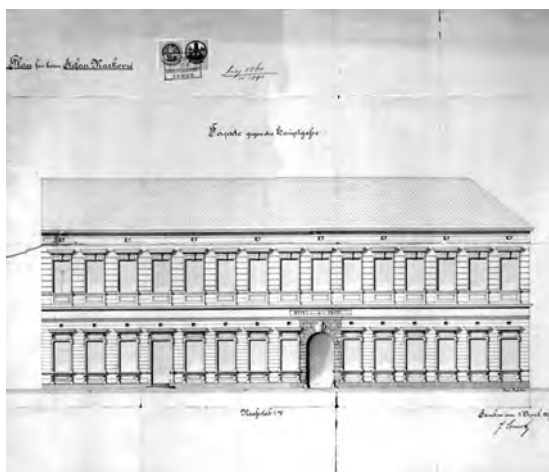
Fig. 15 Zemun Magistracy building in the early 19th century, detail of plan (BCM)

Четири дана касније (29. августа 1809) Генерална команда је наредила Магистрату да затвором казни све који непромишљено брбљају о инвазији Турака, и то „... три пута по 24 часа или, водећи рачуна о издржљивости дотичне особе, јавно казнити са 50 батина, јер се то не чини ни са каквом другом намером, већ да се заплаше добри и имућни грађани, да би на најмању тобожњу узбуну побегли, те се тако изазвао неред, да би онда исти некорисни олош могао да хара и пљачка, јер Турцима и не пада на памет да прелазе овамо, а царско подручје умеју сигурно да поштују и стварно боље поштују него њихови противници“.¹¹⁴

С обзиром на тако строго поступање и цензуру, овдашњој јавности често су биле ускраћене информације о дешавањима у Пашалуку. Јован Кајалић, земунски сапунџија, мобилисан као до-

113 ИАБ, ЗМ, 1809, *Corr. Prot.* бр. 160.

114 ИАБ, ЗМ, 1809, П 1189.

Слика 16. Хотел Анђео, крај XIX века (ИАБ)
Fig. 16 Hotel Andjeo, end of the 19th century (HAB)

мобрански стражмештер¹¹⁵ у Суботици, који је на „шкадрона маркетани“ плаћао 600 форинти за обавештења, писао је укућанима: „Пишите ми једно писмо да чујем за вас и от Срвије што је. Ми овде ништа не можемо да чујемо“.¹¹⁶

Објављивање неповољних вести сметало је властима и било је санкционирано, што је важило и за исказивање симпатија према Србији. У извештају упућеном из Земуну у Нови Сад 7. јуна 1810. године наводи се да „прилично чуди дубоко ћутање овдашњих Срба (*Reitzen*) у односу на догађаје у Србији“, с обзиром на њихову вечиту занесеност том земљом због које су се раније често

„компромитовали“.¹¹⁷ Ђорђе Нешковић, који је у гостионици „Код златног анђела“ псовао „швапског цара и швапску веру“ и, између осталог, рекао „Ђорђе је наш цар“, само због „поодмаклих“ година осуђен је на блажу казну – осмодневни затвор „на води и хлебу“.¹¹⁸

Нарочито строг режим примењиван је за преношење и продају књига о српској историји, њеним царевима и краљевима или о Карађорђевој устанку. Када је 1809. године наредио да се заплене ствари Гаврилу Ковачевићу, земунском књиговесцу, Перш је, уз решење о конфискацији, доставио и списак забрањене литературе.¹¹⁹

Због књига које је 1810. године из Трста донео Викентије Ракић,¹²⁰ проигуман манастира Фенека морао је у Земуну месецима да чека на прелазак у Србију. У неколико наврата обраћао се митрополиту Стратимировићу да му преко земунског проте одреди свештеника да прегледа његове, по сопственом тврђењу, „несретне“ књиге, за које је у „армицији“ плаћао кирију од две форинте дневно, како би добио одобрење за њихов пренос.¹²¹

Цензура је нарочито тешко погодила „оца српског позоришта“, Јоакима

115 Стражмештер-наредник градске страже, полиције.

116 ИАБ, ЗМ, 1809, Ј–1922 а

117 Ивић А., *op. cit.*, 1966, 216, 217.

118 ИАБ, ЗМ, 1807, П–317.

119 „1. Све књиге, песме и брошуре које и најмање величају српски народ или садашњу револуцију; 2. Известан календар састављен за Србију; 3. Савет Ђорђа Петровића, врховног војсковође српског народа; 4. Посмртни говор српском саветнику Петру Новаковићу

Чардаклији; 5. Песме које величају Србијанце и садашњу револуцију; 6. Француски војни катехизам; 7. Цариград у рукама једног европског народа.“ (ИАБ, ЗМ, 1809, П–377 (1656).

120 Василије (у монаштву Викентије) Ракић (1750, Земун – 1818, Фенек), проигуман манастира Фенека, написао историју манастира Фенека.

121 Архив у С. Карловцима, под управом САНУ, Архидијецезална конзисторија, 1810, инв. бр. 150.

Слика 17. Невини Вујић у аресту у Земуну (Ј. Вујић, *Путешествије по Србији*, Будим 1828)
Fig. 17 Innocent Vujić in Zemun prison

Вујића, у то време земунског приватног учитеља.¹²² На његову адресу су волшебно стигли календари намењени Карађорђу, због чега је 31. марта 1809. године био ухапшен. Пошто је пола године одлежао „невин у аресту у Земуну“, уз квалификацију да је „политички непоуздан“, протеран је у родну Бају „због веза са неким Доситејем“. Вујић, додуше, није мировао ни у земунском затвору већ се бавио превођењем: „...трајушчу мојему

овде у аресту пребиванију, испослујем две књиге *Младог Робинзона* и *Алексиса и Надину*, које после мојег избавленија вјечног ради воспоминанија мојего дадем на штампу...“.¹²³ То није био први пут да је овде затваран јер је септембра 1807. године осуђен на четвородневни „грађански“ затвор пошто је са Филипом Илићем, крманошем, организовао бекство аустријских поданика у Београд.¹²⁴

Интересантан је и случај Марка Добрића, трговца и књижевника, који је 1806. године из Земунa илегално прешао у Београд да би се састао са Карађорђем, а две године касније покушао је да пређе са дозволом. Том приликом пријавио је ствари које је понео са собом, међу којима и 144 књига, а једна од њих, *Француски војни катихизис*, спадала је у забрањено штиво, као и бакро-резни отисци са Карађорђевим ликом. Оптуживши га за шпијунажу, комуни-тетске власти су га ухапсиле и спровеле у Петроварадин, а књиге су послате надвојводи Лудвигу у Беч.¹²⁵

Мере забране нису мимоишле ни поштански саобраћај, што се може видети из регистра Војне команде за април 1807. године: „Сумњивим се странцима имају запленили писма и испитати“, „Писма сумњивог садржаја која стижу

122 Јоаким Вујић (1772, Баја – 1847, Београд), књижевник, драмски писац, оснивач позоришта у Србији, приватни учитељ у Земуну за време Првог српског устанка. Године 1813, у Мађарском позоришту у Пешти приредио је прву српску позоришну представу, *Крешталици*.

123 Радовановић С., *Прилози културној историји Земунa до XIX века*, Земун 1965, 23.

124 ИАБ, ЗМ, 1807, J-8 (1).

125 Гавриловић С., Нови подаци о Марку Добрићу, личности из доба Првог српског устанка, *Историјски часопис* XL–XLI, Београд 1995, 199, 200.

на пошту, имају се такође споразумно са управом Главне поште запленили и отпослати“.¹²⁶ Марта 1811. године, трговцу Кости Стерији Думчи заплешено је чак девет писама која му је послао емигрант Алекса Рељић, а она „под бр. 1. и 5. преузела висока Дворска комисија“¹²⁷ ... јер су се односила на њен предмет истраге“. Једно од писама, Доситејево, требало је да буде упућено у манастир Крушедол: „Предајте ово писмо г(осподару) Николи Мариновичу нека га да г. Васи протином или Томи, Соларевом сину, нека запечатити или у коперат метну и нека пошаљу у Крушедол коме надлежи – дао ми је Доситеј Обрадович да га о(т)правим“.¹²⁸

ТРГОВИНА ОРУЖЈЕМ, БАРУТОМ И МУНИЦИЈОМ

Трговачке везе између Београда и Земунa, чији је врхунац достигнут на самом почетку XIX века, наставиле су се и по избијању Устанка и биле су од судбинске важности за побуњено хришћанско становништво. Снабдевање устаника најважнијим артиклима – храном, оружјем и муницијом, одавде је почело и трајало је све време српско-турског сукоба.

Из логора у Топчидеру, тражећи 50.000 гроша зајма, Карађорђе (са ста-

Слика 18. Фишеклија (Војни музеј)
Fig. 18 Bandoleer (Military Museum)

решинама) поручује: „Благородни господари, трговци земунски, наша по Христу браћа љубезна и благодетељи осведочени свему свету. Није потребно да вама нашу тугу и невољу пространо описујемо јер ви сваки дан нашу срету и несрету видите. Ми цела Србија никому другому не можемо захвалити само богу јединому и господарима (трговцима) земунским, који су нас одма у почетку наше несреће подпомогли са свачим што нам от потребе било.“¹²⁹

О томе је чуо и Доситеј Обрадовић у Трсту: „... овакове прилике никада нисмо имали (благодареније Богу који нам је и живот и све што имамо даровао) к целој роду и имену српској правој љубов показати, навластито чујући да Земунци и Сремци дају који што хоће ...“.¹³⁰

126 Илић Т., *op. cit.*, 1955, 324.

127 Није јасно, с обзиром на датум (8. март 1811), да ли је реч о Комисији за истрагу (*Kommission zur Untersuchung*) или о Комисији за расправљање и потраживање (*Kommission zur Auseinandersetzung und Berichtigung*) јер прва, колико је познато, није имала седиште у Земуну, а друга је ту премештена

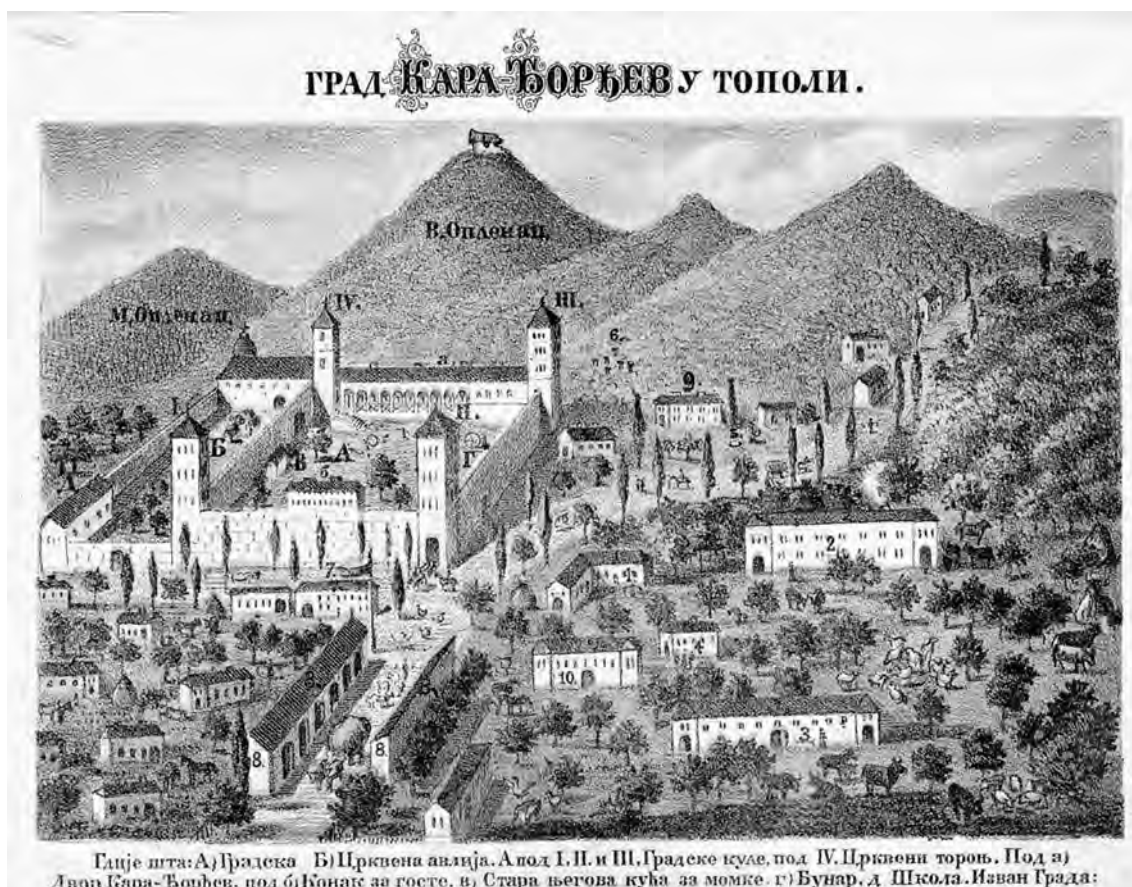
тек 26. јуна 1811. године.

128 Илић Т., *Грађа из земуних архива за историју Првог српског устанка*, књига III, Београд 1969., 166, 175.

129 Перовић Р., *op. cit.*, 67.

130 Доситеј Обрадовић Павлу Соларићу у Млечима, Трст, 5. јуна 1804 (*Ibid.*, 80).

Слика 19. Карађорђево градо у Тополи, Сликарник великог Ђорђа Петровића Карађорђа (ВСМ)
Fig. 19 Karageorge's fort at Topola

Похвала за такву ревност доћи ће и из пера њиховог суграђанина, књижара Гаврила Ковачевића:

„Особито Земунцем
во опште житељем
Сербљем, Греком,
и Влахом скорим предстатељем
Који љубав и ревност
јесу показали,
Сервијанце у нужди
Сложно заступали,
...“¹³¹

¹³¹ Ковачевић Г., *Письмо о случайномъ возмущеніи въ Сербіи приключившемся и о изображеніи дѣль Сербіановъ въ*

Октобра 1806. године српски Совјет се из Смедерева обратио земунским трговцима *православнаго вероисповеданија*: „Ми без разлике свакому христијанскому трговцу препоручујемо се и молимо да би нам једну суму новца у ово фришко време, које се чекати не може докле би се код нас покупило, за општенародњу потребу позајмили ... Помислите да услуга от вас која ће учињена бити и помоћ за садашњу потребу свима под именом христијанија који су и

дѣйстви произведеньхъ, Будим 1804, 2-3 (Историјски музеј Србије/Библиотека).

који се крстом крсте на велику корист служиће.“¹³²

На турској страни је због тога било негодовања, па је Портин драгоман Александар Ханчерли, 11. јануара 1807. године упозорио аустријског интернунција Штирмера¹³³ на извештај нишког Хафиз-паше о помоћи коју земунски становници дају устаницима у храни и муницији.¹³⁴

Лиферација ратних артикала кренула је из Земуна у Србију још у време припреме устанка. На састанку у Тополи, уочи Св. Илије 1803. године, Карађорђе је уговорио да земунски трговац Драгутин Милутиновић, са још неким аустријским трговцима, организује набавку пушка, кремења, барута и хартија. Да би договор учврстили, њих двојица су се и побратимила.¹³⁵

Прва испорука барута уследила је пре Божића 1804. године: „Дошавши у Остружницу (Карађорђе и Андреја Јокић) поруче по солдату да Коста (Петровић-Добановчанин) и Милош (Урошевић), дођу и донесу барута. Они и дођу и донесу 6 ока барута, те 4 оке узме Карађорђе а 2 оке узме Андреја ... Ово је било не-

Слика 20. Барутница (Војни музеј)
Fig. 20 Gunpowder case (Military Museum)

како пред Божић.“¹³⁶ Када је устанак већ плануо, прота Матеја Ненадовић се посредством Стефана Живковића у Земуну повезао са Турчином Мехмед-агом Коњалијом, који је Србима уступио оружје спремно за борбу против хахија, док је извозну дозволу обезбедио Живковић.¹³⁷ Јула 1804. године Карађорђе је са старешинама молио новосадске трговце да му пошаљу 10.000 форинти „са интересом“, како би из Земуна преузели већ готове фишке.¹³⁸

Земунски трговци су ратним арсеналом снабдевали и другу зараћену страну. Марта 1804. године пуковник Томерлин је у име Војне команде захтевао од Магистрата да убудуће спречава шверцовање

132 Перовић Р., *op. cit.*, 234.

133 Игњат Лоренц Штирмер (1752–1829) витез, касније барон.

134 Ивић А., *Списи бечких архива о Првом српском устанку*, књ. IV, Београд 1938, 57.

135 Календаров књижевни додатак, з 1904, 65.

136 Јокић П., Ко издао издало га тело, у; *Сведочанства о Првом устанку*, Београд 1954, 41.

137 Ово се разликује од мишљења које износи Лазар Арсенијевић у својој *Историји*: „... прву џебану морао је онај набавити, који је први и устанак противу Турака отпочео, а то је био Карађорђе. Кад је Прота, за устанак

ваљевске хахије, први пут из Земуна нешто мало џебане пренео, онда је Карађорђе већ до Сибнице у хахији београдској са устанком допро био, и не само хан сибнички, који му је шести или седми био, освојио и у њему ханције јаничаре потукао, него и Кучук-Алијине Турке ту дочекао, 16 њих на месту оборио, и 19 заробио. И тако, ако има заслуге и у том, ко је прву џебану набавио, то је таква заслуга Карађорђева ... ” (Арсенијевић Баталка Л., *op.cit.*, 121).

138 АСАНУ, бр. 380.

Слика 21. Рог за барут (Војни музеј)
Fig. 21 Powder horn (Military Museum)

барута београдским Турцима. Према његовим сазнањима, већа количина била је већ излиферована, а једно (турско) лице дошло је у посед чак 40 фунти барута.¹³⁹ За мање од годину дана, од 17. маја 1805. до 30. априла 1806. године, Димитрије Марковић, алијас Ратковић,

београдском везиру Сулејман-паши и старешини крџалија Гушанцу Алији испоручио је 38.820 фунти барута и 52.030 олова. Снабдевање Србије оружјем и муницијом преко Земуна трајало је све време сукоба, било да се одвијало јавно или тајно. По правилу, велике лиферације биле су резервисане за најимућније земунске трговце, при чему је Милош Урошевић био нарочито повлашћен. О томе сведочи *Атестат*, који је 1807. године својим потписом оверио Милоје Петровић,¹⁴⁰ у коме се тврдило да је сву робу устаницима достављао Урошевић, осим у једном случају, када је лиферант био његов ортак Димитрије Ратковић.¹⁴¹

Приватне пословне везе устаника са трговцима у Срему, ма колико да су „вре-

Слика 22. Кубура кремењача, пећанка (Војни музеј)
Fig. 22 Flint pistol, Peć-type (Military Museum)

¹³⁹ ИАБ, ЗМ, 1804, П-656.

¹⁴⁰ Милоје Петровић (? Трнавац, Крагујевачка нахија – 1810, Шабац), буљукбаша, па бимбаша бећара; при јуришу на Београд 1806. године, са својим бећарима је међу првима преко Сава-капије продро у Варош; најближи пријатељ и сарадник Младенов, после пораза код Каменице избачен је и протеран, те је 1810. године побегао у Земун, одакле су га аустријске власти пребациле у Петроварадин и, на Карађорђево тражење, предали Луки Лазаревићу у Шабац, где је погубљен, а његова глава послата је у Београд.

¹⁴¹ „Атестат - Ја долуподписати дајем г-дару Милошу Урошевићу от себе како ја у име целе нације и по заповести мојего верховног команданта г-дара Георгија Петровича различите еспапе, који нашој нацији нужно потребити јесу били, које ја у свако доба примио јесам, на које ја овде подписати у свако доба и пред сваким судом по здравој разуми осведочити могу да ја, откако се ова компанија содружила, от никога другога никакви еспапа примио нисам кромје г-дара Милоша Урошевића ... дано у Белиграду 17*29. јулија 807. Милоје Петровић, полномошник от примљени еспапа“ (Петровић Р., *op. cit.*, 279).

деле“, нису биле одлучујуће у ситуацији у којој власт није благонаклоно гледала на ту трговину, о чему сведочи и прота Матеја Ненадовић: „...Сад већ мој први нађени лиферант Стефан Живковић има 60 Чивута у Земуну, који потајно вију фишке и све трећи четврти дан ноћом у аду по 7-8 буради фишек претура... , и колико он донесе то ми на Врачару за дан два бијући се потрошимо, пак опет „донеси!“ , као крадом, али то све Немци знаду, али кроз прсте гледе“.¹⁴² Слично произлази и из писма које су, пошто је устанак већ почео (19. марта 1804), „Карађорђе и Сима и Милован и Јанко“ упутили Митесеру у Земун, тражећи да што брже на јакочачку скелу пошаље 200 ока барута и олова.¹⁴³

Уколико није био у државном интересу, промет је званично прекидан, а кријумчарење строго санкционисано. Забране извоза оружја и муниције „скидане“ су и обнављане више пута током једне године, нпр. 1808, а број оних који су добијали прометне дозволе контролисан је и свођен на најмању могућу меру. Септембра 1808. године, шаљући тројици земунских трговаца (Радосаву Томићу, Љоти и Ђорђу Теодоровићу) одобрење за продају барута и шалитре, петроварадинска гарнизонска дистриктна команда захтевала је да јој се достави попис преосталих залиха барута и шалитре.

142 Ненадовић М., *op. cit.*, 105.

143 Перовић Р., *op. cit.* 59.

144 „... у њој су деца с Гардоша и сиромашних Јевреја буд' за што правила патроне (фишке)... Те фишке су трпали у бачве (бурад) па су их ноћу опремали у Бежанију, да их оданле пребаце преко Саве ... И дахије

Слика 23. Стражар на кордону (Војводина у Првом српском устанку, 2004)
Fig. 23 Cordon guard

Без обзира на сав опрез кордонских стража, наоужавање устаника се није прекидало ни у критичним временима, већ се одвијало добро разрађеним илегалним каналима. После анонимне дојаве да се у Бежанијској улици, у кући Тодора Мариновића Вука, налази „читава барутана“,¹⁴⁴ комунитетске власти су наредиле преметачину која, међутим, није дала очекиване резултате будући да није ништа нађено. Слично се дого-

у Београду дознале су за то, а и тога ради дошао је Ичкоглу у котромац. Он их је опомињао, да буду на опрезу, препоручивао им је да оставе и творницу пушчаног праха пренесу у Добановце, тамо ће доиста пре остати тајном него ли у Земуну, где Турци имају доста својих ухода“ (Сопрон И., *op. cit.*, 80).

Слика 24. Топ из 1811. (Војни музеј)
Fig. 24 Cannon of 1811 (Military Museum)

дило и Абрахаму Левију, чији је стан у ноћи 11/12. априла 1805. године опколила земунска полиција, сумњајући да се ту праве фишеци барута намењени кријумчарењу те је „... пажљиво све прегледала, али од тога ни најмањег трага није нашла.“¹⁴⁵

Јуна 1807. године еснафима је прослеђено наређење Дворског ратног савета „да се Србијанцима ништа не прави и не лиферује што спада у војна оруђа и што се сматра таквим“. Исто је стајало

и у упутству послатом из Петроварадина последњег дана августа 1808. године, како да се поступи са 10 калупа за ливење ђулади (по 10), заплењених бравару Милеру (Müller): „Како калуп за ђулад свакако спадају у ратна оруђа, чији је извоз постојећим прописима забрањен, то је ц. кр. Дворски ратни савет, наредио да се ових 10 комада калупа заплене, а ако артиљериска команда у Петроварадину жели да их добије, да јој се свакако предају уз одштету власнику ... „¹⁴⁶

Слика 25. Пушка кремењача шишана, штуч (Војни музеј)
Fig. 25 Shishana flintlock rifle (Military Museum)

145 ИАБ, ЗМ, 1805, П- 256.

146 Илић Т., *op. cit.*, 1955, 449.

Било је далеко више трговања или кријумчарења оружја, углавном пушка. Поводом Портине представке у вези продаје оружја српској страни, 20. маја 1806. године наређена је потпуна обустава испоруке тих артикала, која је остала на снази и наредне године, тако да је „... многа ватреног оружја заплењено у Земуну, Митровици, Сиску и Панчеву“.¹⁴⁷ Децембра 1806. године Игњат Јовановић је у Вуковару од Јоханеса Валкера купио 98 пушак „гарабиља“ (10 форинти и 30 крајцара по комаду) ради препродаје у Србији. Како због „пленидбене забране“ није успео да их прода и врати дуг (1029 форинти), поверилац је издејствовао интабулацију на његову кућу у Земуну.¹⁴⁸ У најбољем случају, прекршилац забране могао је да очекује да држава откупи одузето оружје. Генерална команда је априла 1809. године *упутила* Војну команду у Земуну како да поступи са пушката (843 комада) које су земунски власници (Јован Младен, Деметар Братоглић, Коста Думча, Адам Панић, Милош Урошевић, Симон Деметар, Игњат Јовановић и Теодор Белић) и један новосадски покушали да прокријумчаре у Србију 1807. године.¹⁴⁹ Трговац Никола Младен, коме је 1808. године у Сиску заплењено 450 карабинки без бајонета, молио је Магистрат да се узме да му се пушке врате како би их продао овдашњем грађанству.

Слика 26. Зејтинлица (Војни музеј)
Fig. 26 Oil can (Military Museum)

Међу земунским трговцима било је и оних, као што је Јован Миленковић, који су робу и оружје за устанике набављали чак у Бечу. Када су обавештења о томе стигла и до „највишег места“ (*höchsten Orts*), командујући Славонске генералне команде упозорио је пограничну бригаду у Земуну: „... да се на ове трговце, ако би они можда ма где на пограничном простору Бригаде отпремали своју робу, најстрожије припази, па да се о томе и дотичним тридесетничарски уредима достави извештај“.¹⁵⁰

Земунци су наоружавање и борбу устаника помагали и на друге начине. Јован Петровић Ковач, житељ земунског

¹⁴⁷ ИАБ, ЗМ,

¹⁴⁸ ИАБ, ЗМ, 1808, J-37 (J-1199).

¹⁴⁹ „... уколико се нађе да су оне још употребљиве за државну службу могу (се) откупити по 9 и 10 форинти комад, по цени коју је одредила овдашња дистриктна команда. При томе пак треба изричито ставити до

знања дотичним сопственицима да они утолико више имају разлога да с најдубљим поштовањем прихвате ову високу милост, иако су се својим дволичним понашањем показали ње недостојни“ (ИАБ, ЗМ, 1809, П-474).

¹⁵⁰ ИАБ, ЗМ.1808, П-924.

Слика 27. К. Данил, Јован Петровић Ковач (МГБ)
Fig. 27 K. Danil, Jovan Petrović Kovač (BCM)

предграђа Горња варош (*Josephstadt*),¹⁵¹ уместо да у Србији обавља послове за које је добио пасош, тј. да сече дрва и пали ћумур, са коларом Михаилом Нађом, устаницима је поправљао оружје и пра-

Слика 28. Дурбин Јована Петровића Ковача (МГБ)
Fig. 28 Binoculars of Jovan Petrović Kovač (BCM)

вио лафете.¹⁵² Касније је против обојице спроведена судска истрага, а без обзира на потврду коју им је издао српски Совјет, да су се у Србији бавили „потребама свога заната“,¹⁵³ Славонска генерална команда наредила је да се са њима поступа као са дезертерима.

На српској страни, земунски мајстор је имао проблеме са наплатом својих услуга, тако да се маја 1810. године Доситеј у његово име обраћао и самом војду.¹⁵⁴ Недуго затим, 8. јула (26. јуна), Карађорђе му је (писмом) изразио захвалност: „Ја признајем и похваљујем труде Ваше к народу показате; не заборављам на Мишару 1806. што сте задужили занатом Вашим. Ви сте заиста занатом Вашим народу велика благодјејанија учинили на које ја и потомци наши ве-

151 Јован Петровић Ковач (1772/1773, Својново, Јагодинска нахија – 1837, Земун), ковачко-поткивачки мајстор. Као дечак је пребегао у Срем, у Михаљевићев фрајкор, а 1790. године је и одликован златном медаљом за храброст јер је спасао капетана Радича Петровића (ИАБ, 1819, П-315). Јован Ковач је излио звоно које се огласило 1830. године на Белу недељу, и српски грб.

152 „Кара-Павле Симеуновић, бив. војвода причао је да је Јован Ковач био у једном боју где су, од многога трзања Трешњеваци почели попуштати и прскати. Карађорђе зовне Јована Ковача и упита: – Коекуде, можеш ли ти брат Јоване стегнути ове топове да не прскају? – Могу господару; – Е, гди одмах!! Јован стегне први топ уседне на њ и викне тобџијама: – Палите! Топ пукне а да није било њему. Карађорђе дознавши за то, забрани му седати на топ: – Нака и

пропади топ, рекао је он - ти нам требаш за друге послове“ (Милићевић М., *op. cit.*, 161).

153 „... дајемо свидатељство да полазатељи сего писанија подајници царски Јован Петровић, ковач и Михаил Нађ, колар, по пасошу високославне Ц. к. генералкоманде у Србији за потребу свога заната предшедше године до месеца јануарија настојшче године с нашим допуштењем секли су грађу и палили ћумур и чрез речено време никаквога другог посла делали нису ... Дано у Београду, фебр. 1808“. (Перовић Р., *op. cit.*, 316, док. бр. 284).

154 „Почтени господару Јоване Петровичу, Господар је дошао овде прекјуче, али је у многи послови; ништа мање нашао сам време и споменуо сам за ваше дело и неправду коју тешко сносити ... У Белграду, маја 1. 1810, Д. Обрадович“ (*Домаћа писма Доситеја Обрадовића*, Београд-Загреб 1899, 166).

чито (Вам) благодарити будемо“. Слично признање одао му је и његов славнији суграђанин, Димитрије Давидовић, када је на вест о његовој смрти изјавио: „... Да ја *Српске новине* и сада пишем, споменуо бих о њему, и о његовим заслугама роду, ако би било и у две речи. Овако пак само могу духу његовом рећи – лака му буди земљица! Кости његове кости су рода српскога!“¹⁵⁵

Житељи Комуниитета су и активно војнички учествовали у устанку, али је мало ко доспео до тако високог положаја као Милош Сарановац, алијас Банаћанин, који је именован за „управника артилерије“. После пораза Србије, нашао се на попису лица чије је изручење, због активног учешћа у Устанку, тражила Турска. Тај списак „заповедника и вођа устанка“ (*Verzeichniss derjenigen servischen Hauptlige, welche die obersten Gewalten vorgestellt und der in den 25 Bezirken Serviens wahrend der letzten Jahren bestandenen Befehlshaber und Anfuhrer oder Woivodien*), Сигентал¹⁵⁶ је децембра 1813. године послао принцу Хоенцолерну, војном заповеднику у Штајерској, где је по одлуци Ратног савета требало да буду пребачени.¹⁵⁷

Устаници су регрутовани и међу онима који су „заостали“ у Аустрији после

аустријско-турског рата (1788-1791), те су у време освајања Рудника и Ваљева, као и борби код Свилеуве, прешли „преко“. По проти Пејићу, из Земунa је „више неголи 30 момака, тојест турски подајника, своје службе оставило и у Турску отишло“.¹⁵⁸

„Фрајкорци“ који су се истакли у претходном рату добили су чинове и могли су да остану у аустријској војсци као официри. Неки од њих, нпр. кнез Алекса Ненадовић, то су одбили,¹⁵⁹ а други, попут Радича Петровића, који је пензионисан у чину капетана, су прихватили. Када је избио устанак, он је из Јакова, где је живео са синовима, прешао у Србију и после Ичкове смрти постао је градоначелник Београда.

ТРГОВИНА ХРАНОМ

Не мање важан предмет продаје и кријумчарења била је храна, с тим што су земунски трговци у Србији (Турској) и Београду продавали и кријумчарили углавном жито, брашно, пиринач, со и друге артикле, а одатле су у цесарске земље, осим свиња, увожени: стока, кожа, мед, восак и дрва. О обиму у коме се устаничка Србија преко Земунa и земунских трговаца снабдевала житарицама сведочи и податак да су од 77 лађа које

155 Милићевић М., *op. cit.*, 163.

156 Хајнрих фон Сигентал, барон, аустријски дивизијски генерал, привремени командант Славонске генералне команде (Илић Т., *op. cit.* 1969, сл. 4).

157 Пауловић Р., Судбина српских избеглица после Првог српског устанка према актима Славонско-сремске генерал команде у Петроварадину, *Зборник Матице*

српске за друштвене науке 7, Нови Сад 1954, 138.

158 Михаило Пејић Стратимировићу, 9. и 14. марта 1804, АСАНУК, бр 368.

159 „Не остављам ја цара но цар оставља мене и сав народ српски, као његови стари што су наше прадеде остављали“ (Новаковић С., *Турско царство пред српски устанак*, Београд 1954, 49).

Слика 29. Ј. Алт, Земун почетком XIX века (МГБ)
Fig. 29 J. Alt, Zemun in the early 19th century (BCM)

су стајале код или преко пута Земуна, код Црвенке, и за које се од јуна до средине септембра 1807. плаћао стражарски намет, чак 74 биле натоварене житом, кукурузом и брашном.

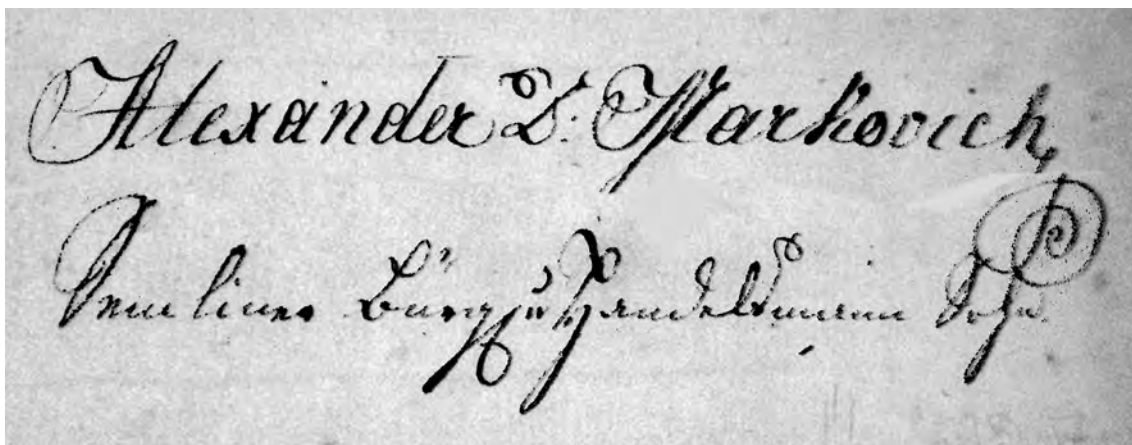
Поједини земунски трговци, као што су Милош Урошевић, Лазар Петровић, Драгутин Милутиновић, Димитрије Марковић (алијас Ратковић), и њихове компаније имали су неку врсту монопола и над овом трговином која је, уз свезику, доносила велике добити. То се види из упутства које је Земунска војна

команда фебруара 1808. године упутила цивилним властима, да од Генералне команде траже пасоше за прелаз у Србију само за „познате, угледне и поштене трговце“.¹⁶⁰ И у овом случају је Милош Урошевић лакше од других долазио до извозних дозвола јер је тако чешће могао да прелази у Србију, а да притом не изазове подозрење „србијанских“ власти.¹⁶¹ Најпознатији аустријски конфидент се 1805. године повезао са Лазаром Петровићем Добановчанином и његовим братом Костом (Урошевићев

¹⁶⁰ *Реалстар Војне команде у Земуну од 1804 -1808* (Илић Т., *op. cit.*, 1955, 521).

¹⁶¹ „Ако се он старао за разгранату обавештајну службу, онда се може претпоставити да је он, да не би себе

одао, а да би можда задобио поверење и да би трговачким пословима користио Србијанцима или Турцима, ваљда често водио свакојаке трговачке послове са оностранима...“ (ИАБ, ЗМ, 1822, П-768).

Слика 30. Запис Александра Димитрија Марковића, „земунског трговачког сина“, на *Трговачком магацину* из 1808. (МГБ)

Fig. 30 Note handwritten by Aleksandar Dimitrije Marković, a “Zemun merchant son”, on the magazine *Трговачки магацин* of 1808 (BCM)

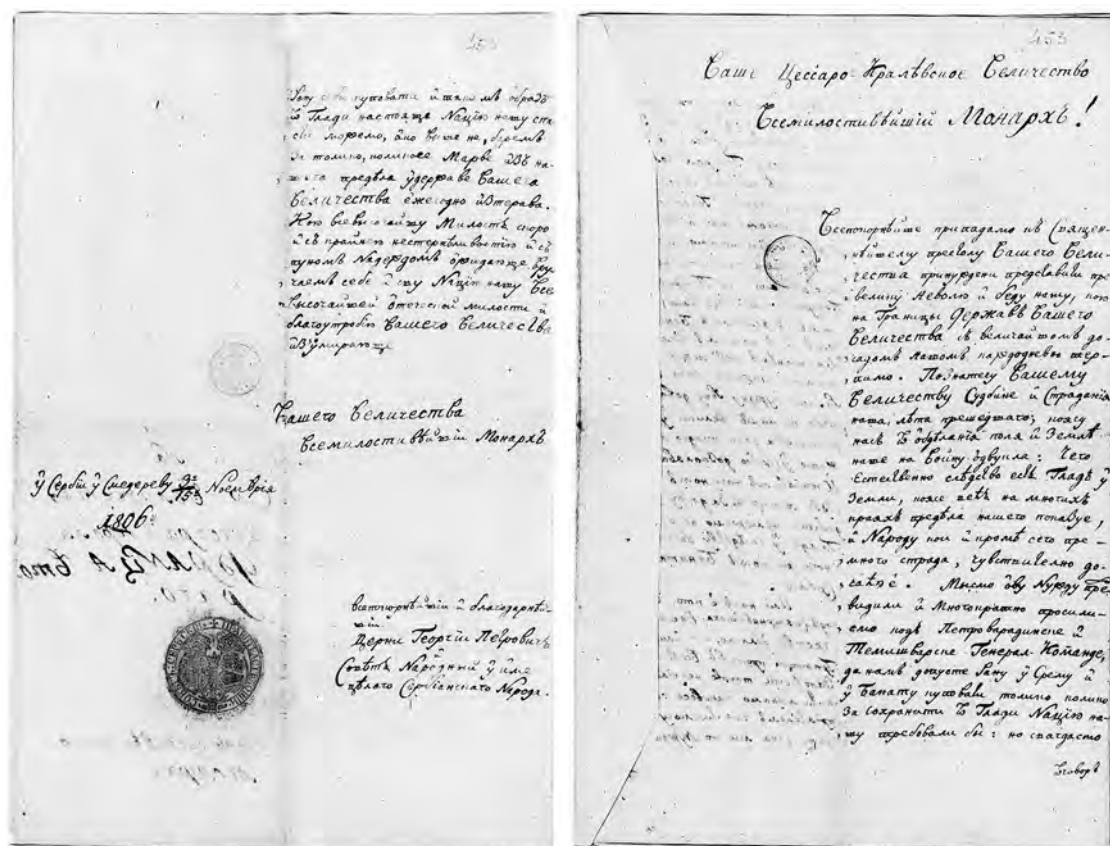
таст) „као компањонима“ у трговини свињама. У заједнички капитал фирме биле су унете и свиње које је Лазар Петровић набавио од Станоја Главаша и Вулета Илића, оставши им дужан 8200 пјастера.¹⁶²

Димитрије Марковић, алијас Ратковић, 1805. године је београдском гарнизону излифериовао храну у вредности од 44.375 пјастера, али му није пошло за руком да то одмах и наплати. Зато је 1816. године замолио директно Дворски ратни савет да се „заузме“ код Порте како би се његова потраживања намирила. Славонска генерална команда је о томе известила Магистрат у Земуну, тражећи да га укори што је заобишао редовну процедуру пошто му је интернунције Штирмер већ објаснио да тај „предмет није подесан“ да се за њега заузима у Цариграду.¹⁶³

Велики извозник прехранбених артикала био је трговац и *малер* Димитрије Братоглић, што је изазивало незадовољство неких његових суграђана јер „сво брашно из Баната које се истовари на земунском тргу, он товари у своје лађе и тера за Београд.“ Колико је Братоглић био вешт у пословању сведочи податак да је у време забране 1805. године извозио помоћу „дворског“ пасоша Јохана Непомука фон Раута, управника Царске коморе, чију је робу такође требало да испоручује Србији. Заједно са Константином Хадијом и Анастасом Дијамандијем, он је 1807. године закључио уговор о испоруци жита Сулејман-паши, у вредности од 25.607 гроша, а новац је у њихово име преузео Георгије Паци, преко компаније свог рођака (Иво Дорсина Шварц & Сопр) у Цариграду. Стога су замолили кому-

¹⁶² ИАБ, ЗМ, 1815, J-1326.

¹⁶³ ИАБ, 1816, П- 546.

Слика 31. Карађорђево писмо цару Францу II, Смедерево 1806. (САНУ)

Fig. 31 Karageorge to Emperor Francis II, Smederevo 1806 (SASA)

нитетске власти да ставе хипотеку на његову (Пацијеву) имовину и да им тако помогну да дођу до свог новца.¹⁶⁴

Испорука хране београдским Турцима 1806. године изазвала је незадовољство код Срба, због чега се вожд обратио директно *Вселичестивејшему монарху*: „Целу годину дана ми по нужди и невољи Београд опсађен држимо, а Земун њему содержаније и поткрепленије даје.“¹⁶⁵

У једном тренутку, полицијски уред у Земуну морао је да упозори општинске

власти како би предузеле мере за смањење прекомерног извоза хране и тако спречиле њено поскупљење: „Онда када је само хлеба свакодневно преко пребачено у вредности од 110 и више форината, комунитет није себи могао да прибави животне потребе у већем обиљу из незнатног приноса пограничног места, па је ... неизбежан скок цена због чега сиромашан део становништва мора да падне посве у беду“.¹⁶⁶

Настојање власти да наредбама застави извоз хране најчешће је остајало

¹⁶⁴ Реаистар Војне команде 1807. 28. фебруара (Илић Т., *op. cit.*, 1955, 320).

¹⁶⁵ Арсенијевић Баталака Л., *op. cit.*, 240.

¹⁶⁶ ИАБ, ЗМ, 1806, П-121.

без резултата, што се јасно види из садржаја једног акта Земунске војне команде: „... упркос постојеће највише забране (Дворског ратног савета) неки власници лађа су се усудили да ... пошаљу две лађе натоварене житом на београдску обалу, и ноћас поново две лађе такође натоварене житом, те тиме дају такође лош пример царско-краљевским поданицима, а како се већ на јавним местима говори са највећом дрскошћу да ће све овде густо нагомилане лађе натоварене житом, без обзира на високу забрану, бити приморане да крену...“. Зато је Перш, војни командант Земуне, тражио да *славни* магистрат добошем објави „да је овде прекомандовани шајкашки официр добио наређење да пуца на сваку лађу натоварену житом која креће за Београд, а чији се лађари не би повиновали заповести, и да ће се на стоваришту дрва поставити један топ са наређењем да се пуца убојним мецима, на сваку без разлике велику или малу лађу која са ове дунавске обале или ма откуда долази без пратње“.¹⁶⁷

Због ратовања 1806. године, као и због забране извоза хране коју је завела Аустрија, у пролеће 1807. године ситуација у Србији била је критична и све молбе Карађорђа и Савета упућене аустријским властима да омогуће извоз важних артикала остале су без одјека. Из свих праваца народ је пристизао на Врачар да купи жито, не питајући за це-

Слика 32. Младен Миловановић, Сликарик великог Ђорђа Петровића Карађорђа (МГБ)
Fig. 32 Mladen Milovanović (BCM)

ну јер је сваког код куће чекала изгладнела чељад. Након што је командант Београда, Младен Миловановић, са неколико десетина људи под оружјем, код Аде Циганлије извршио ноћни препад на аустријске лађе са храном, дошло је до потпуног прекида саобраћаја између Земуне и Београда. Аустријски поданици „са пасошима или од стране путника“, могли су у Турску да извезу робу вред-

¹⁶⁷ ИАБ, ЗМ, 1807, П 451.

ну до 2250 форинти, а у *дневној трговини на мало* – до 25 форинти.

Кад је реч о увозу, царске земље посебно су биле заинтересоване за огревно дрво из Србије: „С обзиром на околност да се из овостраних војних граница не добавља никакво огревно дрво за општу потребу, то је једини артикал чија би самовољна, злбом уведена оностранна забрана извоза, могла овде опћенито тешко да падне ...“.¹⁶⁸

Према извештају Војне команде од 7. децембра 1808. године, ради постизања ниже цене меса (3 уместо 10 пара за оку) на домаћем (српском) тржишту био је забрањен извоз говеда, оваца, коза и вуне из Пашалука: „Карађорђа тешко наговорити да допусти овамо слободан превоз говеда и оваца, те вуне пре него постигне своју коначну сврху - јефтиноћу ових артикала у земљи ... они сами хоће да покушају да у земљи оснују фабрике за прераду вуне...“.¹⁶⁹ У прилогу акта дати су преглед и количина артикала који су од маја до новембра, „овамо“ добављени: 16.408 комада свиња, 80.563 овчјих и јарећих и 213 комада говећих кожа, 8 центи и 98 фунти¹⁷⁰ овчје вуне, 32 цента и 40 фунти козје длаке, воска 186 центи и 55³/₄ фунти, меда 78 центи и 3 фунте, лоја 17 центи и ¹/₂ фунте и 5879хвати¹⁷¹ огревног дрвета и грађе.¹⁷²

¹⁶⁸ *Ibid.*

¹⁶⁹ ИАБ, ЗМ, 1808, Corr. Prot. бр. 255.

¹⁷⁰ Цента (трговачка)=100 фунти=56, об kg.

¹⁷¹ Шумски хват=3,4112 m³.

¹⁷² ИАБ, ЗМ, Corr. Prot. бр. 255.

Слика 33. Посуда за мед (МГБ)
Fig. 33 Honey pot (BCM)

Трговачка размена са Србијом је током Устанка попримала и натурални карактер. За 10.000 ока кукурузног брашна предатог Србијанцима августа 1804. године, пивар Константин Хадија увеао је огревно дрво. Због претеће несташнице меса, закупци земунских градских касапница су 1810. године замолили Магистрат да се заузме код Генералне команде или Угарске коморе, како би добили пасош за извоз соли за коју би од *Србијанаца*, уместо новца, узели стоку за клање...“¹⁷³ Со је, иначе, била врло тражена роба и чест предмет кријумчарења, те је Комора унапред одређивала количину предвиђену за извоз.¹⁷⁴

На обим трговине која је преко Земуна обављана рекама указује извештај

¹⁷³ ИАБ, ЗМ. 1810, П-, 812.

¹⁷⁴ Око 1718. године у Земуну је отворена царинарница или Тридесетница (*Dreissigstamt*), која је најпре била спојена са соларом у једну установу (*Salzund Dreissigamt*), а касније, пошто је промет порастао, оне су раздвојене.

Слика 34. Крчаг за вино (МГБ)
Fig. 34 Wine jug (BCM)

о просечном годишњем промету бродова у земунском пристаништу, сачињен на захтев Дворског ратног савета: „У садашњим околностима, када је у овом крају затворена трговина са Турцима, пристаје овде у Земуну годишње просечно око 180 великих, 200 средњих и 400 малих лађа рачунајући и српске које овамо стижу са дрвима и незначајним артиклима. За обезбеђење или удобност (пристајања) лађа, утврђивање обале и одржавање стубова није од 1786. године ништа утрошено из општинске благајне“.¹⁷⁵

*

Осим поменутих артикала, преко границе су у оба правца преношени и други производи, нпр. пића. Милинко Јовановић, који је са пасошем Генералне команде два пута ишао у Београд да

175 ИАБ, ЗМ, 1809, П-103.

176 ИАБ, ЗМ, 1809, П-859.

177 ИАБ, ЗМ, 1807, Ј-128 (ad 252).

Слика 35. Филцан Maysen (МГБ)
Fig. 35 Maysen coffee cup (BCM)

продаје вино и ракију, јуна 1809. године је за 400 акова пића увезао свиње, козје и јареће коже, лој и мед.¹⁷⁶

Веома популарна била је и кафа: у два наврата 1805. године, Димитрије Ратковић испоручио је кафу Гушанцу Алији Халилу, при чему је септембарска испорука вредела 853 гроша.¹⁷⁷ Треба, међутим, рећи да је „пут кафе“ ишао и у супротном смеру, из Београда у Земун. У записнику са саслушања двојице земунских грађана, од 14. јула 1813. године, истиче се како је са чамца, који је после силних перипетија приспео на земунску обалу, истоварено девет врећа кафе, коју је трговац Деметар Зораки набавио од свог београдског колеге Нана.¹⁷⁸

Понекад се трговало и артиклима који су важили за „забрањене“, без обзира на време и околности. По речима полицијског комесара Фетера, овдашњи *материјалист* (дрогерист) Коишор је марта 1806. године од једног јеврејског дечака, турског поданика, купио 5 и 1/16 лота¹⁷⁹ чистог опијума.¹⁸⁰

178 ИАБ, ЗМ, 1813, Ј-1235.

179 Лота=17, 5 g.

180 ИАБ, ЗМ, 1806, П-103.

Слика 36. Из инвентара земунске апотеке,
почетком XIX века (МГБ)

Fig. 36 From a Zemun pharmacy, early 19th century
(BCM)

Из Комуниитета су преко преношени и лекови,¹⁸¹ махом „овостраним“ поданицима које је болест затекла у Пашалуку, као у случају земунског златара Анастаса Поповића који се, боравећи послом у Београду, јануара 1809. године разболео. У неколико наврата апотекар Јозеф Филип му је (на 12 рецепата) испоручио лекове у вредности од 12 форинти и 48 крајцара.¹⁸² По повратку, неко време је одседео у затвору, где су се о њему старали комунитетски физик др Гепхард и хирург Хрудимски, али је убрзо умро.¹⁸³ На исти начин, преко овдашњих лекара и апотекара, лечио се и снабдевао лековима и земунски сликар и живописац Никола

Апостоловић, који је, по речима његове мајке Катарине, био болестан и када је прешао у Србију. У складу с тим, била је и наредба из јануара 1808. године, да земунски лекари у нарочитим случајевима могу прелазити у Београд на неколико дана, уз накнадни карантин од 48 сати.

Током устаничког периода у Комунићету су се одвијали и мењачки послови: 1804. године, на молбу капетана Сали-бега из Бербира, да се преко неког земунског трговца омогући слање новца у Константинопољ (Цариград), земунске власти га упућују на трговца и мењача Јована Хаџи Тому.¹⁸⁴ Ипак, много је више било незаконитог промета новцем: Главни тридесетничарски уред у Земуну је 1810. године секвестрирао Игњату Јовановићу, земунском чизмару, трговцу и *шифмаистору* (Schiefmeister), више од 150 комада различитог сребрног и златног новца.¹⁸⁵

СВЕШТЕНСТВО И ДУХОВНИ СТАЛЕЖ, ЈАВНИ И КУЛТУРНИ ПОСЛЕНИЦИ У УСТАНКУ

Као толико пута у прошлости, Бечки двор је настојао да уз помоћ православ-

181 У то време су у Земуну постојале две апотеке: „Код златног лава“, коју је водио Јозеф Филип, и „Код златног орла“, власника Франца Шамса, односно Томе Трешчика.

182 Дванаести рецепт забележен је на маргини Поповићевог писамцета из Београда: „½ фунте лаписа од хематита (*Lapis Haematidis*) и живиног раствора (*Liquor Mercurialis*) D. W ⅓, у укупној суми од 2 ф. и 57 кр“ (ИАБ, 3М, 1810-Ј. 226); раствор живиног хлорида, познат под називом *Liquor van Swietenii*,

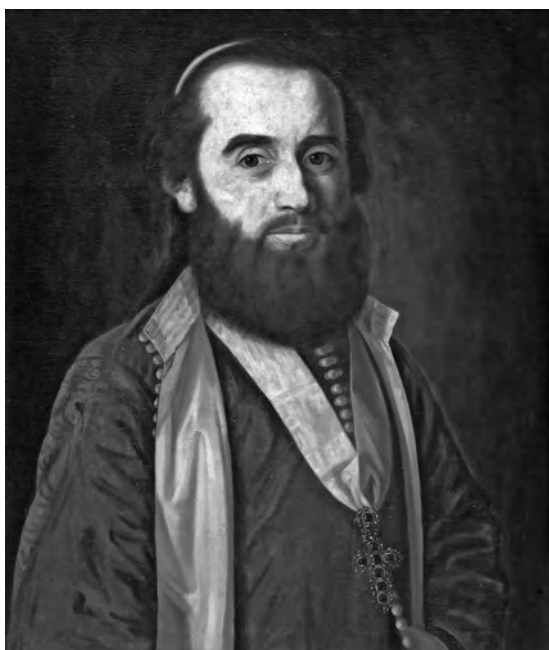
представљао је новину у лечењу сифилиса (Илић Т., *op. cit.*, 1969, 28, 29).

183 Умро је 26. септембра 1809. године „од потпуног растварања сокова“ (*an einer ganzlichen Auflosung der Saften*) и комунитетски лекар и хирург су наредили да се покојникове ствари спале пред Београдском капијом ради спречавања евенетуалне заразе (ИАБ, 3М, 1809, Ј-2041)

184 ИАБ, 3М, 1804, П-521.

185 ИАБ, 3М, 1810, Ј-819.

Слика 37. Стефан Стратимировић (Знамења карловачке митрополије)
Fig. 37 Stefan Stratimirović

Слика 38. Арса Теодоровић, Прота Михаило Пејић (МГБ)
Fig. 38 Arsa Teodorović, Priest Mihailo Pejić (BCM)

ног становништва утиче на догађаје у Београдском пашалуку како би их каналисао у жељеном правцу. За то му је, између осталог, било потребно да придобије истакнуте верске представнике српског народа, на челу са митрополитом у Карловцима.

После неуспелих преговора између устаничких првака и представника Турака у Земунској војној команди, дворски кругови у Бечу обратили су се митрополиту Стратимировићу¹⁸⁶ са захтевом да упути *пастирско* писмо и умири српски народ, што је он и учинио. Када је устанак већ увелико напредовао, главнокомандујућем у Пе-

троварадину, генералу Џенејну,¹⁸⁷ сугерисано је да се, ради прикупљања што тачнијих информације о броју и снази зараћених страна, обрати „поузданим и објективним људима“, а посебно православним свештеницима. Надвојводи Лудвигу је новембра 1806. године стигао допис митрополита Стратимировића, са врло прецизним подацима о броју устаника и њиховом наоружању. Било је јасно да је карловачки првосвештеник при његовом састављању користио обавештења добијена од својих људи, односно од свог подручног свештенства, на првом месту земунског.

¹⁸⁶ Стефан Стратимировић, митрополит (1757, Кулпин – 1836, Сремски Карловци), владика будимски од 1786. до 1790, а од 1790. до 1836. митрополит карловачки.

¹⁸⁷ Георг Јохан фон Џенејн, барон (1729 – 1810, Ћур), командант Славонско-сремске војне команде у Петроварадину од 1791. до 1807. године.

Слика 39. Потпис и печат проте Михаила Пејића
Fig. 39 Signature and seal of Priest Mihailo Pejić

Тада је на месту протопрезвитера, и то више од једне деценије, био Михаило Пејић.¹⁸⁸ Нема сумње да још увек није казана последња реч о свим словима и мисијама које је он обављао за рачун и по налогу митрополитовом. Већина извештаја о догађајима у Пашалуку, нарочито у почетку сукоба, потиче из пера овог свештенослужитеља.¹⁸⁹ Најраније од његових писама упућених Стратимировићу, која спадају у најзначајније историјске изворе, настало је у Земуну 3. фебруара 1804. године и односи се на погибију Хаџи Рувима (28. јануара) и кнеза Алексе Ненадовића, тј. на *сечу кнезова*: „... Тако до данас 72 мртве главе, које кнезовске, које свјашшеничке, које от прочи, и све от поглавити људи, и једнако мртве главе

у Београд доносу се ...“.¹⁹⁰ Интересантно је да је у извештају о боју на Дрлупи, Пејић први употребио израз *буна*: „Да нису Турци са Сербљима овако поступали и леберија¹⁹¹ дигла се, они би (дахије) ишли овог пролећа на Афис-агу у Ниш“.¹⁹²

У време борби за Београд 1806. године, београдска црква и цркве у унутрашњости Србије остајале су без најнеопходнијих ствари за чинодејствовање. Тако се, 26. новембра те године, митрополит Леонтије обратио Пејићу с молбом да посредује код Стратимировића „како би учинили милост и послали једно стакленце свјатаго мира, јер што сам имао то је пропало у Биограду“.¹⁹³ Овај је молбу проследио у Карловце¹⁹⁴ и када је свето миро „у једном стаклу от 2 холбе под печатом“ стигло у

188 Михаило Пејић (о. 1750, Ириг – 1812, Земун), земунски прота од 1795. до 1812. године.

189 Већина Пејићевих извештаја данас се налази у Архиву Српске академија наука и уметности у Београду, где су пренети између 1850. и 1860. године.

190 АСАНУ, бр. 367.

191 Ребелија (фр. *rebellion*) - буна.

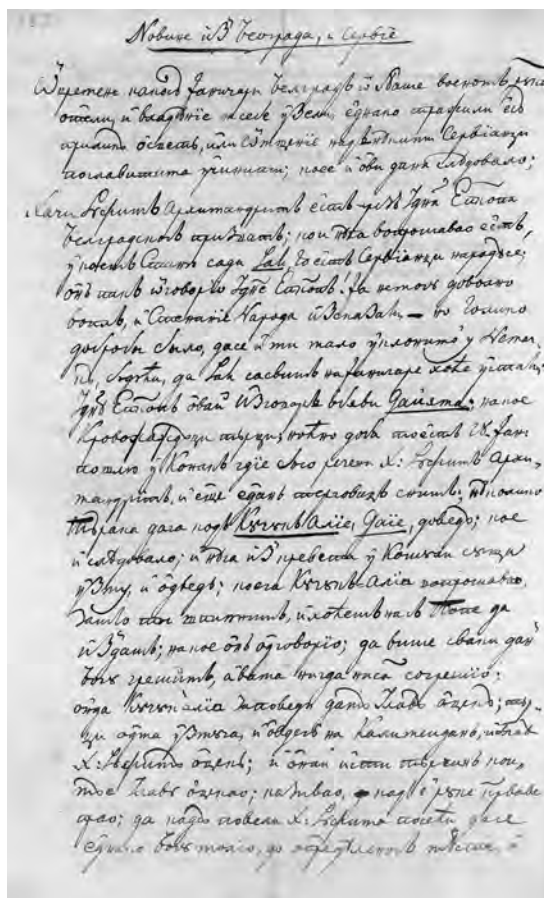
192 АСАНУ, бр. 388.

193 АСАНУ, бр. 454.

194 АСАНУ, бр. 458.

Земун, однео га је „сам собом“ у Београд. Како није био у прилици да се „у персони“ састане с митрополитом јер је овај био „у великом послу с моасилом о предаји Бјелграда Сервијанцем“, Пејић је свето миро предао другом свештенику. Када је потом отишао до *Црног Ђорђа*, „...истаго часа дотоље дјело и погодба међу Турцима и Сервијанцем соутверждана“. Прота је одмах упутио детаљан извештај у Карловце, наводећи да је вожд свог синовца послао *Гушанцу-али алил аги*,¹⁹⁵ да би утврдио веру и да би га пре одласка упозорио да са собом не поведе ниједну „душу Христианску коју код себе у робству имаде.“¹⁹⁶

Осим правовременог и редовног извештавања свог претпостављеног у Карловцима, обављао је и друге, не мање важне послове. Захваљујући земунском проти, *поново дане* (обновљене) цркве у Србији могле су опет да *преслужују*: 1805. године поп Илија Јовановић, старешина цркве у Вреоцима, моли Стратимировића да „преко руку г-дина проте земунског Мијаила Пејича један освјашчени антиминс нама обдарите, пак што буде то коштвало ми не мањкамо нашему г-дину проти исплатити јерем у нас засада не зна се ни гди је наш господин владика“.¹⁹⁷ При свему томе, он је стизао и „да ноћу цивилно одевен, у шубари и опанцима, огрнут каба-

Слика 40. Пејићево писмо Стратимировићу о сечи кнезова и погибији Хаџи Рувима (САНУ)
Fig. 40 Pejić to Stratimirović on the assassinations of local elders and death of Haji Ruvim (SASA)

ницом надзирава(о) пренашење џебане, која се из Земунa лиферовала Карађорђу у Србију...“¹⁹⁸.

Сигурно су постојали и много мање пријатни и признати послови које је, по налогу из Карловаца, Пејић био дужан да обавља, као што је било у време буне марта 1807. године, која је по

195 Гушанац Халил–ага (Алија), главни старешина крџалија, војни командант Београда од 1804. до 1806; погинуо је на реци Јантри 1810. године.

196 АСАНУ, 465.

197 Мисли се на митрополита Леонтија, који је 1804. године међу првима пребегao у Земун.

198 Сремски гласник, год. V, бр. 28, Земун 15. VII. 1928.

Слика 41. Викентије Ракић, *Аутопортрет*, Трст 1807. (Вујовић Б., *Манастир Фенек*, Земун 1995)
Fig. 41 Vikentije Rakić, *Self-portrait*, Trieste 1807

Теодору Аврамовићу Тицану¹⁹⁹ названа Тицанова буна. По неким ауторима, овај покрет, чији је циљ био побољшање положаја сељака на сремским спахилуцима (илочком и румском), био је инспирисан догађајима у Србији. Интере-

сантно је да је и самом Стратимировићу приписивана нелојалност иако је лично ишао у Врдник да смирује побуњене сељаке, додуше безуспешно, и да од свештеника тражи да надзиру вернике и на њих утичу како се не би придружили побуњеницима. Марта (24) 1807. године, прота Пејић, пошто је обишао села у свом протопопијату, обавестио га је да је све мирно, не рачунајући групу *гурбета* која је прошла кроз Попинце и Добановце и бунила мештане.²⁰⁰

У два случаја тражен је премештај појединих свештеника из Земуна, и то Павла Протића, пароха цркве Св. оца Николаја, чији се син у Србији одао разбојништву, кога је требало пребаци-ти у неки од фрушкогорских манастира, и Константина Ракића, због сумње да води недозвољену преписку са својим оцем, Викентијем Ракићем у Србији.²⁰¹ По налогу војних власти, Пејић је покушао да од млађег Ракића сазна да ли се његов отац заиста налази међу устаницима, али је добио негативан одговор. У међувремену, од београдског колеге стигло му је обавештење да је Вићентије Ракић на *себичниј четвртеку* стигао у Београд и у недељу са литијом дочекао

199 Теодор Аврамовић Тицан (1767, Јазак – 1809), вогањски кнез. Служио у Јелачићевој регименти и учио школе у Земуну, 1807. учествовао и био један од вођа буне у Срему, назване по њему Тицанова буна, 1808. године осуђен на смрт „черечењем тела.“ (Гавриловић С., *Грађа о Срему и његовим везама са Србијом 1804-1815*, Сремски Карловци 1965, 234).

200 АСАНУК- А 36/1807 (Гавриловић С., *op. cit.*, 71, 72).

201 Вићентије (крштено Василије) Ракић (1750, Земун - 1818, Фенек), основну школу завршио је у Земуну; неко

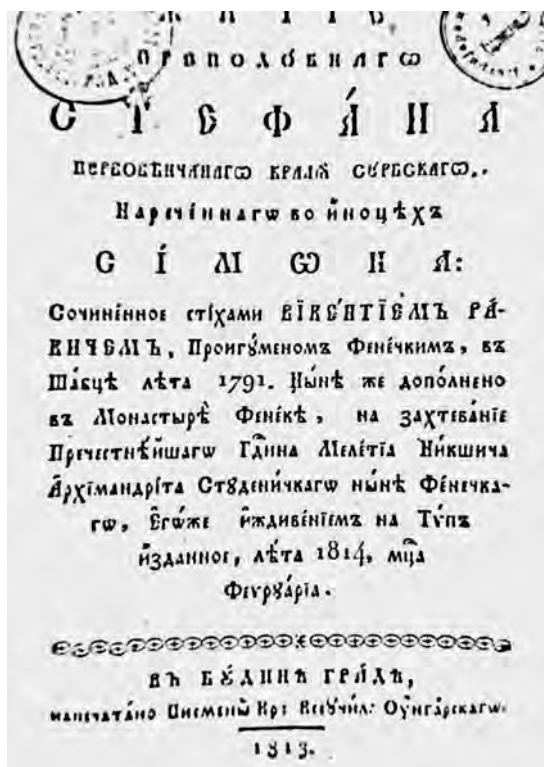
време бавио се трговином у Темишвару и Трсту. После женине смрти 1786, пошто је збринуо деветогодишњег сина (код сестре), примио је монашки чин у Фенеку, а исте године је рукоположен за ђакона и свештеника; за време рата 1788. године био је војни свештеник, а по његовом свршетку вратио се у свој постриг у Фенек, где је био *параеклесиарх*. Године 1798. одлази у Трст и ту остаје до преласка у устаничку Србију. После пропасти Устанка опет је у Фенеку, овог пута као игуман, и ту се упокојио 29. марта 1818. године.

руску војску и „противо нашег Царства многе блудословне речи онде јавно сказивао.“²⁰²

У време избијања српске буне, Василије (Викентије у монаштву) Ракић се налазио у Трсту, као *ефимерије* при цркви Св. Спиридона.²⁰³ У част заузимања Београда од стране Срба 1806. године написао је нови тропар св. Сави: „Приспе ден светлаго торжества, славни Белиград радујетсја и с њим всја Србијаликовствујет в памјати твојеј, Свјатитељу Саво, и војвода Георгије торжествујет над Агарјани, твојим претстателство. Тем же моли и о нас почитајушчих честнују памјат твоју“.

Није му требало много да, на Доситејев позив, 1810. године напусти Трст и крене за Србију. После вишемесечног присилног боравка у Земуну, скупа с књигама прелази у Београд, где постаје предавач и управник тек основане Богословије, а истовремено и проповедник београдске цркве. По налогу Совјета, у пролеће 1811. године боравио је у Шабачкој нахији и ту је агитовао за Русију, што аустријској страни није остала тајна. Маја 1811. барон Хилер је Вићентија Ракића *тужио* Стратимировићу да иде од села до села и одвраћа народ од Аустрије и да је у сталној преписци са својим сином, земунским парохом, те је тражио да се овај премести из Земунa.²⁰⁴

202 Гавриловић С., *Нови подаци о Вићентију Ракићу и његовом боравку у Србији у време Првог српског устанка*, Нови Сад 1969, 152, 153.

Слика 42. Песма о преносу моштију Стефана Првовенчаног (Патријаршијска библиотека)
Fig. 42 Poem on the translation of the relics of St Stefan the First-Crowned (Patriarchate Library)

Као хришћански проповедник и родољуб, он храбри *воинство* које 11. јуна 1813. године полази на непријатеља: „Љубезнаја братие! Перво и перво треба да сте послушни вашим поглаваром наређеним от врховног вожда, согласни, да оставите сваку вражду и распру, и тако једнодушно да нападате на обшче душмане, боље је јуначки на мејдану умрети и вечну славу себе оставити и вјенац нученија себе получити, него ли

203 Вујовић Б., *Манастир Фенек*, Земун 1995, 45.
204 Ивић А., *Архивска грађа*, књ. II, Београд 1931, 82.

срамотно подвргнути себе и своје отечество бјесноћи и неистовству турском, да гледите бесчестие и поругание црквеј и свјашченства, поругание жена и девојака, одвођење у ропство и продавање дјече ваше. Но рећиће те - ово је десет година већ се је досадило ... То је истина да је за вас трудно, но деца и потомци ваши вас ће ублажавати и благосиљати.²⁰⁵

Месец дана после тога, он пише тропар за спас отаџбине и врховног вожди: „Припадаем ти со слезами, Христе Боже наш и умилно тем и милисја даем, даруј крепост на враги благоверному Государју нашему Георгију“.²⁰⁶

Последњи његов спев, *Житије Стефана Првовенчаног*, за који сам Ракић тврди да је „дополнено в манастире Фенек на захтеванија Мелентија Никшича“, посвећен је преносу моштију у Фенек.²⁰⁷ Када су свете мошти Стефана Првовенчаног из манастира Враћевшнице, 29. септемба 1813. године, преко Београда пренете у Земун, а одатле у Фенек, на месту земунског протопрезвитера био је Јефтимije Ивановић.²⁰⁸ Према

наређењу прослеђеном из Карловаца, дужност му је била да се постара: „... сице и в сие времја пренесенију св. мошчеј во Земун препони от граничних команд творитисја не будут. Котори налог вашему Благоговјенству исполненија ради посилајушче јесми ...“.²⁰⁹ Као што се види из Ракићевог *Житија*, мошти су испраћене из Земуна 21. октобра 1813. године, са литијом у којој су били и прота Јефтимije и парох Константин Ракић:

Двадесетъ первый месеца Октомвра,
Оу Земуну священство се собра,
И ѿстало множество Христїана,
Подиге ѿ на ревность судьбина,
Настоанѣмъ проте земунскога,
По пореклу Иванович звана.
И пароха Ракич Кѡнстантїна.
И съ лїтїам ѿспратише тѣло,
Тропарь пою ѿ йду веселѡ.²¹⁰

Мошти „преподобног Симона монаха“ (Стефана Првовенчаног) су враћене у Србију, у манастир Каленић, 28. децембра 1815. године, а у Студеницу, *на своје*

205 Димитрије Руварац, *Краткое наставление свјашчаником и шјат словес сочиненое Викентіем Ракичем, проигуманом манастира фенек, Дјелано в Белиградѣ в лѣто 1812. Слово зворено при походу воинства из Белграда против Турака к Морави 11. јунија 1813*, У Ср. Карловцима, Српска манастирска штампарија, 1904, 39.

206 Поповић Д., Вићентије Ракић, *Гласник Историског друштва VIII/5*, Нови сад, Сремски Карловци 1933, 20.

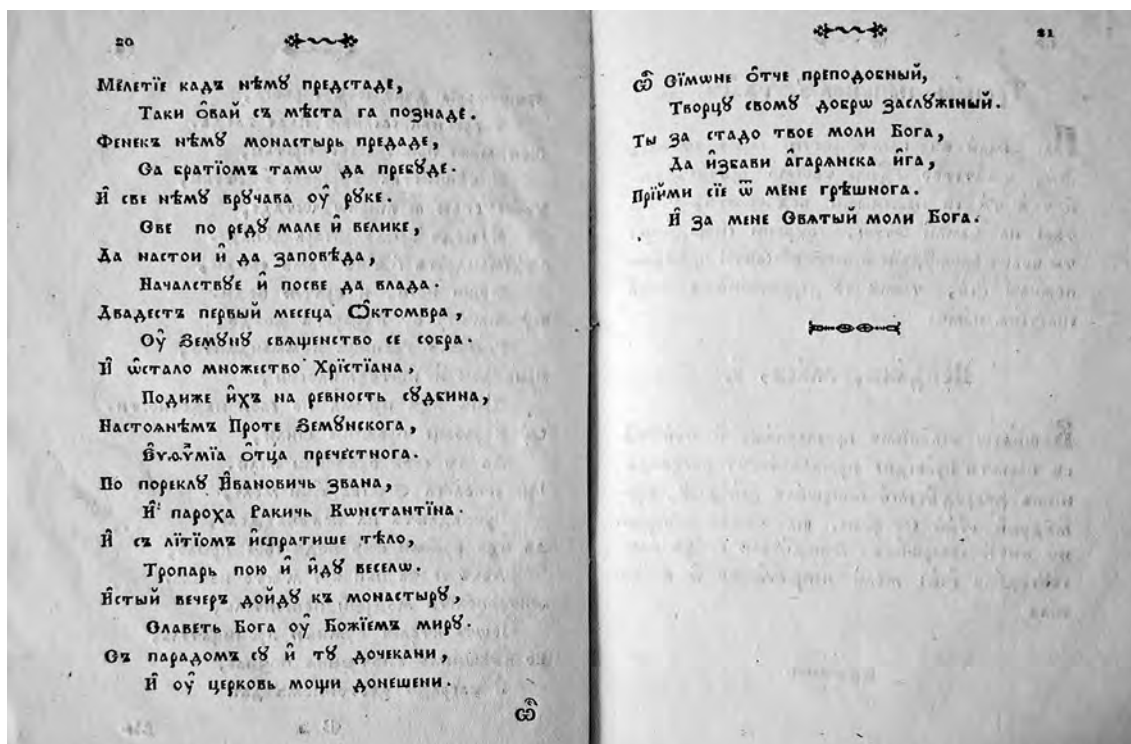
207 Вујовић Б., *Манастир Фенек*, Земун 1995.

208 Јефтимije Ивановић (1773, Кувеждин - 1849, Вуковар), прота у Карловцима, Шиду, Земуну од 1812. до 1834, а затим је прешао у Вуковар и ту остао до смрти. Одмах по постављењу, у Земуну оснива црквено-

школски фонд за финансирање српских учитеља и установљава прославу св. Саве као школског патрона, „која се затим пренела у све делове Српства“.

209 Руварац Д., О преносу св. моштију Стевана првовенчаног краља српског из Студенице у ман. Фенек, и о пребеглим калуђерима и свештеницима из Србије на ову страну 1813. године, *Српски Сион* 2, Сремски Карловци 1905, 42.

210 Слово о почитаніи цѣркве, сочиненное, и звореное Викентіемъ Ракичемъ іеромонахомъ фенечкимъ, ефемеріемъ цѣркве сватаѡ Спѣридономъ общества славеносербскаговъ свободномъ градѣи пристанищѣ Триестѣ ... У Венеціи ... 1807, стр. 21.

Слика 43. Ковачевић Г, *Пѣснь о случайномъ возмущеніи въ Сербіи приключившемся и о изображеніи дѣль Сербіановъ въ дѣйствиі произведеныхъ*, Земун 1804 (Библиотека ИМС)

Fig. 43 Kovačević G., *Пѣснь о случайномъ возмущеніи въ Сербіи приключившемся и о изображеніи дѣль Сербіановъ въ дѣйствиі произведеныхъ*, Zemun 1804 (HMS Library)

право место, тек 1839. године.²¹¹ Када је 1828. Јоаким Вујић посетио манастир Каленић видео је и кивот са светим моштима, а на њему „златом извезени потпис на долњем покрову кивота – Овај покров приложи Јелена, супруга врховног вожда српског, Ђорђа Петровића, за вечни спомен кћери Полексији и осталој деци својој; светом краљу Стефану Првовенчаном, студеничком. Дарова 1813. године.“²¹² Остаје непознато где је он дарован, мада је мало вероватно да је то би-

ло у Комунитету с обзиром да су Јелени при ступању у земунски Контумац одмах одузете ствари и драгоцености.²¹³

Априла 1814. у Земуну су се обреле и „вешчи“ манастира Раванице, које су (1813) биле склоњене у манастир Врдник. Драгоцености и свете *утвари* предате су на чување проти Ивановићу, а касније их је, на основу два *инвентариа*, преузео јеромонах раванички Јосиф.

Очигледно је да су у таквим ситуацијама велику одговорност имали зе-

211 Између 19. ¹⁶ и 24 ¹⁶ прошавшег месеца Августа совршено је пренесеније Кивота съ мошцима Св. Краля изъ Монастыра Каленића у Србску Лавру Студеницу съ торжествеымъ спроводомъ» (*Новине Србске*, бр.

41, од 16. септембра 1839. године).

212 Вујић Ј., *Путешествіје по Сербіји*, прва књига, Београд 1901, 151.

213 *Нова Искра*, 1904.

мунски протопрезвитери и да, као у случају *Београдске цркве*, није увек све глатко пролазило. Када је дошло време да се инвентар те цркве, који је био склоњен у земунску црквену општину, врати на траг, констатовано је да недостаје сандук са сребрним. Конзисторија је запретила Општини да ће, ако се не пронађе, морати да надокнади.²¹⁴ Ускоро се испоставило да су се поменуте ствари налазиле у Контумцу, одакле су преузете и враћене. Леонтије, бивши митрополит београдски, 1814. године покушао је да уђе у траг још једној светињи из исте цркве – сребрној кутији са „чатиць нкія ризѣ с. Саввѣ“, која се, како се испоставило, извесно време налазила код трговца Наше Хаџи-Бајића, а потом у поседу земунске цркве и ера.²¹⁵

Од дела о Устанку насталих у Земуну, најпознатије је „Пѣснь о случајномъ возмущеніи въ Сербіи приключившемся и о изображеніи дѣлъ Сербіановъ въ дѣйствиі произведенныхъ“, хроника у стиховима о првој устаничкој години. Њен

аутор, земунски књиговезац и књижар Гаврил Ковачевић,²¹⁶ посветио је песму „Сербји, Серблѣмъ, чадомъ и потомкомъ нѣовимаѣ“. По тврдњи Лукијана Мушицког у писму Георгију Трлајићу,²¹⁷ писао је „с прваго взора ... в Земунје камо вси гласове стицајутсја приходјашчи из Сербіје“.²¹⁸

Књига је „напечатена“ 1804. године у Будиму, „иждивением“ (о трошку) земунског трговца Марка Лазаревића, који је књигу „жертвовао“²¹⁹ (посветио) свом четворогодишњем сину Алексију. Гаврил Ковачевић се у предговору обраћа српским старешинама неком врстом упутстава за предстојећу дипломатску мисију у Русији: „Ви сте до сада од нападенија с оружјем вас бранили, а од сада за ваше благостојаније ваља вам и перо употребити ...“. На крају књиге дати су попис и стање цркава у једанаест нахија (са 1806 села) Београдског пашалука, 156 *отворених* и 278 *порушених*. По Стојану Новаковићу, то представља својеврсну културну белешку на размеђи два времена - турског робовања и хришћанског ослобађања.²²⁰

214 АСАНУК, Конзист. 50/1814. и 67/1814 (Гавриловић С., *Грађа* 1965, 439, 440).

215 *Ibid*, 441.

216 Гаврил Ковачевић (1767-1772, Ириг – 1832, Земун); у једном извору помиње се да је 1813. године имао 46 година, док у запису поводом његове смрти (1832) стоји да је имао 60 година. Умро је у „хоспиталу“, од шлога (ИАБ, ЗМ, *Протокол умрлих 1828-1835*. св. Богородичине цркве, стр 133. р. бр. 490). Кућа у Земуну у којој је становао и у којој је вероватно држао књижару и књиговезницу, носила је кућни број 291 (*Пописи* из 1806/7. и 1813. године, ИАБ, ЗМ, књ. бр. 875).

217 Григорије Трлајић (1766, Мол – 1811, Рјесноје, Харков), завршио је филозофију и права у Пешти и Бечу. Био секретар руског посланика у Бечу, Голицина, а после

његове смрти радио је при српској штампарији; 1803. године постављен је за ванредног професора на Царском педагошком институту у Петрограду, а 1811. постао је професор универзитета у Харкову. Без обзира на ове ангажмане, он је долазио у завичај и сачувао јако национално осећање: „Ја сам, ..., свагда љубио славно име Србин више него живот свој, и старао сам се вазда уколико од мене зависи чинити му част.“ (Скерлић Ј., *Историја нове српске књижевности*, Београд 1967, 115-116).

218 Перовић Р., *op. cit.*, 133.

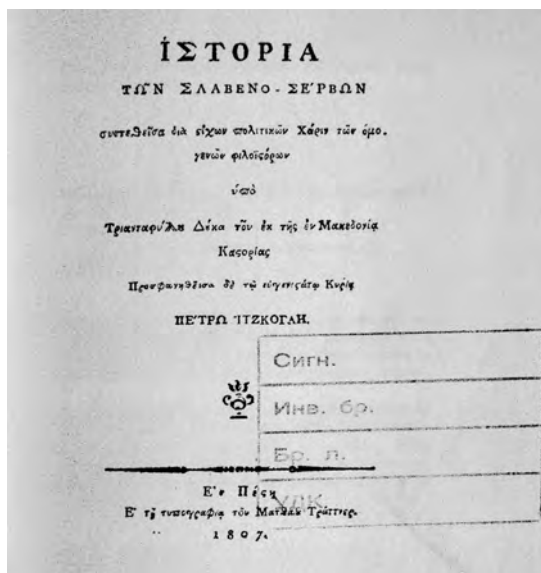
219 Жрети < жрѣти, жртвовати, приносити (Петковић С., *Речник црквенословенског језика*, Сремски Карловци 1935, 71).

220 Новаковић С., *Устанак на дахије 1804*, Београд 1954, 241, 242.

Спев је неколико пута прештампан, што говори о његовој вредности, али друго дело овог родољубивог књижара, настало овде, а штампано у Будиму 1805. године, помрачило је славу претходног: „Сраженије страшно и грозно между Сербљима и Турцима на пољу Косову под кнезом Лазаром случивше се 1389-м лету јунија 15 дне“; са више од десет издања било је најпопуларније и најчитаније српско штиво у првој половини XIX века.²²¹ Гаврил Ковачевић је доживео да се оба његова спева нађу на листи забрањених књига у Аустријској царевини и буду конфискована.²²²

У Комунитету је поникла још једна савремена историја српског устанка, чији је аутор Трандафило Дука, родом из Костура у Македонији (έν Μακεδονία, Κασορία), члан угледне земунске породице. Његова „Ιστορία των Σλαβενο-Σέρβων συνότνδεΐσα δια ζήχων πολιτικών Χαρίν των όμογενών φίλοιςόρων“ штампана је 1807. године у Пешти, на 124 стране. Своје дело је посветио „Благородном господару и господину Петру Ичкоглији, сердару и базирђан-баши, мој братски поздрав и од Бога срећа и здравље“,²²³ а ауторизовао га је 22. марта 1807. године у Земуну. Описујући у 24 песме догађаје на бојном пољу и за преговарачким столом,

Слика 44. Унутрашња насловна страница, Трандафило Дука, *Историја Славено-Срба*, Земун 1807.

Fig. 44 Front page

Дука Устанак сагледава „као остварење Божије воље“.²²⁴

Пар деценија касније, ни познати *илирац* фра Стјепан Марјановић, од 1835. до 1846. капелан у Земуну, није одолео да се позабави овом темом. У рукопису *Београд и његова страдања*,²²⁵ паралелно са приказом борби око Београда 1806. године, наводи да је „тужни сербски народ када је Чарапић на цариградских вратих (Стамбул капији) погинуо, овако завапио:

„Биограду, што си потамнуо?

Како не би јадан потамнуо,

Кад ме бију са две, са три стране,

221 Новић Ј., *Лазарица, или Бој на Косову*, штампано према оригиналу, Београд 1997, 120.

222 ИАБ, ЗМ, 1809, П-377 (1565).

223 Дука Т., *Историја Славено-Срба*, приредила Јованка Ђорђевић Јовановић, Панчево 2004, 5.

224 *Ibid.*, 267, 268.

225 Спис се састоји од два поглавља: *Београд* (I) и *Његова страдања* (II) и, уместо предговора, почиње стиховима: „Биограде, Биограде бједни, / vele ти је име гласовито / од крвавих, ужасних бојевах / који у теб' вођани биаху! / Једва кои други град на свјету, / толико је, колико ти на гласу!“ (*Рукопис Стјепана Марјановића*, Музеј града Београда, И1-171, XII).

С једне стране Ђорђе Кара-Ђорђе
 С друге стране, Чарапићу Васо!
 Биограду, радости велика!
 Чарапићу, жалосна ти мајка!
 Што си лудо на град ударио,
 Те си лудо главу изгубио!“²²⁶

Овој врсти штива донекле припада и летопис произашао из пера Петра Стојановића, српског учитеља у Земуну. Посебну пажњу привлаче његови записи у виду питања и одговора (*Вопроси и отвѣти следю*), тематски везани за Карађорђево убиство, у којима се његова смрт пореди са погибијом Јоакима Мирата, *неаполитанског краља*.²²⁷

Син јединац земунског сапунџије и црквеног ктитора Тоше Апостоловића, земунски *малер* Никола Апостоловић,²²⁸ и пре свог званичног преласка устаницима у Србији радио је за њих. Још 1796. године, када је за казну служио у *фрајкору*, имао је прилику да се упозна са истакнутим људима и кнезовима из тзв. Кочине крајине.²²⁹ У писму упућеном *Трговачком, занатлијском и земљорадничком сталежу у Јужној Угарској*, 9. маја 1804. године, из устаничког логора у Топчидеру препоручује се: „Што по вашем у изволенију можете нам послати по овому буљукбаши, који јесте от нас послат ...; а који не могу по њему послати нека оправу у Земун на гос. Николаја Апосто-

Слика 45. Унутрашња насловна страница, Marjanović S., *Beograd i njegova stradanja*, рукопис (МГБ)

Fig. 45 Front page

ловича, иконописца ...“.²³⁰ То потврђује и податак да му је 1806. године, преко Драгутина Милутиновића, исплаћено 120 форинти у новчаницама за „сликање застава и других ствари за Србијанце“.²³¹ Прво познато дело овог Земунца је застава Ђуше Вулићевића, устаничког војводе смедеревског из 1804. године, од које, осим описа, ништа није сачувано: „Барјак црвено-зелени; на једној страни св. Ђорђе с грбом-крстом и 4 оцила,

²²⁶ *Ibid.*, 82.

²²⁷ „Из записне књижице“ земунског учитеља Петра Тодоровића, у коју је почео бележити 1808. (у Стојановић Љ., *Стари српски записи и натписи*, књ. 3, Београд 1984, бр. 5432).

²²⁸ Никола Апостоловић (Земун 1776 – после 1827).

²²⁹ Вујовић Б., *Уметност обновљене Србије 1791-1848*, Београд 1986, 227.

²³⁰ Копија савременог преписа, који се чува у манастиру Ковиљ, МГБ-ЗИ, Сз, бр. 26.

²³¹ ИАБ, ЗМ, 1815, Ј- 1326.

и текст (Ап. 3): *Вјем твоја дјела и труди, и за Имја Моје трудилсја јеси, з-тим натпис: Сие барјаку бист ктитор Г. Ђуша Вулићевић, а испод: От Смедеревске нахије 1804... Писал Николај Апостоловић, иконописец.*²³²

Као друго дело те врсте приписује му се застава устаничког регуларног војинства из 1808. године, са грбовима Србије и Трибалије, коју је израдио када је већ био у Србији. Наиме, приликом истраге над двојицом земунских житеља због недозвољене преписке, 3. фебруара 1809. године откривено је и писмо упућено (у Србију) Николи Апостоловићу, па је саслушана његова мајка Катарина, која је изјавила да је он са женом прешао „пре две године“, и то болестан, и да га лечи овдашњи контумацки лекар Ендреди. У напомени полицијског комесара Фетера стајало је да је „његово (Апостоловићево) досадашње понашање било сасвим једнострано.“²³³ По неким истраживачима,²³⁴ он је аутор и велике историјске композиције која се налазила у Пашином конаку на Тврђави и коју је видео Д. Н. Бантиш-Каменски када је 1808. године боравио у Београду. По његовим речима, композиција је представљала „све цареве и деспоте српске, међу којима се доле види и слика Карађорђева, која хоће да посече главу Турчину, који му лежи

Слика 46. Војводска застава из 1811. (Војни музеј)
Fig. 46 Military commander's (vojvoda) banner of 1811 (Military Museum)

испод ногу“. Последња Апостоловићева устаничка дела су три престоне иконе у манастиру Св. Стефан у Сланцима, из 1812. године.

За разлику од Апостоловића, сликарска дела са подручја устаничке државе Димитрија Братоглића, његовог учитеља и суграђанина, нису понађена. Једино се зна да је преко њега ишла набавка материјала потребног за живописање цркве у Тополи. Као да је предосећао брз и трагичан расплет догађаја, јуна 1813. године вожд поручује Стевану Јефтићу да од Братоглића наручи „различите фине фарбе“ и то „да соверши што скорије јер нам је од потребе.“²³⁵

232 Вујовић Б., *op. cit.*, 1986, 28.

233 ИАБ, ЗМ, 1809, Ј 317 (1).

234 Васић П., Карађорђева Србија у делима савремених уметника, *Зборник Музеја Првог српског устанка I*,

Београд 1959, 71.

235 Вујовић Б., *op. cit.* 1986, 228; у неким детаљима овај опис се подудара са описом барјака који је Јоаким Вујић видео у манастиру Ждрело (Вујић Ј., *op. cit.*, 100, 101).

Слика 47. Прва Карађорђева застава, коју је пренео Гаврил Давидовић (*Искра*, год. VII, 1904)
Fig. 47 Karađorđe's first flag, carried over by Gavril Davidović

Мало је познато да је први Карађорђево барјак, дело карловачког сликара Стефана Гавриловића, крајем 1804. године испоручио нико други до отац Димитрија Давидовића, Гаврил Давидовић.²³⁶ Овај богобојажљиви земунски трговац прикупио је и више де-

236 Његов отац Давид Георгијевић био је земунски прота од 1768. до 1795. и војни свештеник за време ратова у Бохемији (Чешкој); иначе је важио за веома образованог човека. У литератури се спомиње да је заставу донео „неки Гавра Протич“ (Вујовић Б., *op. cit.*, 226).

237 Јуанн Хацић-Светић, *Животъ Димитрија Давидовића (Дѣла Димитрија, Кнѣга I, Историја Народa Србскогъ, Печатана у Виѣни године 1821)*, Препечатана Глигориємъ Возаровићемъ, у Београду, у Књажеско-Србској Књигопечатњи, 1846, II.

238 ИАБ, ЗМ, 1812, П 707; могуће је да се ради о учитељу и писцу (*Житије Езопово*) идентичног имена и презимена,

сетина хиљада форинти од „Трѣстанаца у помоћ за Србију.“²³⁷

По преласку у Србију, овдашњи православни учитељ Јован Миоковић, родом из Босне, уместо учитељевања добија место секретара и члана Народне канцеларије.²³⁸ Када је дошло до слома устанка, са женом и ћерком накратко се вратио у Земун, а затим је опет отишао натраг (у Србију), где је дочекао избијање Другог српског устанка.

ПОЗНАТЕ ЛИЧНОСТИ И СТРАНЦИ У ЗЕМУНУ ТОКОМ УСТАНКА

Преласци становника Земуна и царско-краљевских поданика у Београдски пашалук имали су у основи пословни и трговачки карактер, али је било и друкчијих.

Царски официр Петар Новаковић Чардаклија²³⁹ међу првима се 1804. године преко Земуна придружио устаницима: „Једног дана некако свршетком јунија настани се у гостионици „Код дивљег човека“ опет један угледан странац, који упи-

који се у време Карађорђевог боровка у Фенеку 1813. године налазио у друштву Вићентија Ракића као „његов писар“ (Павловић Д., Вићентије Ракић, *Живот и дело, Гласник Историјског друштва у Новом Саду*, свеска 20, књига VIII, св. 1, Нови Сад 1935, 21), а који је касније био секретар Јеврема Обреновића (Радовановић С., *op. cit.*, 56).

239 Петар Новаковић Чардаклија (1759. – 6. фебруар 1808, Београд); учествовао је у Аустријско-турском рату 1788–1791. у Михаљевићевом фрајкору и добио чин коњичког капетана, а по свршетку рата је пензионисан. По избијању Устанка је прешао у Србију одакле је три пута слат у дипломатске мисије.

са у путничку књигу да је ц. кр. коњички капетан Новаковић.²⁴⁰ Не дуго затим, шетајући поред Саве он прелази у Београд, где постаје српски депутат чинећи многе услуге устаничкој Србији. Доситеј, који је становао у његовој кући у Београду, дубоко га је ожалио када је 4. фебруара²⁴¹ 1808. године умро: „Умро је премудри Катић, умро је неустрашиви Конда, умро је бесмртни Чарапић и храбри Жиких, али слава њихова неће умрети ва веки, док год је на земљи српскога рода и имена. Имена ће њихова слатка и славна бити српском роду докле год нас Бог на земљи држи и догод име српско буде на свету. Од свих славних и великих људи ево, мила браћо, један, који пред нама лежи, капетан Петар Новаковић Чардаклија. Довољно је година од кад се он за Србију труди и мучи. Најпосле када настаде најмучније време за Србију ... одрече се од свега што је човеку најмилије на свету ...; све то он остави и пређе у то време у гладну, безоружану, сироту а од љутих врагова, као од страховитих лавова, опкољену Србију ...; као апостол Павле за Христа, болује и умире ... О, ти ми-

Слика 48. Доситеј Обрадовић, Сликарник великог Ђорђа Петровића Карађорђа (МГБ)
Fig. 48 Dositej Obradović (BCM)

ла, верна Петра Чардаклије душо ... како си се за живота земном цару за нас молила, тако се сада небесном цару за Србију моли, а име ће твоје и труди твоји довека Србији достапамјатни бити.“²⁴²

240 Сопрон И., *Последња грофица Бранковић*, Земун 1889, 87.

241 Постоји неколико верзија о датуму његове смрти: А. Ивић наводи 16. фебруар (*op.cit.*, 1939, 1080), М. Вукићевић 4. фебруар (*op.cit.*, 113), док Митесер на једном месту истиче да је његов дугогодишњи познаник капетан Чардаклија Новаковић, звани Бугарин, умро *старински мирно* 6. фебруара: „Der bekannte Hauptman Csardakli Novakovich unter dem Namen Bulgar, mein bischlimmerung Vertrauter, ... Kurz hier auf aber erhalte von meinem Vertrauten ein Schreiben, welcher mir mit vielen Leidwesen berichtet, dass ersagter Hauptmann am 6–ten Februar alten Stills

zu Belgrad mit Tode abgegangen ...“ (Ивић А., *op. cit.*, 1939, 301.), а на другом да је то било 16. фебруара, а да је сахрањен 18. фебруара: „Der vorhin in k.k. österreichischen Diensten gestandene Hauptmann Novakovich, auch Csardaklya genannt, ist den 16–ten diess mit Tod abgegangen. Er ritt den ganzen Tag in Bellgrad herum, kam Abendss in seinem Quartier an, wurde von einem Schwindel und kurz darauf folgenden überfallen. Heute soll dessen Beerdigung mitt aller Sollenität (Solennität) vollzogen werden“ (*Ibid.*, 239).

242 *Посмртни говор српском совјетнику Петру Новаковићу Чардаклији* се 1809. нашао на списку забрањене литературе.

Због близине Београда, Земун постаје најпривлачније место онима који су, као Доситеј Обрадовић, хитали *Сервији*. Он је 13. јуна 1806. године оставио Трст у коме је, на вести о догађајима у Београдском пашалуку, написао стихове који су постали химна Устанка:

„...
Востани Србије
Давно си заспала,
У мраку лежала;
Сада се пробуди
И Сербље возбуди
...“

а затим креће на пут. Последњих дана јуна се из Сиска спустио Савом до Земунa и убрзо се одатле упутио у Смедерево. У писму послатом из Комуниитета 24. септембра прави алузију на тешкоће које су га на том путу задесиле, те се „за длаку није удавио пред лицем рајске земље.“²⁴³ У сличном тону је и његово обраћање, такође одавде, сликару Стефану Гавриловићу: „Како ми се читав живот чини кратак док смедеревске нисам видио пределе. Овде се види да и Турци здравога нису лишени укуса кад воле и претпочитују бившим поданим својима подани бити неголи овај земни рај оставити.“²⁴⁴

Три месеца током зиме 1806/1807. године провео је као изасланик Србије у руској војсци, која је тада освајала Влаш-

ку, а 19. марта 1807. године огласио се из Земунa и у наредне три седмице ради на првој редакцији *Песме о лепоти Србије*: „Јоште у Земуну пребивам, не имајући но чекајући дозвољенија да у Србију пређем; рад би био поштено проћи а не продирати. И тако ти мили побро, као Адам спрам раја стојим и са овакови се засад утешавам стихови:

„...О, може ли когод на свету знати
Како је красна наша Србија мати!
...“²⁴⁵

За време боравка у Земунском комуниитету, Доситеј је становао на првом спрату куће Мише Давидовића, *грађанског лецидера* (bürgerlichen Lebzelter) и „држао (се) тихо, ретко напуштајући квартир“.²⁴⁶

Његова молба за прелазак уследила је баш у време када су власти водиле бесмучну хајку против књига *о славној прошлости српског народа* и њихових аутора. При свему томе, Доситеју се (погрешно) приписивало ауторство дела које је постало *баук* за моћну царевину, односно дела Николе Стаматовића *Славеносербском роду и обществу* (1798). Да би поткрепио захтев за промену места боравка, он је, по Митесеровој тврдњи, истицао да му је намера да „ублажи дивље обичаје српског народа и преобрази их, личним моралом и добрим примерима, у питоме

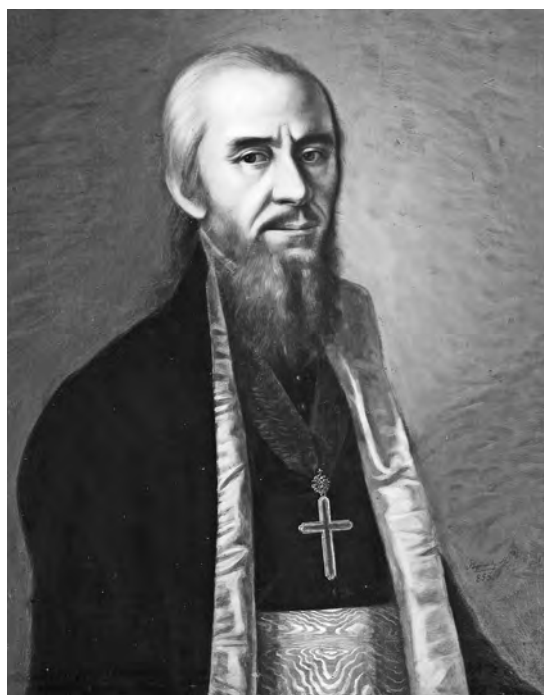
243 Перовић Р., *op. cit.*, 223.

244 *Ibid.*, 224.

245 Перовић Р., *op. cit.*, 262.

246 Ивић А., *Архивска грађа о српским и хрватским књижевним и културним радницима, књига друга, 1790–1897*, Београд 1931, 3.

људе“.²⁴⁷ Дуго очекивана дозвола²⁴⁸ ипак је стигла, тако да његово последње јављање из Комуниитета носи датум од 1/13. августа 1087. године. У Београду је већ 13/25. августа, одакле пише: „Како сам дошао у овај воздух почео сам се обновљати и у мало дана збити ће се са мношћем оно што се пише о Неману, књазу асирском – И обрати се кожа једној јакој отроци млади“. Коначни прелазак првог српског *попечитеља* просвете на тло Србије одиграо се, дакле, између 1/12. и 13/25. августа (1807). По војводи Петру Молеру, то је било на празник *Преображења* 6/18. августа,²⁴⁹ док у писму Јефтимиија Крстића, упућеном 16. августа 1807. године из Београда, стоји: „Нашь господиень Обрадовичь едва е прие 7 дана пасошь добио и прешао сасвимь, по коега имао самь срећу отити под Земунь и довести га у Београдь са библиотеком неговомь, кой је прерадостань, да се у пашини (сарай) дворови погрбљено дичити може и још говори - садь сам се наново подмладио, браћо, садь већ ни зашто не маримь, дочекао самь све и прочая“.²⁵⁰

Слика 49. Лукијан Мушицки, Знамења Карловачке митрополије, Београд 2007.

Fig. 49 Lukijan Mušicki

Много је оних које је у Земун довео да жеља да буду што ближе Београду, као српског *митроносаца песника* – Лукијана Мушицког,²⁵¹ који је из *сребробогатог* Земуна *уздисао* за Србијом: „...Био сам на Дрини која Србију од Босне дели,

247 „...der servischen Nation ihre wilde Sitten zu mildern und selbe durch Moral und guten Beyspielen zu sanftere Menschen umbilden zu können ...“ (*ibid.*, 32).

248 Постоји мишљење да је Доситејев прелазак ипак био тајни („кад се зна да је прелазак свакоме био забрањен, може се мислити да је морао продирати и да га је превезао Јоаким Вујић: „Многи Србијанци Београђани били су се скупили на пристаниште, међу којима су многи били свечано оденути ... При изласку поменуте двојице из чуна настало је између њих и Србијанаца грљење и љубљење, и узевши се под руку отишли су праћени гомилом света кроз доњу и горњу тврђаву ...“ (Вукићевић М., *Последњих пет година живота и рада Доситеја Обрадовића*, од 13. јуна 1806. до краја

марта 1811. године, Београд 1911, 89-149).

249 Гавриловић А., *Доситеје у Србију (1807–1811)*, Београд 1902, 30.

250 Ивић А., *op. cit.*, 1931, 34.

251 Лукијан Мушицки (1777–1837), основну школу завршио је у родном месту Темерину, гимназију у Тителу а филозофију и права у Пешти. По доласку у Карловце око 1800, замонашио се под именом Лукијан. Био је придворни ђакон и наставник у Богословији, а потом (1812) архимандрит и старшина манастира Шишатовца; 1828. године посвећен је за горњокарловачког владика. Поседовао је широко образовање (знао је десет језика) и писао је поезију; оснивач је и носилац класицистичког правца у српској поезији.

био сам у сребробогатом Земуну. Видио сам славни и мили Београд. Ах Мишо²⁵² какво је позориште с оне стране! Како пространо како красно! Како ми је лепо погледати на Врачар и Топчидер, славне храбростију сербском. Какова се чувствованія радјаю, взирјущему на Београд и мыслечъему – Omnia mox fient, fieri quae posse negamus²⁵³ – Тако сам я мисльію, кад сам Београд гледао, и за Србиом уздисао...“²⁵⁴

Није немогуће да су се два велика-на српске историје и просвете, Доситеј и Лукијан, срела у Земунском комунитету у лето 1807. године.²⁵⁵

У Комуниетет су пристизали и странци, попут Александра Сергејевича Кајсарова (1782–1813) и Александра Ивановича Тургењева (1784–1845). Двојица руских племића, студенти универзитета у Гетингену, у лето 1804. године су започели путовање по словенским земљама. Пошто су неколико дана боравили у Карловцима код митрополита, који их је обавестио о догађајима у Србији, кренули су даље и 22. октобра допутовали су у Земун, одакле су први пут угледали Београд: „Отуда смо могли видети Београд

са његовим џамијама, где сада влада такав неред, какав само у Турској може бити ...“²⁵⁶ Ту су допунили и своја знања о *побуни*: „Њихов логор и цела невелика војска предвођена њиховим старешинама, цело лето је стајала под Београдом и држала га у опсади; сада се повукла у зимски смештај и зато нисмо могли видети ове Славјано-Спартанце које, на срамоту хришћанских држава, муче Турци већ читава четири века.“²⁵⁷ Следећег дана су од земунског команданта и директора карантина добили дозволу да у пратњи контумацког службеника, Немца, чамцем прођу Савом, али су се, вероватно уз његову помоћ („а шта с Немцем није могуће завршити помоћу новца“), домогли и Београда. Кајсаров атмосферу у вароши описује речима: „Крцалије или разбојници одлично се одевају они владају целим градом, заповедају пашама ... Несрећни Срби!“²⁵⁸

*

Земунски комуниетет је током устанка имао и високе званичне посете. Ујесен 1808. године, приликом обиласка Војне границе, овде је боравио надвојвода

252 Михаило Витковић (1778, Јегра – 1829), књижевник, завршио је право и бавио се адвокатуром у Пешти. Истакао се у јавном и политичком животу Мађарске, од 1807. био је посланик у тамошњој *Дијети* (парламенту). Мада је поникао у српској свештеничкој и војничкој породици, постао је веће име у мађарској него у српској књижевности; српске народне песме увео је у мађарску књижевност (Скерлић Ј., *op. cit.*, 155-156).

253 „Све оно што смо до сада одрицали да се може десити, десило се“.

254 Лукијан Мушицки Михаилу Витковићу, 2. новембар 1807. (Перовић Р., *op. cit.*, 304, док. 270).

255 „Ако би одмор Лукијанов падао у лето 1807, онда би он могао затећи у Земуну Доситеја Обрадовића, који је прешао у Београд почетком августа те године.“ (Радјочић Н., *op. cit.*, 15).

256 Терзић С., Русија и Српска револуција, *Календар Српске православне патријаршије*, 2004, 92.

257 *Ibid.*, 94

258 *Ibid.*, 93.

Лудвиг и због тога је саобраћај између Београда и Земунa у потпуности био обустављен.²⁵⁹ Да би га „поздравили добродошлицом“, у Комунитет су прешли Милоје Петровић и Младен Миловановић, а надвојвода је током сусрета пажњу усмерио на Младена и на његову гарду.²⁶⁰

Пар месеци пре тога, по царевој инструкцији, Земун је, као и нека друга места у Славонско-сремској граници, посетио гроф Јозеф Мајлат.²⁶¹ После Карловаца, Петроварадина и Новог Сада, гроф је 14. априла 1808. године приспео у Земун. У пратњи представника комунитетских војних и цивилних власти, вировитички жупан је накратко прешао и у Београд, где га је примио Младен Миловановић. Очигледно је да се у српској престоници није најбоље показао, што потврђују примедбе на његово „некавалирско“ понашање, тачније на његову шкртост. Обрштар Перш се жалио барону Симбшену да су му *Србијанци* поручили: „nicht wieder ihnen Cavaliers von uns anzuempfehlen“,²⁶² а и сам је чуо превознике и понтоњере како говоре: „Сачувај нас Боже таквих грофова“.²⁶³

Наредне године је руски представник у Србији, генерал Родофиникин, из-

разио жељу да Божићне празнике проведе са *ове* стране границе, али је та посета одложена за крај јануара, када је био гост војног команданта. По издржаном карантину, одсео је код Наше (Анастаса) Хаџи-Бајића,²⁶⁴ а затим је отишао на ручак код трговца Милоша Урошевића. Кореспонденц-протокол, у коме се говори о овој посети, садржи и неке детаље о личном Родофиникиновом анимозитету према Србима као „неразборитим, јогунастим као животиње, глупо охолим људима“ и његово мишљење да „Србија није никако погодна да стоји под заштитом његовога двора.“²⁶⁵

МИГРАЦИЈЕ И ПРЕЛАСЦИ ИЗ БЕОГРАДА И СРБИЈЕ У ЗЕМУН

Преласци, односно пребегавања житеља Београда на територију Земунског војног комунитета, разликују се у зависности од ситуације на фронту. У време успона српске револуције и државе, у највећем броју случајева имали су карактер спорадичних промена места боравка ради трговања или кријумчарења. Масовно кретање српског становништва из Београда и Србије ка северу, које је обележило почетак и крај Устанка, у пот-

259 ИАБ, ЗМ, 1808, П 501.

260 „Mladen ist ein sehr grosser, dicker und sehr roher Mann, war gleichfalls prächtig gekleidet, ganz auf türkische Art, nur dass er keinen Turban hatte. Er soll einen ausserordentlichen Aufwand machen. Er hat eine Garde, die auch sehr schön gekleidet ist und sein haus soll täglich 8000 fl. kosten.“ (Ивић А., *op. cit.*, 1939, 604, 605).

261 Мајлат Јозеф, гроф (1760–1820), вировитички жупан, касније председник Дворске коморе.

262 Ивић А., *op. cit.*, 1939, 451.

263 „Gott behütte uns vor solchen Grafen“, *Ibid.*

264 Очигледно је кућа Наше Хаџи-Бајића имала све удобности с обзиром да је, пре Родофиникина, 1808. одсео и надвојвода Лудвиг.

265 Бр. 21/1809.

Слика 50. Прелазак Срба у Аустрију, гравира (МГБ)
Fig. 50 Serbs crossing into Austria, copper engraving (BCM)

пуности се разликује од претходног. Оно је било слика и прилика онога што се одиграло током последњег аустријско–турског рата (1788–1791).

Становништву које је тада преко српских фрајкора бранило *крст од полумесеца* неславан завршетак рата и повратак ослобођених крајева (са Београдом) под турски иго донели су горко разочарање у Аустрију: „То ли су награжденија бједне Србије, да их са-

да Турци продају и сјеку као марву ... С пророком Давидом и ми можемо рећи гледајући опет заробљену Србију: на реци Сави седасмо и плакасмо“,²⁶⁶ и судбину бескућника: „До двје стотине хиљада фамилиј сербских лако простирало се, које су се к двору аустријском биле прилепиле на вјеру и вјерност, от којих от сто хиљада, ово от глади и зиме, ово от непријатеља погибе. Нами су многи прежалостни случаји и примјери позна-

266 „Писмо трonoшког архимандрита Стефана Јовановића, владике новосадском Јовану Јовановићу“ (Новаковић

С., *Турско царство пред Српски устанак*, Београд 1911, 50).

ти гди су удовице које нису могле ситну своју дјечицу понести, ...,остављале дјецу по путевима која су жртвом била непријатељског тирјанства. Њеке пак које су хотјеле избећи непријатељски мач биле су иначе жалостњејшчим позориштем смрти...“.²⁶⁷

Драматичне околности, односно избијање устанка 1804. године приморало је становништво Србије да уточиште поново потражи у туђој држави, чија гостољубивост, као што је искуство показивало, није била на гласу. Од маја до краја октобра прве устаничке године, кроз Земун је прошло 369 турских *подајника*. Међу њима је било припадника различитих нација и конфесија, као што је било шароликости и у погледу њиховог имовног стања. Било је ту и богатих трговаца, махом београдских Јевреја, који су са породицама међу првима прешли у Земун и ту остали све време током Устанка, а и касније, по његовом слому.²⁶⁸

Нано Бомба, који је пре избијања српско-турског сукоба био највећи београдски шпедитер и један од најугледнијих трговаца, захваљујући свом богатству добио је право грађанства одмах по преласку у Земун. И ту је наставио да се бави ранијим занимањем: августа 1809. године трговци Јован Хаџи-Тома и Јован Тома Филакто, као опуномоћеници Нана Бом-

ба моле земунску комунитетску власт да до његовог повратка са пештанског вашара у Контумцу задржи двојицу београдских трговаца (Наума Ичка и Лазара Н.) јер му дугују више од 100.000 форинти. Земунска власт је у децембру позитивно одговорила на овај захтев, између осталог и због тога што се процењивало да ће „...одзвонити самосталности српског народа па се с разлогом може страховати да ће ови људи изгубити сву своју имовину и доћи у стање да не могу намирити Н. Бомбу...“.²⁶⁹

Чини се ипак да некад највећи београдски, а потом и земунски трговац и шпедитер није имао много среће у Земуну: „1825-го л. априлл а 30-го четвртакъ рим. Спасовъ данъ у 6 сати и $\frac{1}{4}$ обеси се Нана Бомба, својеволно. Сутра дпо полудне у 5 сати однесоше га на талъиге без никакве пратњ и свешченика и гробљъ пандури закопаше.“²⁷⁰

Међу избеглима је било и оних који су враћани већ при покушају да ступе на царско тло: „Исељенике самце и богаље треба са самог кордона вратити.“²⁷¹

*

На крају Устанка, као и на његовом почетку, у збеговима се обрело много народа, највише оних чије имовно стање није било довољно за пристојан жи-

267 „Писмо устаничких првака јула 1804. владики бачком Јовану Јовановићу“ (Перовић Р., *op. cit.*, 85, док. бр. 33).

268 Неки од њих нису враћени у Београд и Србију ни 1822. године.

269 ИАБ, ЗМ.1809, Ј- 1803.

270 Стојановић Љ., *Стари српски записи и натписи*, књига III, Београд 1984, зап. бр. 5462.

271 „Из Регистра војне команде за мај 1806. године“, бр. 57 (Илић Т., *op. cit.*, 1955, 191).

Слика 51. *Фенек у XVIII веку*, гравира (Вујовић Б, *Манастир Фенек*, 1995)

Fig. 51 *Fenek in the 18th century*, copper engraving

вот у новој средини. До Карађорђевог напуштања Србије, преласци на аустријско тло били су спорадични и углавном су имали пословни карактер. Вождово емигрирање, које се одиграло пошто су се Турци код Кулича пребацили преко Мораве, било је од највеће тајности и међу његовим најближим сарадницима и устаничким првацима. У пратњи руског дипломатског заступника Теодора Недобе, митрополита Леонтија и архимандрита Спиридона Филиповића, од 21. септембра до 3. октобра 1813. године прешао је у Земун и смештен је у тамошњи контумац. Недоба је одмах ступио у контакт са Червинком, тражећи за себе и своје сапутнике заштиту Двора, а овај је истог дана то пренео Сигенталу.

Из разговора са Карађорђем, земунски командант је сазнао за писмо које је преко Лазара Тодоровића послато

аустријском цару, у којем он (вожд) за себе и своју породицу тражи пасош за Русију, а српски народ предаје његовом старању. Истовремено му је открио да је у Београду остало оружје и муниција, које он намерава да поклони Аустрији: 30 буради барута, неколико сандука пешадијских фишека и топова. Зато је свом секретару Стевану Јевтићу наложио да предузме мере и то пребаци на земунску страну, али је Червинка, не желећи да чека, у Београд послао тумача Агамала са тим задатком.²⁷²

Осим Карађорђа, истог дана у земунски Контумац ступили су: Цинцар Јанко Поповић,²⁷³ Младен Миловановић и Јанићије Димитријевић. Прелажење се наставило и следећих дана, а 23. септембра од *знатнијих* Срба су пристигли: Михаило Грујовић, Стеван Јефтић, Михајло Радоњић, Гавра Николајевић, Јован Протић и други. Карађорђе се није дуго задржао у Земуну, већ је 23. септембра предвече, са шеснаестогодишњим сином Александром и нећаком, пребачен на издржавање карантина у Фенек.²⁷⁴

Цинцар Јанку Поповићу то није била прва *посета* земунском комунитету. Његов претходни боравак, судећи по извештају комесара Фетера, носи датум од 29. септембра 1806. године: „Човек који је рањен у главу лежао у гостионици „Код дивљег човека“ био је Србијанац

272 Ивић А., *op. cit.*, 1917, 4.

273 Цинцар Јанко Поповић (1779, Охрид – 1833, Ћуприја), трговац пре устанка, а у устанку је био бимбаша и војвода; истакао се у бици на Мишару, када је рањен

(Милићевић М., *op. cit.* 399).

274 Одатле у Голубинце (25. октобра 1813), па у Петроварадин (31. октобра 1813) и, почетком 1814, у Грац.

по имену Јанко Поповић, који је своју рану задобио у боју са Турцима код Шапца ... Да би се подвргао лечењу прешао је у овдашњи Контумац и после истеклог карантина ... настанио се „Код дивљег човека“, онде је остао два дана, а затим се преселио у гостионицу Јована Хаџи Томе „Код девице“, али је одатле пре неколико дана заједно са својим слугом из непознатог разлога нестао и о томе се више није могло ништа сазнати. Његову рану на глави је лечио контумацки лекар Ендреди, али приликом његовог бегства она није још била сасвим излечена.“²⁷⁵ Интересовање тадашњих власти за њега највероватније се односило на учешће у инциденту током августа 1806. године. После битке на Мишару, он и Мутап²⁷⁶ су у једној босутској гостионици пресрели деветорицу Турака који су бежали у Босну и посекали двојицу, Остроч-капетана, „који је чести ради ишао војевати“ и Мосту-барјактара, док је Дервиш-бег, „чувен у свој Босни“, побегао са осталом шесторицом.²⁷⁷

Пошто су 1813. године поново заузеле Београд, Турци су тражили да им власти суседне царевине предају Цинцар Јанка због покоља који је 21. септембра

1813. организовао у Београду, али су добили негативан одговор с образложењем да се то догодило на територији „стране“ државе. Тада је актуелизован *босутски случај* и Цинцар Јанко је допао земунског затвора, што је изазвало опште жаљење у Земуну. Власти су биле принуђене да га пусте на слободу, под условом да избеглице врбује за добровољачки корпус. Када се показало да у томе нема успеха, враћен је „у тамницу контумацку“. После издржаног карантина у више наврата и под пратњом, спровођен у Петроварадин ради давања исказа тамошњем суду, а затим је пребачен у Темишвар, у истражни затвор.²⁷⁸

Питања међусобних дуговања аустријских држављана, с једне, и *подајника* из Србије, с друге стране, решавала је *Комисија за обрачунавање и исплату*, на челу са земунским војним командантом.

Први захтев за надокнаду из имовине устаничких старешина стигао је, према очекивању, од Милоша Урошевића. Обавештавајући Магистрат о томе (7. октобра 1813), Славонски војни делегирани суд је *сматрао*: „да Милошу Урошевићу треба одобрити стављање

275 ИАБ, ЗМ, 1806, П-743 (739).

276 Лазар Мутап, рођен у Прислоници, у нахији Рудничкој, а умро 1815. године у Горњој Трепчи, одакле су касније његове кости пренете у манастир Вујан. Пре избијања устанка био је мутавџија, тј. онај који прави покровце и вреће, због чега је прозван Мутав или Мутап. Истакао се у многим бојевима, посебно на Карановцу 1805. године. На документу из Остружнице од 12. јануара 1806. године, потписао се: „Лазар Мутавшевић, кнез

драгачевски“ (Арсенијевић Баталака Л., *op. cit.*, 203. 277 Тошковић Б. Ј., *op. cit.*, 148; о овоме има и у песми *Бој на Мишару*: „Ту долеће Цинцар са Мутапом, / Мутап Мосту одсијече главу, / Цинцар Јанко Остроч-капетану; Утјече им од Градачца Дедо; / А ни он им не би утекао, / Ал' у Деда много пријатеља, / Па га сакри Њемачка господа.“

278 Ивић А., *Између Првог и Другог устанка*, Загреб 1917, 16, 17.

Слика 52. Карађорђева шкриња (МГБ)
Fig. 52 Karageorge's chest (BCM)

забране на новац, накит и ствари које се налазе у Контумцу или било где на другом месту а својина су Карађорђа, Младена Миловановића, Јакова Ненадовића, Луке Лазаревића, Стојана Чупића, Симе Марковића, Вујице Вуличевића, Павла Поповића, Антонија Пљакића и Јовице Миловановића ... па затим да се новац и накит предају на чување благајне Земунске војне команде.²⁷⁹

У складу с тим, три дана касније наређена је секвестрација њихове целокупне покретне имовине. Спорови у вези са 70.000 и 65.000 пјастера, колико су Карађорђе и још петорица „србијанских“ војвода дуговали Урошевићу, вођени су 1814. и 1815. године и сви су решени у корист „оштећеног“.

Одмах по преласку у Аустрију, вожду и његовој породици били су одузе-

ти и новац (2 лујдора, 29 дуплих дуката, 27 златних сеферина, 5 полулујдора, 23 полусеферина, 5469 дуката и нешто ситног новца у вредности од 24.610 форинти и 30 крајцара) и личне ствари (10 ковчега,²⁸⁰ углавном одеће и 6 врећа), као и златна табакера с брилијантима, која је вредела 1690 форинти. У његову својину укључен је и новац заплењен од његовог секретара Јанићија Димитријевића: 38 златних сеферина, 8 лујдора, 9 дуплих дуката и 1563 дуката, у вредности 7033 форинти и 30 крајцара.

Ни то није био коначан попис, судећи по томе што је децембра 1813. године Сигентал јавио Дворском ратном савету да су Турци, захваљујући једном свештенику, осим новца пронашли вождове ствари закопане приликом његовог одласка из земље: барјак који су Срби добили од руског цара, капу са царевим ликом и златним ројтама и 15 сребрних крџали пушака. Благо је Сулејман-паша присвојио, а капа је пренета у Земун и продата на лицитацији.²⁸¹ Интересантно је да је Његош у *Пустиняку цетињском* опевао сабљу „бесмртног Вожда“, коју је 1837. године купио на аукцији у Бечу:

„Оружје свештено, вјенчано са славом!
С каквијем вострогом тебе данас виђу,
Каква ли ми чувства душу потресају!
Плачући те славим, с уздисањем гледам,
Кад ми на ум дођу твоја дела страшна;

279 ИАБ, ЗМ, 1813, J. 1321.

280 У Завичајном музеју Земуна налази се шкриња за одећу, коју је вожду 1804. поклонили Стефан Живковић, а по једној верзији откупио је кнез Милан на аукцији

у Бечу, с посветом: „Племенитом г. Георгију в Орашцу, зато што сам уверен да је кнез всегда био прави Србин“.

281 Ивић А., *op. cit.*, 1917, 75.

Слика 53. Сабља шашка (Војни музеј)
Fig. 53 Shashka sabre (Military Museum)

Кад си у рукама вожда и витеза
Кроз полкове густе Тирана љуцкога
Сијевала страшно, и крвљу се мила –
Подизући Србство, круну му ишћући.
Ти си властовала на ранинам бојним;
Пред тобом је Стамбол – бич народа – дрхта; ...
Ти светињо наша од српског тријумфа!
Вјечно ћеш ми бити знаком спомињања /
Великијех дела оца отачаства ...“²⁸²

Очигледно је да је питање регулисања личне имовине вође устаника потрајало, с обзиром на „службену објаву за јавну продају ствари Карађорђа Петровића“, прослеђену земунском Магистрату фебруара 1815. године, са наређењем „да је не само прикуца на подесно место већ и да је објави добошем.“²⁸³ Према *Исказу о имовини бившег српског војда Карађорђа Петровића*, трошак за овдашњег добошара (12 форинти) ишао је на рачун вождове имовине.²⁸⁴

Устанички прваци су пред пут у Хотин доживели још непријатности у зе-

мунском комунитету. Војни делегирани суд, који је решавао спорове у вези новчаних потраживања аустријских поданика од српских старешина, нашао је да су она троструко већа од вредности заплењене имовине, и наложио хапшење *дужника*. Ратни савет је ту одлуку одмах поништио и наредио њихово ослобађање, тако да је крајем октобра 1814. године Карађорђе са сином и Симеоном Орловићем кренуо на пут „праћен благословом српског народа у Срему и Банату.“²⁸⁵

Имовина Младена Миловановића на ред је дошла јануара 1815. године, када је надлежни суд изашао у сусрет Милошу Урошевићу, одобревши процену и продају његове имовине која је стајала у „депозиту“ код Магистрата. Али није сва његова имовина отишла за дуг земунском трговцу и конфиденту, јер је 1823. године суд из Петроварадина наложио Магистрату да због дуговања панчевачком трговцу Дамјановићу „...попише це-

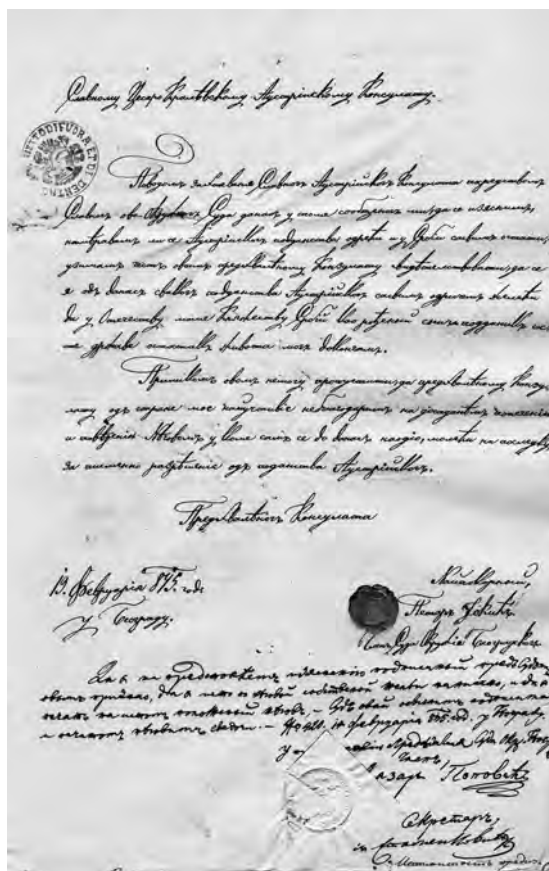
282 *Нова Искра*, год. 1904, 132; владика песник је сабљу поклонио кнезу Александру Карађорђевићу, а овај, са још неким стварима (једну дугу пушку, две мале пушке даничкиње, јатаган, две златне паласке и ножић), Матици српској (1873).

283 ИАБ, ЗМ, 1815, J-536.

284 Целокупни „примитак“, према поменутом документу који је 29. јула 1826. године потписао генерални

аудитор у Петроварадину, износио је 37.445 ф. и 10 кр., а „сума издатака“ 37.431 ф. и 35 кр. (Пауловић Р, На што је употребљена имовина коју су српске старешине 1813. понеле са собом у Срем, *Зборник Матице српске за друштвене науке* 7, Нови Сад 1954, 39–44)

285 Гавриловић М., *Милош Обреновић*, књига прва (1813–1820), Београд 1908, 83.

Слика 54. Молба Петра Јокића за отпуст из аустријског поданства 1845. (ИАБ)

Fig. 54 Petar Jokić's request for release from Austrian subjectship, 1845 (HAB)

локупну имовину Младена Миловановића, коју сачињавају кола, коњи, коњска опрема, оружје, ратна спрема, намештај, драгоцености и готов новац ... и да се од тога стави под забрану само онолико колико је потребно за покриће поменутог потраживања ...²⁸⁶

Другачија је била судбина Петра Јокића, који је у Шапцу сазнао за вождов

одлазак и убрзо се и сам око Св. Николе²⁸⁷ нашао у Земуну, а потом је отишао у Фенек да се види с Карађорђем. Поводом њиховог сусрета, у једном земунском рукописном зборнику објављена је песма:

„О! Србијо, мајко наша!
Где је прва слава наша?
Јунака нам ти породи
Нек' нам браћу ослободи.
Истом ми се срце смије
Биће Српско ко и прије
Врази ће се посрамити
А Србија прославити!“²⁸⁸

Јокић се у Комунићету убрзо уортачио са појединим локалним трговцима и започео трговину свињама. Релативно лако постао је и цесарски поданик и то је био све до 13. фебруара 1845. године, када се као член суда окружја београдског одрекао тога, желећи „да у Отачеству ... Књажевини Србији, као рођени син поданик исте државе остатак живота ... докончати.“

Павле Цукић није био те среће да, као Јокић, лако постане аустријски држављанин. Месец дана пошто је прешао у Земун (17. децембра 1813), Генерална команда је упозорила Магистрат да му никако не дозволи „насељење“, већ да га упуту у Петроварадинску регименту. Та мера очигледно није у потпуности спроведена, јер 9. септембра 1814. године „бивши војвода жупе“, уз јемство Кон-

286 ИАБ, ЗМ, 1823, J-2710.

287 Милићевић Ђ. М., *Петар Јокић*, (О првом српском устанку, *Необјављена грађа*, у редакцији, Р. Перовића, Београд 1954, 76–86; податак да је у Срем прешао око Св. Николе, је дискутабилан, јер, ако се видео са

Карађорђем у Фенеку, онда је то морало бити раније с обзиром да је Карађорђе 25. октобра пребачен у Голубинце.

288 Страњаковић Д., *Карађорђе*, у: *Српски пантеон*, Књ. I, Београд 1938, 259, 260.

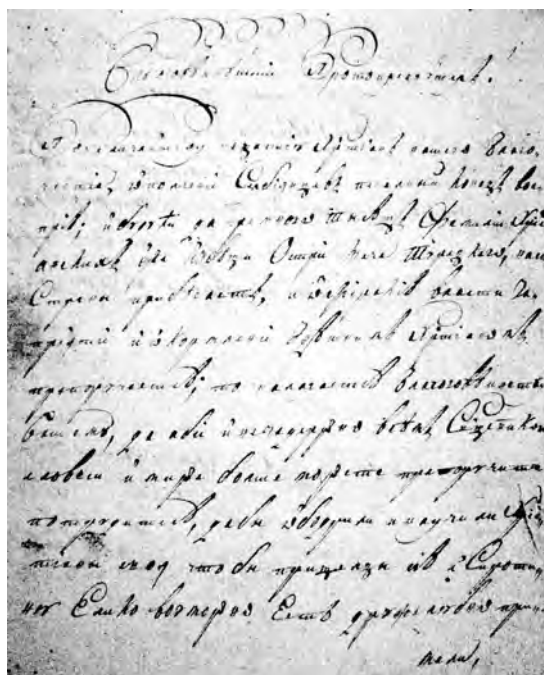
стантина Хадије и Милоша Урошевића, подноси молбу за пријем у грађанство пошто „хоће да се бави марвеном трговином и за то има потребан капитал“.²⁸⁹ Магистратско веће је решило да се за њега заузме код власти у Петроварадину, што је, по свој прилици, уродило плодом јер је и три године потом он још увек овде присутан.

Наум Ичко, београдски трговац и брат много чувенијег Петра Ичка, када се обрео међу емигрантима у Земуну имао је нешто скромније захтеве, изразивши жељу да буде примљен за *шукон-трибуента* (*Schützcontribuenten*).²⁹⁰ Не зна се да ли је и колико гаранција Нана Бомбе „о његовом добром владању“ утицала на магистратско веће да му у року од четири дана изда *Schützbrief*?

*

Када је августа 1813. године постало јасно да ће и српска устаничка држава и крв за њу проливана бити жртвовани „великој“ политици, почело је прелажење становништва из Србије у северне пределе, да би са Карађорђевићевим одласком у Земун та појава постала масовна.

Прве турске чете, под командом румелијског Елхади Мехмед Бехрам-паше, које су 23. септембра (5. октобра) око 3 сата изјутра стигле из правца Гроцке у Београд, нашле су пуне и Варош и Тврђаву. Угледавши са Горње тврђаве више Срба на дунавској и савској оба-

Слика 55. Стратимировићево писмо свештенству да прихвати избегли народ, 30. септембар 1813.

Fig. 55 Stratimirović's appeal to the clergy to provide aid to the refugees, 30 Sept. 1813

ли, војници су се сјурили према њима и неколицину су посекали, док су се остали разбежали. Генерал Червинка је истога дана јавио да су, приликом испробавања преосталих српских топова, два ђулета пала на земунску обалу, близу ушћа, што је избегле српске фамилије, окупљене око чардака (вероватно на „савском шпицу“) натерало да се дају у бег низводно.²⁹¹

Османлијским војницима остављено је 12 дана да на простору од Дунава до Мораве поубијају све Србе старије од 15 година, а нејач да узму као плен. У Београд су почеле да се сливају реке српског робља: само у једном дану, 5. октобра,

289 ИАБ, ЗМ, 1814, П-801.

290 ИАБ, ЗМ, 1814, П-194.

291 Ивић А., *op. cit.*, 1917, 5.

Слика 56. Пафте, XVIII век (МГБ)
Fig. 56 Belt buckles, 18th century (BCM)

Слика 57. Лула (МГБ)
Fig. 57 Pipe (BCM)

доведено је 1800 жена и деце, који нису успели или им није било допуштено²⁹² да се склоне од турске освете.

Али и оне којима је то пошло за руком, на царском тлу чекала су не ма- ла искушења. Врло брзо се показало да су контумаци у Земуну и Панчеву недовољни за пријем бујице избеглог народа, те су се дуж обала Дунава и Саве отвараили нови, привремени карантини-збегови: 16 у Срему и 22 у Банату. Почетком новембра 1813. године, Дворски ратни савет је наредио, а *Његово величанство* „изволело одобрити“, да се пребегле србијанске породице најпре *растуре* (*vertheilt*), а потом збрину што даље од границе.²⁹³ Према Червинкином извештају од 18. октобра (1813), у Земуну је у карантину било укупно 1518 *глава* (*effective*

1518 *Köpfe*), пошто је до тада отишло 630, и то углавном Турака, покрштених и непокрштених. Уз то, додао је и бројно стање *distiguirten Personen*, укупно тридесет и једна „глава“, међу којима и девет из Карађорђевог фамилије.²⁹⁴ Поводом молби српских трговаца и занатлија да им се, док не нађу згодно место где ће отворити своје радње, допусти да презиме у Земуну, земунска градска власт се 27. октобра 1813. обратила главнокомандујућем у Петроварадину Сигенталу ради упутства. Узгред је напоменуто да су неке од њих већ примили рођаци на издржавање и „адоптирање“, док на другом месту не би имали од чега да живе

После драматичног упозорења градског физика (*Dr. Walcony*) и хирурга (*Chrudimsky, Kommunitätatsarzt*)

292 „Народ је испред турских војника тражио заклона по шумама. Створени су читави збегови по горовитим крајевима. Из једног таког збег, обратише се Срби 24. септембра на генерала Червинку, молећи га, да им буде на помоћи. У писму се јадају, како их старешине издадоше и дадоше их крадом непријатељу; кад су

хтели прелазити преко, нису им команданти допуштали, а сад, кад су пошли нису се смели навести на воду од турске силе па моле Червинку да их прими преко или да их измири са Турцима ...“ (*Ibid.*, 70)

293 ИАБ, ЗМ, 1813, П-1107.

294 Ивић А. *op. cit.*, 1917, 48.

Слика 58. Сат (МГБ)
Fig. 58 Clock (BCM)

да се у Комунићету појавила ср-
добоља, а да у суседним турским про-
винцијама хара куга,²⁹⁵ привремени
градоначелник (*Interimsbürgermeister*)
фон Копрцановић издао је 5. новембра
1813. проглас, „да све србијанске избе-
глице у року од 48 сати морају да на-
пусте Земун“.²⁹⁶

Нешто касније (18. новембра 1813),
Дворски ратни савет је препоручио да
„у Земуну не треба Србе насељавати
осим у изнимним случајевима и то та-
ке, код којих је искључена опасност, да
би штогод подузимали против Тура-
ка; Карловце и Петроварадин им треба
такође у ретким случајевима препусти-
ти за насељавање, јер овим бегунци-
ма боље приличи да буду граничари и

земљорадници него варошани“.²⁹⁷ Ис-
товремено, преко барона Хагера, оба-
вестио је Куршид-пашу да ће Аустрија
подупирати повратак Срба јер ти људи
представљају само терет домаћим вла-
стима.

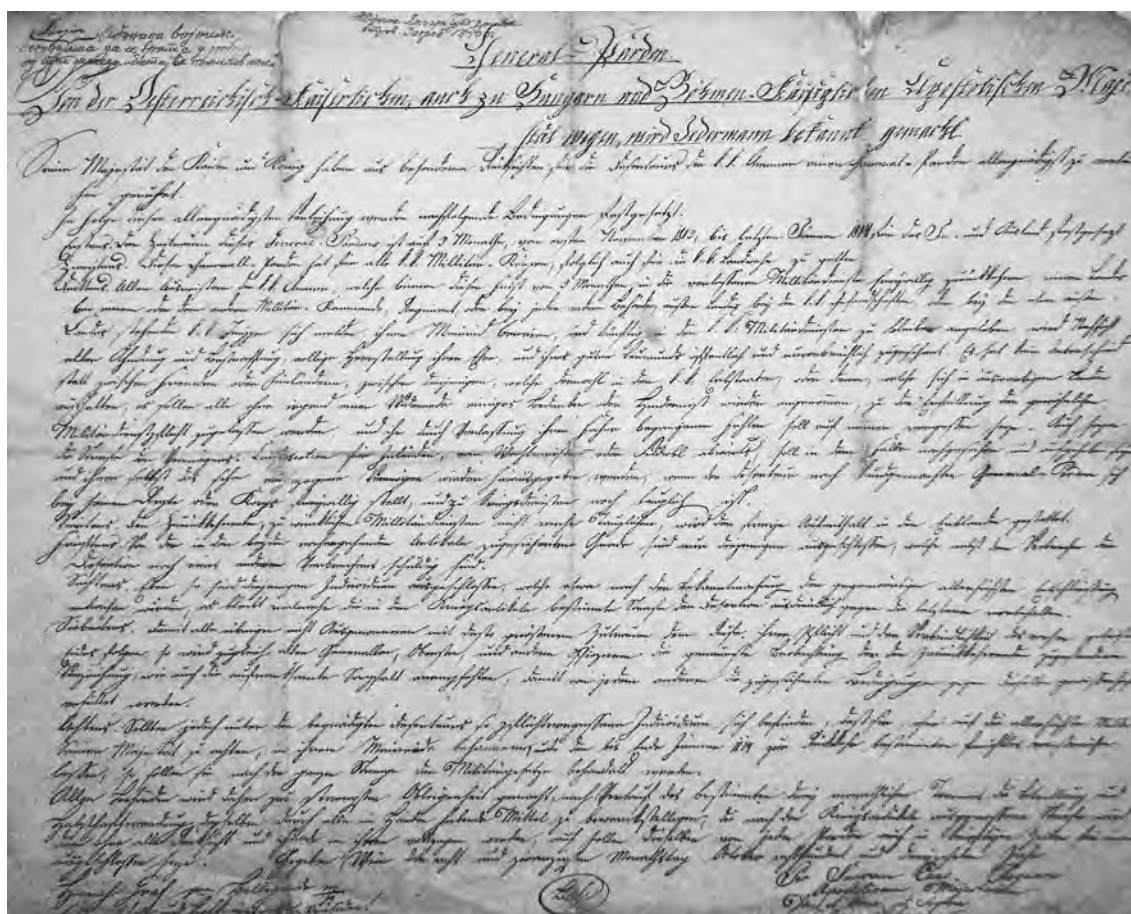
Без обзира на упутства са највишег
места, дата још 29. септембра 1813. го-
дине, да избеглице којима је призна-
то право азила и настањивања, тре-
ба, после 20 дана карантина примати
„на човекољубив начин“, у пракси се
догађало нешто сасвим друго. Невоље
избеглог становништва, које је хладне
јесење дане и ноћи проводило на отво-
реном, по збеговима, додатно су погор-
шавали поступци аустријских војних
и цивилних чиновника. При томе се
„шкртошћу и националном мржњом
према Србима“ истицао директор зе-
мунског контумца, Јован Блау, који је за
отпуст из *лазарета* од сваког бегунца
наплаћивао по један сребрни талир. Ко
то није био у стању, морао је да остане
без обзира на проведену контумацију,
што је због глади и хладноће доводи-
ло до болести, а понекад и до фатал-
ног исхода. У случају смрти, од родби-
не покојника су наплаћиване 3 форинте
у сребру за погребне трошкове, а у су-

295 „Пошто се овде због пренатрпаности разог света
од пре извесног времена та болест, а заједно са
њом и опасност од заразе, још више проширила, ...
то потписани сматрају за своју дужност да, ... ради
отклањања и спречавања ширења заразе, предложи-
мо да се изврши темељан преглед свих кућа, а нарочито
оних у којима живи нижи сталез; једно зато да би
се издвојили болесни од здравих, а друго да би се
одавде извршило протеривање избеглих и овде

настањених Србијанаца који су, услед оскудице у
исхрани на овом хладном и влажном времену, као
и због њиховог живота у великом броју по малим
кућама, веома подесни да шире ту заразу у толико
пре што ти људи далеко заостају по култури ...“ (ИАБ,
ЗМ, 1813, П-1053).

296 ИАБ, ЗМ, 1813, П-1054

297 Ивић А., *op. cit.*, 1917, 57.

Слика 59. Препис објаве о општој амнестији, 1814. (МГБ)
Fig. 59 Copy of the announcement on general amnesty, 1814 (BCM)

протном је леш остајао непокопан и ку-
жио ваздух.²⁹⁸ Слично су поступали и
официри, који су приликом спровођења
избеглицама одузимаи личне ствари
и драгоцености, нарочито оружје. Оте-
ти предмети касније су изношени на
продају: септембра 1814. године зате-

чен је Вулета Степчевић како по кућама
продаје оружје српских избеглица.²⁹⁹

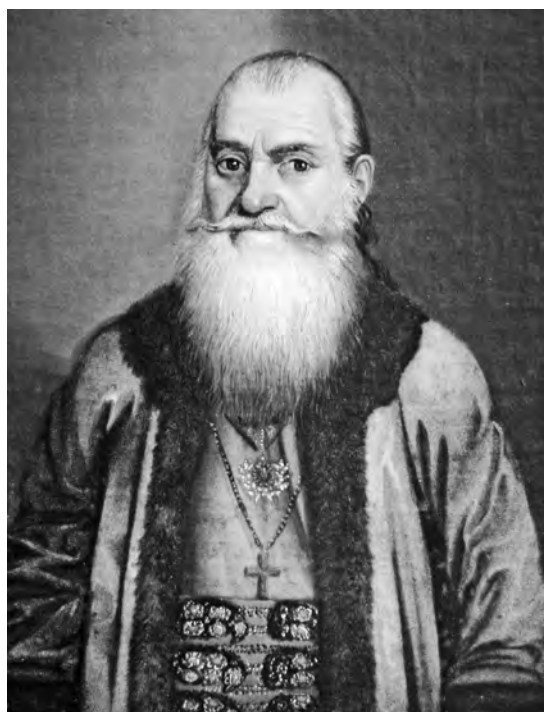
Изуђивања је било и при издавању
пропусница за места која су била
одређена за смештај избеглица: про-
пусница је вредела 2-3 дуката и додат-
них 5-6 форинти „по комаду“ стоке.

298. „... der Contumaz Director Blau von Geiz und Nationalhass
getrieben von jedem Serbier ohne Unterschied der
Vermögens-Umstände mit groster Harte einen Thaler
in Silbergeld abforderte und der denjenigen, der nicht
erlegen konnte oder wollte, der Contumaz, wenn schon
die Quarantin vorüber war, nicht eher entliess als bis
der Thaler entrichtet war ... Sogar für das Bagränniss der
auf solche Art verstorbenen Unglücklichen mussten die

Verwandten derselben drey Gulden in Silber bezahlen.
Mit dieser Beraubung der Flüchtlinge nicht zufrieden,
erlaubte er sich auch die enpörendsten Beschimpfungen
dieser Einwanderer ...“ Ово обавештење је Дворском
ратном савету послао је Милош Урошевић будући,
„glauwürdige Personen versichern z. B“ (Ивић А., *op.
cit.*, 1917, 50-51).
299 ИАБ, 1814, П-1037.

Уколико власник није имао новаца да то плати, стока му је одузимања: „Нису били ретки призори да је такав бедник, уз кога се тискало петоро-шесторо глађу и хладноћом изнурене деце, уз плач и кукњаву најближих, продавао и последњу краву“.³⁰⁰ Такви поступци пограничних власти нису ишли на руку Двору, и то из више разлога. На првом месту зато што су постојали планови о образовању српског фрајкора или макар *фрајбатаљона* ради упућивања на фронт против Наполеона. Зато, када се допис са оваквим садржајем 20. фебруара нашао пред Ратним саветом, Сигенталу је наређено да предузме одређене мере и то спречи. У поверљивом извештају земунског градоначелника *Президијуму Славонске генералне команде*, фебруара 1814. године, стајало је да се: „... у читавом Земуну не налази више од 239 душа емиграната из Србије, дакле пријављен број (349) у извештају, који је Магистрат послао 15. јануара текуће године, чак се знатно смањио.“³⁰¹

Нелојално држање Бечког кабинета и његових чиновника према бескућницима које је невоља нагнала у туђе пределе, измена опште политичке ситуације и проглашење амнестије допринели су да се већина врати у своје домове. Али ни гаранције крунисаних глава нису много вределе српском становништву када се опет обрело у Београдском пашалуку. Децембра 1814. године прота Матеја

Слика 60. Прота Матеја Ненадовић (Војводина у Првом српском устанку, Нови сад 2004)
Fig. 60 Priest Mateja Nenadović

Ненадовић је стигао у *Вјену*, у дипломатску мисију, и тамошњим руским представницима предао писмо од „народа с печати послато“ а затим им је и усмено изложио *страданије*: „да је народ српски сада у крајњеј погибели и да Турци секу, вешају, на коље набијају, робе и харају и проче, тако да је народ принуђен и по други ред, обаче последњи, послати ме с полномошчијем и печати да могу просити милости најпре у императора росијског као у покривитеља, а после свију христијански царева и сојузника ...“³⁰²

300 Ивић А., *op. cit.*, 1917, 50–51.

301 ИАБ, ЗМ, 1814, П-7а.

302 Ненадовић М., *op. cit.*, 207, 209

Gordana Korać *

ZEMUN AND ITS INHABITANTS IN THE FIRST SERBIAN INSURRECTION

Summary

The position of Zemun (Semlin) at the border between two empires and in the immediate neighbourhood of Belgrade, and the fact that its economic upsurge, started in the second half of the 18th century, reached a peak early in the following century, proved crucial to the important role Zemun and its inhabitants played during the First Serbian Insurrection. What had a relevance to the developments in the restless Pashalik of Belgrade was the religious and national make-up of Zemun's population, predominantly Orthodox Christian Serbs, while members of the Greek-Tsintsar community stood out by their economic power. According to the census of 1802, the population was 7,089, of which 5,642 Orthodox Christian (mostly Serbs) and 1,266 Roman Catholic (Germans).

Granted the status of free military community in 1749, Zemun became a sort of a civilian oasis in a military environment and in the early 19th century grew into the most important emporium in that part of the Military Frontier even though merchants were far outnumbered by craftsmen.

Particularly lucrative was trade in pigs, purchased cheaply in Serbia (Ottoman Empire), fattened and resold. Well-fattened hogs were sold on the markets of Velika Kanjiza (Kanizsa) or even Sopron. By the time the Insurrection broke out (1804) Zemun's prominent merchants had been trading with merchants in Serbia for decades.

Personal and business contacts between the Emperor's and the Sultan's subjects could be used, especially in times of war, for different purposes, such as espionage or attempts to influence the situation in the neighbouring country.

Along the border with the Ottoman Empire (Serbia) an espionage network was organized, which, if necessary, could become more operative. By the time the Insurrection broke out border services had become even more centralized and general commands (in Bosnia, Wallachia and Slavonia) were directly answerable to the Court War Council. In June 1807 Lieutenant-Fieldmarshal Joseph von Simbschon was appointed commander in chief headquartered at Petrovaradin. Formally responsible to him in Zemun were military commander Persch, town mayor Hadžić, chief of police Kolić, post office manager Kratey, as a "Russian and then Turkish spy", and police commissioner Vetter.

---

* Gordana Korać, historian, Belgrade City Museum

Military intelligence was placed under the Court War Council, and the Zemun community, as the main espionage centre for “Serbian affairs”, was organized as a separate (intelligence) unit headed by a military commander appointed from the very top. Intelligence was gathered by confidential persons whose reports were used for drawing up *Correspondenz-Protocols*. Important information was forwarded to two addresses: the Court War Council (*Hofkrieg Rat*) and the Court State Commission.

The office of Zemun’s *Platzmajor* was also reserved for a confidential person, such as Joseph Paul von Mitterser, who had begun his career as an Austrian spy in Serbia (1783). The largest number of confidential reports to the Zemun Command was sent by Anton Ćuk (Csuk), quarantine gate-keeper.

Spies were recruited from among private persons of all trades and means, even from Karageorge’s closest entourage (secretaries, ministers, friends).

The news about the insurrection spread from Zemun through secret and official channels, through the press and personal contacts. It should be noted that some works that now are useful sources for studying the Insurrection were created in Zemun: “Пѣснь о случайномъ возмущеніи въ Сербіи приключившемся и о изображеніи дѣлъ Сербіановъ въ дѣйствиі произведенныхъ” (1804) by the book-binder Gavril Kovačević and “Ἱστορία τῶν Σλαβενο-Σέρβων συβτηδεῖσα δια στίχων πολιτικῶν χαρὶν τῶν ὁμογενάν φίλοιςόρων”, a “history” by Trandafilos Doukas (1807).

The government in Vienna sought to keep track of developments on its southern border and possibly to preclude an “overenthusiastic” reaction of its Orthodox subjects and their hope for the “resurrection of the Serbian state”. Inhabitants of Zemun who, for various reasons, wanted to cross into Serbia and Belgrade had difficulties in obtaining permission, so they occasionally resorted to illegal crossing. This defection of imperial-royal subjects was a matter of concern for the authorities if it was massive, especially in times of mobilization. For that reason civilian and military authorities watched attentively the Serbs on both sides of the border and used various measures to prevent them from establishing contacts.

Commercial relations between Belgrade and Zemun, at their peak on the eve of the Insurrection, continued after it broke out and were vitally important for the insurgent Christian population. Supplies of staple commodities—food, arms and ammunition—started from Zemun and went on, overtly or covertly, throughout the conflict.

Arms supplies to Serbia had begun during the preparatory stage of the Insurrection, and the first gunpowder delivery was made prior to Christmastime in 1804. Once the revolt broke out, Mateja Nenadović in Zemun came into contact with Mehmed Aga Konjali, who supplied the Serbs with the weapons intended for the fight against the disobedient Ottoman administrators, while export permission was secured by Stefan Živković,

Nenadović's Zemun connection. Zemun's merchants supplied arms to the other, Ottoman, side in the conflict as well.

Large-scale suppliers as a rule were Zemun's wealthiest merchants, above all Miloš Urošević. Sometimes a ban on the exportation of arms and ammunition was placed and lifted several times within a year, for example, in 1808, and the number of licensed sellers was strictly controlled and reduced to a minimum.

Inhabitants of Zemun helped the Insurrection effort in other ways as well, such as the blacksmith Jovan Petrović and the wheelwright Mihailo Nadj, who repaired their weapons and made gun-carriages, or the locksmith Miler who made cannon ball moulds.

Some inhabitants of Zemun were directly engaged in the fights. One of them, Miloš Saranovac, also known as Banaćanin, rose to the high position of "artillery director".

Food was no less important export commodity, and an object of smuggling. Zemun's merchants exported (and smuggled) into Serbia and Belgrade (Ottoman Empire) grains and flour, rice, salt and other articles, and imported into the Habsburg Monarchy pigs, cattle, sheep and lamb leather, honey, wax, timber.

Some merchants, such as Miloš Urošević, Lazar Petrović, Dragutin Milutinović, Dimitrije Marković (alias Ratković), and their firms had a sort of a monopoly on this trade, which was as hazardous as it was lucrative.

Vienna, as so many times before, sought to channel the developments in the Pashalik of Belgrade in a desirable direction using the Christian Orthodox population. In order to be successful, it needed to win over prominent Serbs headed by the Metropolitan of Karlovci (Karlowitz). The incumbent Metropolitan Stefan Stratimirović relied on the local clergy, mostly protopresbyters of Zemun, for information and tasks. With the exception of two final years of the Insurrection, the office was held by Mihailo Pejić. Apart from sending regular reports to, and carrying out orders from, Karlovci, he was taking care of some other and no less important matters, such as supplying churches in the Pashalik with basics. At the time the holy relics were translated from the Monastery of Vračevšnica to Fenek (via Belgrade and Zemun), the protopresbyter was Jeftimije Ivanović. Unlike Pejić, the hegumen of Fenek, Zemun-born Vikentije Rakić, was at Trieste when the Insurrection broke out. At the invitation of Dositej Obradović, he left Trieste in 1810 and, after several months of forced stay in Zemun, crossed to Belgrade and became a teacher and dean of the newly-founded Orthodox seminary.

Zemun's inhabitants legally crossing into the Pashalik of Belgrade usually had commercial and business reasons, but not always.

In 1807 Zemun's *maler* Nikola, the only son of the soap maker and church benefactor Toša Apostolović, legally crossed into Serbia to decorate the insurgents' flags and to paint icons.

Religious instructor Jovan Mioković, born in Bosnia but residing in Zemun, became the secretary and member of the National Chancery in insurgent-held Belgrade.

Because of its proximity to Belgrade, Zemun attracted Dositej Obradović, Lukijan Mušicki, a poet who yearned for Serbia from “silver-rich” Zemun. Foreigners also came to Zemun, such as two Russian aristocrats, Alexander Sergeyevich Kaysarov (1782–1813) and Alexander Ivanovich Turgenev (1784–1845).

As it became certain that the uprising would end in failure, the number grew of those who sought refuge in Zemun. Even though Karageorge’s departure from Serbia after the Ottomans crossed the Morava near Kulič was a secret even to his closest allies, it seems to have signalled the beginning of the flight. Accompanied by the Russian diplomatic representative Theodore Nedoba, Metropolitan Leontije and archimandrite Spiridon Filipović, he crossed to Zemun and entered the quarantine on 3 October 1813 (21 September Old Style). The same day he was joined by Janko Cincar Popović, Mladen Milovanović and Jančićje Dimitrijević, and the inflow of prominent Serbs went on in the following days. Their assets were immediately sequestered on account of their unpaid debts to imperial-royal subjects, most of all to Miloš Urošević, who laid a claim on 130,000 piasters.

The Ottoman recapture of Belgrade marked the end of the struggle for liberation and of the state that arose from it, and the beginning of a new ordeal for the Serbian population. In one day alone, 5 October, 1,800 women and children who had not been able, or had not been allowed, to take refuge from Ottoman reprisals, were brought to Belgrade. Those who managed to get hold of the imperial soil were not spared from hardships either. The quarantines at Zemun and Pančevo became too small to receive the inflow of refugees, and along the Danube and the Sava temporary camps were set up in the open: 16 in Srem, 22 in the Banat. According to a report, there were 1,518 refugees in the Zemun quarantine.

Refugee shelters received mostly those who could not afford a decent life in exile. At one point, valuables from Serbia’s churches and monasteries also reached Zemun, as well as the relics of St Stefan the First-Crowned, which on 21 October 1813 were translated to the Monastery of Fenek, where they were deposited until 1815.

It should be said in the end that the study of the First Serbian Insurrection is unimaginable without taking into account Zemun and its inhabitants, which is perhaps best illustrated by Karageorge’s words to Zemun’s merchants in 1804: “We, the whole of Serbia, can thank no one but God and Zemun’s merchants who have been helping us with everything we need from the outset of our ordeal.”